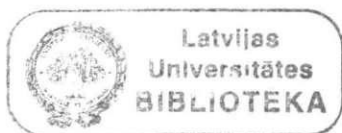

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS

Anitra Roze

KRĀSU NOSAUKUMI: LINGVISTISKAIS
ASPEKTS LATVIEŠU VALODĀ

Darba zinātniskā vadītāja:
Dr. habil. philol. **Ilga Jansone**

Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātņu nozares
latviešu sinhronās valodniecības apakšnozarē

Rīga 2005

SATURS

IEVADS	5
I. KRĀSAS JĒDZIENS FIZIKĀ UN TĒLOTĀJMĀKSLĀ	11
II. SEMANTIKA: TEORIJA UN IZPĒTES ASPEKTI	17
III. LATVIEŠU VALODAS VIENKĀRŠIE KRĀSU NOSAUKUMI SEMANTISKĀ, LIETOJUMA UN MORFOLOĢISKĀ ASPEKTĀ	24
1. Neatvasinātie mantotie krāsu nosaukumi	37
1.1. Krāsas nosaukums <i>ābolains</i> latviešu valodā	37
1.2. Krāsas nosaukums <i>balts</i> latviešu valodā	38
1.3. Krāsas nosaukums <i>bērs</i> latviešu valodā	45
1.4. Krāsas nosaukums <i>dagls</i> latviešu valodā	46
1.5. Krāsas nosaukums <i>dūkans</i> latviešu valodā	48
1.6. Krāsas nosaukums <i>dulls, duls, dūls</i> latviešu valodā	50
1.7. Krāsas nosaukums <i>dzeltens</i> latviešu valodā	51
1.8. Krāsas nosaukums <i>loss [luoss]</i> latviešu valodā	55
1.9. Krāsas nosaukums <i>melns</i> latviešu valodā	57
1.10. Krāsas nosaukums <i>mēļš</i> latviešu valodā	63
1.11. Krāsas nosaukums <i>pelēks</i> latviešu valodā	65
1.12. Krāsas nosaukums <i>ruds</i> latviešu valodā	69
1.13. Krāsas nosaukums <i>rūsgans</i> latviešu valodā	71
1.14. Krāsas nosaukums <i>rusls</i> latviešu valodā	72
1.15. Krāsas nosaukums <i>salns</i> latviešu valodā	73
1.16. Krāsas nosaukums <i>sarkans</i> latviešu valodā	75
1.17. Krāsas nosaukums <i>sārts</i> latviešu valodā	80
1.18. Krāsas nosaukums <i>sirms</i> latviešu valodā	82
1.19. Krāsas nosaukums <i>zaļš</i> latviešu valodā	85
1.20. Krāsas nosaukums <i>zils</i> latviešu valodā	91
2. Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi	96
2.1. Brūnās krāsas nianšes apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi	96
2.1.1. Krāsas nosaukums <i>bēžs</i> latviešu valodā	97
2.1.2. Krāsas nosaukums <i>blonds</i> latviešu valodā	98
2.1.3. Krāsas nosaukums <i>brunets</i> latviešu valodā	99
2.1.4. Krāsas nosaukums <i>brūns</i> latviešu valodā	100

2.1.5. Krāsas nosaukums <i>šatens</i> latviešu valodā	103
2.2. Pelēkās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi	104
2.2.1. Krāsas nosaukums <i>marengo</i> latviešu valodā	104
2.2.2. Krāsas nosaukums <i>palss, pāls</i> latviešu valodā	106
2.2.3. Krāsas nosaukums <i>pāts</i> latviešu valodā	108
2.3. Sarkanās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi	110
2.3.1. Krāsas nosaukums <i>oranžs</i> latviešu valodā	111
2.3.2. Krāsas nosaukums <i>rozā</i> latviešu valodā	115
2.3.3. Krāsas nosaukums <i>anilīns</i> latviešu valodā	117
2.3.4. Krāsas nosaukums <i>bordo</i> latviešu valodā	118
2.3.5. Krāsas nosaukums <i>kapars</i> latviešu valodā	119
2.3.6. Krāsas nosaukums <i>karmīns</i> latviešu valodā	120
2.3.7. Krāsas nosaukums <i>purpurs</i> latviešu valodā	121
2.3.8. Krāsas nosaukums <i>šarlaks</i> latviešu valodā	122
2.4. Zaļās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi	123
2.4.1. Krāsas nosaukums <i>haki</i> latviešu valodā	123
2.5. Zilās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi	125
2.5.1. Krāsas nosaukums <i>lillā</i> latviešu valodā	125
2.5.2. Krāsas nosaukums <i>violets</i> latviešu valodā	127
2.5.3. Krāsas nosaukums <i>indigo</i> latviešu valodā	129
2.5.4. Krāsas nosaukums <i>kobalts</i> latviešu valodā	130
2.5.5. Krāsas nosaukums <i>ultramarīns</i> latviešu valodā	131
3. Atvasinātie krāsu nosaukumi	133
3.1. Ar prefiksu <i>ie-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	134
3.2. Ar prefiksu <i>pa-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	136
3.3. Ar sufiksu <i>-gan-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	138
3.4. Ar sufiksu <i>-īg-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	139
3.5. Ar sufiksiem <i>-gan-</i> + <i>-īg-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	141
3.6. Ar sufiksu <i>-en-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	142
3.7. Ar sufiksu <i>-g-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	142
3.8. Ar sufiksu <i>-an-</i> atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	142
3.9. Ar prefiksiem un sufiksiem atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika	143

IV. SALIKTIE KRĀSU NOSAUKUMI LATVIEŠU VALODĀ	145
1. Salikto krāsu nosaukumu struktūra	145
1.1. Salikto krāsu nosaukumu raksturīgākās iezīmes	145
1.2. Salikto krāsu nosaukumu iedalījums pēc veidotājkomponentiem	148
1.2.1. Divkomponentu saliktie krāsu nosaukumi	148
1.2.1.1. Pirmā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs + adjektīvs)	148
1.2.1.2. Otrā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (substantīvs + substantīvs <i>krāsa</i>)	153
1.2.1.3. Trešā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (substantīvs + adjektīvs)	155
1.2.2. Trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi	158
1.2.2.1. Pirmā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs + adverbs + adjektīvs)	159
1.2.2.2. Otrā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs vai adjektīvs + substantīvs + adjektīvs)	159
1.2.2.3. Trešā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (substantīvs + substantīvs + adjektīvs)	160
1.2.2.4. Ceturtā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adjektīvs + substantīvs + substantīvs <i>krāsa</i>)	161
1.2.3. Četrkomponentu saliktie krāsu nosaukumi (substantīvs + adjektīvs + adjektīvs + adjektīvs)	161
2. Salikto krāsu nosaukumu morfoloģiskā struktūra	163
V. KRĀSU APZĪMĒJUMU KĀ APKĀRTĒJĀS VIDES ELEMENTU ASOCIATĪVO SAIKŅU ATSPoguĻojums	167
1. Ar neatvasinātiem krāsu nosaukumiem saistītās asociatīvās saiknes, kuru pamatā ir salīdzinājuma konstrukcijas	167
2. Asociatīvās saiknes saliktajos krāsu nosaukumos	170
3. Asociatīvās saiknes starp krāsas nosaukumu un tā simbolisko nozīmi	177
4. Asociatīvās saiknes okazionālajos saliktajos krāsu nosaukumos	179
SECINĀJUMI	186
IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN SAĪSINĀJUMI	190
IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS	196

IEVADS

Promocijas darba temats "Krāsu nosaukumi: lingvistiskais aspekts latviešu valodā" zinātniskajam pētījumam izvēlēts vairāku iemeslu dēļ. Galvenokārt tādēļ, ka krāsas ir viena no pasaules uztveres kardinālajām formām, tikpat būtiska kā skaņa un veidols, tās ir pasaules uztveres elements, kura valodiskā izpausme ir krāsu nosaukumi, un krāsu nosaukumu lingvistiskā izpēte, sīkāk pievēršoties krāsu nosaukumu etimoloģijai, leksikogrāfiskajam atspoguļojumam, morfoloģijai, krāsu nosaukumu veidiem un semantikai, visdziļāk un tiešāk atklāj krāsu nosaukumu būtību un to izmantojumu valodā.

Krāsas ir iespējams aplūkot arī kā fizikālu un tēlotājmākslas parādību, noskaidrot pamatkrāsas, jauktās krāsas, papildkrāsas jēdzienu. Tieši šī iemesla dēļ darbā krāsu nosaukumiem kā fizikālai parādībai – krāsas jēdzienam fizikā un tēlotājmākslā – veltīta atsevišķa nodaļa. Minētajā nodaļā dots neliels ieskats ar krāsu kā fizikālu parādību saistītos pamatjēdzienos un terminoloģijā, kuras izmantojums nepieciešams, arī runājot par krāsu nosaukumiem kā valodas parādību, vienlaikus respektējot faktu, ka šī darba galvenais uzdevums ir pētīt krāsas, respektīvi, krāsu nosaukumus no latviešu valodas dotumu viedokļa lingvistiskā aspektā, atklājot būtiskāko – šajos krāsu nosaukumos ietvertu semantiku. Tā kā krāsu nosaukumi skatīti pamatos semantiskā plāksnē, tieši semantikas teorijām darbā veltīta atsevišķa nodaļa.

Krāsu nosaukumi ir būtiska un neatņemama valodas sastāvdaļa, kurā atklājas ne vien krāsu pasaules vizuālā niansētība, bet arī valodas vārdu krājuma niansētība. Krāsu nosaukumos saskaras lingvistiskais, psiholingvistiskais un sociolingvistiskais aspekts, šī saskare līdz šim latviešu valodnieciskajā literatūrā pētīta maz. Šī darba galvenais izpētes objekts, kā jau minēts, ir krāsu nosaukumu semantika, tomēr daļēji ieskicēta arī psiholingvistiskā krāsu nosaukumu uztvere. Spilgts psiholingvistiskā aspekta piemērs ir okazionālie krāsu nosaukumi un asociatīvās saiknes salikto krāsu nosaukumu motivācijā un krāsu nosaukumu lietojuma izvēlē. Tajos ietvertā semantiskā savdabība nepastarpināti pauž attiecības starp runātāju (subjektu) un klausītāju (objektu) dažādās valodas situācijās.

Krāsu nosaukumu izpētei lingvistiskā, literārzinātniskā, vēsturiskā un psiholoģiskā aspektā pievērsušies dažādu nozaru zinātnieki visā pasaulē, šai tēmai

veltīti neskaitāmi raksti un monogrāfijas angļu, vācu, franču un arī citās valodās. Autori pievērsušies krāsu nosaukumu lietojumam un to izpētei, pamatkrāsu nosaukumiem, krāsu terminu semantikai, krāsu nosaukumu radniecībai, krāsu uztverei un izpratnei¹.

Krāsu teorijas jautājumiem pievērsušies J. V. Gēte (*Goethe*) darbā “Theory of Colours”. London: Murray; reprint 1970, Cambridge MA: MIT Press. 1840., pasaules krāsu apskatu veikuši B. Berlins (*Berlin*), P. Kejs (*Kay*) un V. R. Merifilds (*Merrifield*) darbā “The World Color Survey, Photocopied data available from the Summer Institute of Linguistics”. Dallas, Texas, USA. 1991. Daudz rakstu veltīts atsevišķu krāsu nosaukumu izmantojumam un attieksmēm (piemēram, krāsas nosaukuma *brūns* izpētei un lietojumam, krāsas nosaukumu *melns*, *balts* un *sarkans* lietojumam un attieksmēm, krāsas nosaukumu *sarkanīgi zaļš* un *dzeltenīgi zils* uztverei), krāsu nosaukumiem etnolingvistiskā un literatūrvēsturiskā aspektā (piemēram, krāsu nosaukumiem atsevišķu Amerikas indiāņu tautu valodās, nepāliešu krāsu terminiem, krāsu terminiem Dienvidrietumirānā, krāsu uztverei musulmaņu filozofijā, krāsu nosaukumu izmantojumam Rīgvēdā, krāsu terminiem grieķu poēzijā, korejiešu krāsu terminoloģijai, krāsu sistēmai Dienviditālijā, indoeiropiešu krāsu apzīmējumiem; krāsām Vecajā Derībā)², kā arī krāsām psiholoģiskā aspektā (krāsu redzējumam un nominācijai, krāsu redzējumam no bērna viedokļa, universālajām krāsu kategorijām, izziņai ar krāsu palīdzību)³.

Daudz zinātnisko rakstu un monogrāfiju par krāsu nosaukumiem sarakstīts slāvu valodās un par slāvu valodām⁴.

Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā tieši lingvistiskā aspektā līdz šim publicēti samērā nedaudzi raksti. Šiem nosaukumiem pievērsušies P. Šmits,

---

¹ Kā nozīmīgākie te minami: Wood, F. A. *Color-Names and Their Congeners*. Halle: Niemeyer, 1902; Katz, D. *The World of Colour*. London: Kegan Paul, 1935; Beck, J. *Surface Color Perception*. Ithaca: Cornell University Press, 1972; Evans, R. M. *The Perception of Color*. New York: Wiley, 1974; Hurvich, L. M. *Color Vision*. Sunderland: Sinauer, 1981.

² Piemēram, Magnus, H. *Die geschichtliche Entwicklung des Farbensinnes*. Leipzig: Veit., 1877; Brenner, A. *Colour Terms in the Old Testament*. Sheffield: JSOT Press, 1982.

³ Piemēram, Davidoff, J. *Cognition Through Color*. Cambridge MA: The MIT Press, 1991.

⁴ Kā iezīmīgākie būtu jāmin N. B. Bahilinas monogrāfija “История цветообозначений в русском языке” (Maskava, 1975); A. Vežbickas raksts izdevumā *Cognitive Linguistics* “The Meaning of Color Terms: Semantics, Culture, and Cognition” (1990. 1, 99 – 150); Alfa A. Gunnara Hernes monogrāfija “Die slavischen Farbenbenennungen: Eine semasiologische etymologische Untersuchung” (Uppsala, 1954) un Gabrielas Šubertes raksts izdevumā *Die slavische Sprachen* “Etymologische Besonderheiten der slawischen Farbbezeichnungen” (München. 1984, 6, 105–123).

D. Zemzare (rakstījusi par govju krāsu nosaukumiem)⁵, I. Ēdelmane (rakstījusi par latviešu valodas pamatkrāsām)⁶, A. Ahero (rakstījusi par krāsu nosaukumu salikteņiem)⁷, G. Lejniece (rakstījusi par krāsas nosaukumu *mēļš*)⁸, R. Grīsele (rakstījusi par zirgu apspalvojuma krāsām)⁹, L. Balode (rakstījusi par melno krāsu baltu hidronīmijā)¹⁰. Daži no minētajiem pētījumiem izmantoti šī darba teorētiskajā daļā.

Promocijas darba “Krāsu nosaukumi: lingvistiskais aspekts latviešu valodā” **mērķis** ir raksturot latviešu valodas krāsu nosaukumu semantiku un izstrādāt atsevišķas krāsu nosaukumu iedalījuma grupas, kas palīdzētu atklāt latviešu valodas krāsu nosaukumu daudzveidību un to vietu valodā, atsevišķi pievērsties latviešu valodas vienkāršajiem mantotajiem krāsu nosaukumiem, vienkāršajiem aizgūtajiem krāsu nosaukumiem, latviešu valodas saliktajiem krāsu nosaukumiem (salikteņiem un vārdkopām), kā arī krāsu nosaukumu uztverei asociatīvā un okazionālā aspektā.

Pētījuma **uzdevumi** ir: 1) noskaidrot krāsas jēdziena dažādos aspektus, saistot tos ar krāsu nosaukumiem lingvistikā, 2) dot priekšstatu par krāsu nosaukumu vēsturi latviešu rakstu valodā, 3) analizēt krāsu nosaukumu semantiku un lietojumu, aplūkojot valodā eksistējošos vienkāršos un saliktos krāsu nosaukumus, 4) atklāt krāsu nosaukumu semantiku saistībā ar to asociatīvo uztveri, 5) raksturot okazionālo krāsu nosaukumu vietu valodā.

Promocijas darba **novitāte**. Promocijas darbā pirmo reizi Latvijā plaši un reizē detalizēti pētīta latviešu valodas krāsu nosaukumu semantika, izveidojot jaunu, līdz šim neizmantotu krāsu nosaukumu grupēšanas un analīzes veidu. Pētījumā ieviesti vairāki jauni, atsevišķas krāsu nosaukumu grupas apzīmējoši termini.

Promocijas darba **aktualitāte**. Ienākot sadzīvē dažādām jaunām reālijām un latviešu valodai aizgūstot jaunus elementus no kontaktvalodām, rodas daudz jaunu krāsu nosaukumu, jo īpaši tas sakāms par latviešu valodas saliktajiem krāsu nosaukumiem, kuru īpatsvars pēdējos gados pieaudzis. Valodas attīstība nosaka jaunu krāsu apzīmējumu rašanos, daudzējādā ziņā to veicinājusi dažādu preču katalogu izplatība, kuros lietoti no kontaktvalodām (gk. angļu valodas) aizgūti krāsu nosaukumi. Krāsu nosaukumu skaits valodā arvien palielinās, bet joprojām latviešu

⁵ Skat. Baltistica VII (2), Vilnius: Mintis, 1971, 189–200.

⁶ Skat. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 7. laidziens. Rīga: Liesma, 1971, 73–85.

⁷ Skat. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 1. laidziens. Rīga: Liesma, 1965, 31–38.

⁸ Skat. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 15. laidziens. Rīga: Liesma, 1979, 153–156.

⁹ Skat. Latvijas Zirgi. Nr. 4/5, 1995.

¹⁰ Skat. Linguistica Lettica. Nr. 9. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001, 110–122.

valodniecībā nav vienota darba, kur būtu apkopoti līdz šim valodā eksistējošie krāsu nosaukumi. Ir svarīgi atrast līdzsvaru starp latviešu valodā jau izsenis eksistējošiem un jaunajiem krāsu nosaukumiem, kas ar laiku var kļūt par tādiem pašiem stabiliem valodas elementiem kā savulaik no vācu valodas kalkētie *sniegbalts*, *debeszils* tipa salikteņi, kas kādreiz tika skausti, bet mūsdienās ir parasta un sen akceptēta latviešu valodas sastāvdaļa; ir svarīgi ne vien reģistrēt valodā no jauna ienākošos krāsu nosaukumus, bet arī analizēt tos, iedziļinoties ne vien to morfoloģiskajā uzbūvē, bet jo īpaši semantikā, lai varētu konstatēt to vietu valodā.

Pētījuma teorētiskā un praktiskā nozīme. Tā kā šis darbs uzskatāms par pirmo pietiekami plašo un relatīvi visaptverošo pētījumu latviešu valodas krāsu nosaukumu lingvistikā (ieskicējot arī morfoloģiju), paveras iespēja turpināt un padziļināt pētījumus šai nozarē, pievēršoties, piemēram, krāsu nosaukumu semantikai dialektālā aspektā vai kādā specifiskā nozarē izmantotiem krāsu nosaukumiem. Praktiski šis darbs paver plašākas izmantojuma perspektīvas, veicina spēju precīzākiem valodas līdzekļiem aprakstīt to vai citu krāsu, padarot to no abstraktākas, valodas lietotājiem mazāk pazīstamas par atpazīstamāku, konkrētāku, valodas lietotājiem jau zināmāku, kā arī pa laikam mēģinot pavērt niansētāku skatījumu uz kādu vizuālās realitātes aspektu.

Promocijas darba **teorētiskais pamats un izmantotās metodes.** Pētījumā izmantotais valodas materiāls ir izzināts sinhroniskā skatījumā. Rakstot pētījumu, izmantota deskriptīvā un daļēji arī sastatāmā pētīšanas metode.

Promocijas darba teorētiskais pamats ir latviešu un ārzemju lingvistiskās literatūras studijas, kā arī citu zinātnes nozaru (fizikas, mākslas, filozofijas, ētikas) teorētiskā literatūra un atziņas par promocijas darbā skarto tēmu, kā arī autores pašas novērotais un izsecinātais, kas balstīts uz ekscerpētā valodas materiāla pamata. Promocijas darba ilustratīvajam materiālam izmantota gan latviešu oriģinālliteratūra (aptverot dažādu 20. gadsimta autoru, piemēram, R. Blaumaņa, A. Upīša, A. Grīna, S. Kaldupes, R. Ezcras, V. Belševicas, I. Ziedoņa, G. Repšes, A. Auziņa, literāros darbus), gan Latvijā iznākošā periodika (gk. 90. gadu), gan arī latviešu valodā no dažādām valodām (gk. angļu, franču) tulkotā literatūra. Lielais promocijas darbā izmantotās tulkotās literatūras piemēru īpatsvars skaidrojams, pirmkārt, ar lielo krāsu nosaukumu daudzveidību, kas atrodama tieši tulkotās literatūras darbos, otrkārt, ar to, ka, pēc autores domām, latviešu valodā tulkotie vai bieži vien kā analogi izmantotie krāsu nosaukumi ir latviešu valodas sastāvdaļa tieši tāpat kā oriģinālliteratūrā lietotie

krāsu nosaukumi. Jebkurā gadījumā tie eksistē latviešu valodā un ir (vai caur attiecīgo daiļdarbu kļūst) tās piederums, šie krāsu nosaukumi atspoguļo gan esošo valodas materiālu, gan parāda latviešu valodas plašo vārdu krājumu attiecīgajā jomā un tā daudzveidīgās izmantojuma iespējas. Promocijas darba ilustratīvajam materiālam izmantoti arī daži preču (parfīmērijas, papīra izstrādājumu) katalogi un rokasgrāmatas.

Par darba avotu kalpojušas arī vārdnīcas – mūsdienu latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas [LLVV, LV 87, LV 93], K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīca” [ME], J. Endzelīna un E. Hauzenbergas “Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcai”” [EH], svešvārdu vārdnīcas [SVV 1978; SVV 1999], vēsturiskās tulkojošās vārdnīcas [Braže; Fīrekers; Langijs; Mancelis; Stenders; Ulmanis, Braže], K. Karuļa “Latviešu etimoloģijas vārdnīca” [LEV I, LEV II], kā arī enciklopēdiskā vārdnīca – “Latviešu konversācijas vārdnīca” [LKV].

Promocijas darba **aprobācija**.

Galvenie promocijas darbā izklāstītie vērojumi un secinājumi aprobēti publikācijās un zinātniskajās konferencēs. Promocijas darbā ietvertais materiāls atspoguļots 11 publikācijās starptautiski citējamos zinātniskos izdevumos.

Par promocijas darba tēmu autore publicējusi 5 zinātnisko konferenču tēzes.

Promocijas darbā ietvertā materiāla aprobēšana notikusi 12 starptautiskās zinātniskās konferencēs.

Promocijas darba **apjoms**. Promocijas darba “Latviešu valodas krāsu nosaukumi: lingvistiskais aspekts latviešu valodā” apjoms ir 205 lappuses datorsalikumā.

Promocijas darba **struktūra** veidota saskaņā ar izvirzīto pētījuma mērķi. Darbam ir ievads un piecas daļas (I – V).

Pirmajā daļā “Krāsas jēdziens fizikā un tēlotājmākslā” aplūkota krāsa kā fizikāls jēdziens un krāsa kā gleznotāja izteiksmes līdzeklis.

Otrajā daļā “Semantika: teorijas un izpētes aspekti” aplūkota vārda nozīmes izpētes attīstības vēsture, sniegts ieskats nozīmīgākajās semantikas teorijās, minēti pazīstamākie pētnieki, kā arī izteiktas īsas hipotēzes par minēto teoriju piemērotību krāsu nosaukumu semantikas izpētē.

Darba trešajā daļā “Latviešu valodas vienkāršie krāsu nosaukumi semantiskā, lietojuma un morfoloģiskā aspektā” ir trīs lielākas nodaļas ar apakšnodaļām. Pirmajā nodaļā “Neatvasinātie mantotie krāsu nosaukumi” aplūkoti visi latviešu valodas

mantotie krāsu nosaukumi, atsevišķās apakšnodaļās pievērsties valodā biežāk lietoto krāsu nosaukumu *balts, dzeltens, melns, pelēks, sarkans, zaļš, zils* lingvistiskajam raksturojumam. Otrajā nodaļā “Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi” aplūkoti latviešu valodā konstatētie aizgūtie krāsu nosaukumi, atsevišķās apakšnodaļās sniedzot biežāk lietoto aizgūto krāsu nosaukumu lingvistisko raksturojumu, aplūkojamās krāsu nosaukumus iedalot pēc krāsu niansēm, ko tie apzīmē. Trešajā nodaļā “Atvasinātie krāsu nosaukumi” aplūkoti visi valodā reāli konstatētie latviešu valodas krāsu nosaukumu atvasinājumi, sniedzot īsu to raksturojumu.

Darba ceturtajā daļā “Saliktie krāsu nosaukumi latviešu valodā” ir divas nodaļas. Pirmās nodaļas “Salikto krāsu nosaukumu struktūra” apakšnodaļās “Salikto krāsu nosaukumu raksturīgās iezīmes” un “Salikto krāsu nosaukumu iedalījums pēc veidotājkomponentiem” aprakstīta salikto krāsu nosaukumu specifika, vieta valodā, kā arī šo krāsu nosaukumu atsevišķie komponenti, sniedzot detalizētu semantisko raksturojumu. Sīkāks izklāsts atrodams minētajām apakšnodaļām pakārtotajās sadaļās, kur atsevišķi aplūkotas divkomponentu, trīskomponentu un četrkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupas.

Otrajā nodaļā “Salikto krāsu nosaukumu morfoloģiskā struktūra” autore apraksta krāsu nosaukumu salikteņu uzbūvi un nelielas tabulas veidā dod morfoloģiski nedaudz atšķirīgi veidoto salikteņu semantisko salīdzinājumu.

Darba piektajā daļā “Krāsu apzīmējumu kā apkārtējās vides elementu asociatīvo saikņu atspoguļojums” autore pievērsusies krāsu nosaukumu simboliskajām nozīmēm un to asociatīvajai uztverei, kā arī aplūkojusi okacionālo salikto krāsu nosaukumu semantiku. Daļas 1. nodaļā apskatītas ar neatvasinātiem krāsu nosaukumiem saistītās asociatīvās saiknes, kuru pamatā ir salīdzinājuma konstrukcijas, 2. nodaļā – asociatīvās saiknes saliktajos krāsu nosaukumos, 3. nodaļā – asociatīvās saiknes starp krāsas nosaukumu un tā simbolisko nozīmi un 4. nodaļā – asociatīvās saiknes okacionālajos saliktajos krāsu nosaukumos.

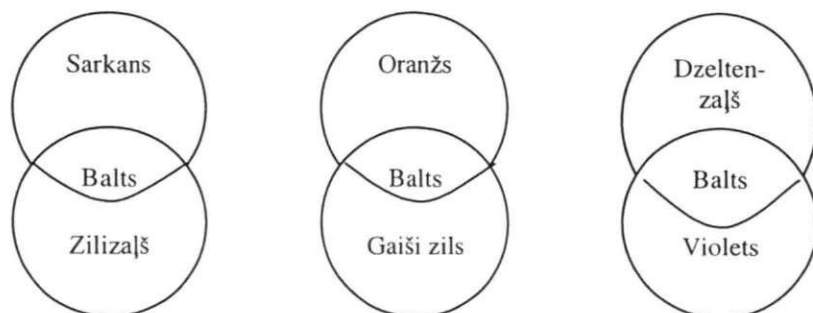
Promocijas darbam pievienots izmantotās literatūras un saīsinājumu saraksts, kā arī izmantoto avotu un to saīsinājumu saraksts.

I. KRĀSAS JĒDZIENS FIZIKĀ UN TĒLOTĀJMĀKSLĀ

Krāsām kā vienam no pasaules uztveres galvenajiem aspektiem pievērsušās daudzas pētniecības nozares – krāsas pēta fizikā, gaismas tehnikā, psiholoģijā, estētikā, mākslas zinātnē un daudzās citās sfērās. Pievēršoties krāsas jēdziena sīkakai analīzei, būtu jānoskaidro, kas ir krāsa, kāda ir krāsas definīcija. No lingvistiskā viedokļa to atklāj vārda *krāsa* atspoguļojums “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur vārda *krāsa* 1. nozīme ir: “Redzamās gaismas noteikta garuma viļņu izraisīta redzes sajūta, uztvere.. Spektra krāsa – sarkana, oranža, dzeltena, zaļa, zila (gaišzila, tumšzila) vai violeta krāsa.. Krāsu redze – acu spēja izšķirt objekta krāsas.. // Šāda redzes sajūta, uztvere, kas tradicionāli saistīta ar kādu priekšmetu, vielu izskatu.. // Tēlotājas mākslas (parasti glezniecības) izteiksmes līdzeklis, kas saistīts ar šādu redzes sajūtu, uztveres izraisīšanu.. // pārn. Īpatnība, kvalitāte (piemēram, psihiskam stāvoklim, kādai norisei, notikumam)” [LLVV 4, 398].

No tēlotājmākslas viedokļa par zināmā mērā primāru būtu uzlūkojams krāsu dalījums **ahromātiskajās** jeb **bezkrāsainajās** krāsās, kas ir *baltā* un *melnā* krāsa un visi tie krāsu toņi, kas veidojas, sajaucot *balto* un *melno* visdažādākajās proporcijās, un **hromātiskajās** jeb **krāsainajās** krāsās, kas ir visas spektra krāsas [skat. Blūma, Šmite 7].

“Baltu gaismu sadalot spektrā, iegūst tīrās spektrālās krāsas. Tās ir varavīksnes krāsas no violetās V līdz sarkanai S. Ir pieņemts izšķirt septiņus samērā šaurus baltās gaismas spektra redzamās daļas intervālus – septiņas **pamatkrāsas**. Šīs pamatkrāsas ir *violeta, zila, gaiši zila, zaļa, dzeltena, oranža, sarkana*. Sajaucot pamatkrāsu gaismas, var atkal iegūt baltu gaismu. Bezkrāsainas (baltas) gaismas efektu dod arī papildkrāsu sajaukums. Dažas no šādām papildkrāsu kombinācijām norādītas attēlā:

Visdažādākās pamatkrāsu kombinācijas dod jauktās krāsas, kuru gamma rada visu to krāsu toņu un nianšu bagātību, kas novērojama ikdienā. Ja vēl ievēro, ka variēt var dažādu krāsu gaismas intensitāti, tad dabisko krāsu bagātība ir tikpat kā neizsmeļama” [Fizika 357, 358].

Citos avotos par pamatkrāsām fizikā dēvētas trīs krāsas, kuras jaucot noteiktā attiecībā, iespējams iegūt krāsu, kas vizuāli nav atšķirama no ikvienas izvēlētās krāsas. Par pamatkrāsām var būt jebkuras trīs lineāri neatkarīgas krāsas, t.i., krāsas, no kurām nevienu nevar iegūt no divām pārējām pamatkrāsām [LPE 7, 490]. Runājot par krāsu redzi, šīs trīs pamatkrāsas nosauktas, ņemot par pamatu 19. gs. angļu fiziķa T. Janga un vācu zinātnieka H. Hemholca trīskrāsu teoriju. Tās ir *sarkana*, *zaļa* un *zila*. No krāsu redzes viedokļa krāsas aklums ir tad, ja nevar uztvert vienu no pamatkrāsām [LPE 5¹; 416, 417].

Pamatkrāsas iespējams aplūkot vēl citā aspektā. Tā R. Kamings un T. Porters vispirms pievēršas spektra krāsu secībai, kas vienmēr ir nemainīga – *sarkans*, *oranžs*, *dzeltens*, *zaļš*, *zils*, *violeti*. Viņi min arī Ņūtona izvirzīto teoriju par septīto krāsu, kas atrodas starp zilu un violetu un ko Ņūtons dēvējis par *indigo* – piesātinātu tumšzilu krāsu. Piebilstot, ka mūsdienās ir pieņemts iepriekšminētais spektra krāsu uzskaitījums, viņi skaidro, ka Ņūtonam kā daudziem viņa gadsimta cilvēkiem bija svarīga dabas mistiskā puse un tāpēc viņam bija nepieciešams identificēt septiņas krāsas, tādējādi tās sasaistot ar skaitli septiņi, kam piedēvēta maģiska nozīme. Ņūtons arī saistīja septiņas krāsas ar septiņām sfērām un septiņām notīm mūzikā [Cumming, Porter 10]. Tālāk R. Kamings un T. Porters pievēršas tieši pamatkrāsu jautājumam. Viņi raksta, ka krāsu trijstūra centrā ir trīs **pamatkrāsas** – *dzeltena*, *zila* un *sarkana*. Šīs krāsas tiek dēvētas par pamatkrāsām tāpēc, ka nevar tikt radītas, jaucot citu krāsu pigmentus. Blakus šīm ir trīs sekundārās krāsas, kuras rodas, jaucot pamatkrāsas saskaņā ar angļu zinātnieka Johanneses Itena (*Johannes Itten*) shēmu. Tā zils un dzeltens rada zaļu, sarkans un dzeltens rada oranžu, sarkans un zils – violetu. Apkārt trijstūrim ir krāsu aplis, kas sadalīts divpadsmit sektoros. Sešus no tiem aizņem pamatkrāsas (jeb primārās krāsas) un sekundārās krāsas, un starp katru primāro un sekundāro krāsu aplī izvietotas citas krāsas. Itens tās dēvē par terciārajām krāsām. Katra terciārā krāsa rodas no primāro un sekundāro krāsu sajaukuma. Tā, piemēram, dzeltens un oranžs rada dzeltenoranžu, sarkans un oranžs – sarkanoranžu, dzeltens un

š rada dzeltenzaļu un tā tālāk. Ir iespējams radīt arī tālākas apakšgrupas, bet Itens neuzskata par nepieciešamu [Cumming, Porter 12].

13

Runājot par pamatkrāsām, K. Veinbahs savukārt raksta, ka: “Krāsu redzes trīs matkrāsas ir sarkanā, zilā un zaļā. Šīs ir arī saskaitošās (skat. tālāk pie aditīvās īsu jaukšanas) krāsu jaukšanas pamatkrāsas. Krāsvielu jaukšanas pamatkrāsas ir violetā, dzeltenā un zilzaļā. Gleznotāju pamatkrāsas ir sarkanā, dzeltenā un zilā.” [Veinbahs 8]. Tālāk Veinbahs pievēršas divu veidu krāsu apliem – zinātniskajam īsu aplim un gleznotāju krāsu aplim. Viņš raksta: “Zinātniskā krāsu apla pamatā ir sarkanā, dzeltenā un zilā. Starp šīm krāsām atrodas otra trijotne – sarkanā, dzeltenā, silti zilā un violetā krāsa, no kurām katru acs redz kā divu aplī blakus esošu īsu sajaukumu. Šī otrā trijotne tad arī tiek izmantota kā krāsu jaukšanas matkrāsas. Gleznotāju krāsu apla pastāvēšana izriet no šādas atziņas: “Ja tev ir

sarkans, dzeltens, zils un balts pamata vai krāsvielas veidā, tad tu vari tīri labi uzgleznot visu krāsaino.” [Veinbahs 8].

Par **papildkrāsām** fizikā savukārt tiek dēvētas tādas divas krāsas, kuras jaucot iegūst krāsu, kas vizuāli rada baltās krāsas sajūtu [LPE 7, 508]. Pastāv vairāki krāsu jaukšanas veidi. Viens no tiem ir jaukšana ar saskaitīšanu jeb **aditīvā krāsu jaukšana**. Šādi jaucot, iegūtā krāsa ir gaišāka par tās sastāvdaļām. Cits veids ir krāsvielu jaukšana. Jo pretējākas krāsas tiks maisītas, jo iznākums būs tumšāks. Šo jaukšanas veidu dēvē par jaukšanu ar atņemšanas paņēmienu jeb **subtraktīvo krāsu jaukšanu** [skat. Veinbahs 6, 7]. Par aditīvo un subtraktīvo krāsu jaukšanas veidu runā arī dāņu zinātnieks Ričards Raskins (*Richard Raskin*), kurš kopumā izdala:

- divu veidu primārās krāsas (*primary colors*): pievienošanas (*additive*) pamatkrāsas – *sarkans, zaļš, zils*, ko 1802. gadā aprakstījis Tomass Jangs (*Thomas Young*) un atņemšanas (*subtractive*) pamatkrāsas *sarkans, dzeltens, zils*, kas ir kā piedeva pievienošanas krāsām, ko 1756. gadā aprakstījis Le Blons (*Le Blon*). Turklāt viņš piebilst, ka pēc citu autoru uzskatiem ir izdalāmas sešas psiholoģiskās primārās krāsas – *sarkans, dzeltens, zaļš, zils, melns, balts*,

- sekundārās krāsas (*secondary colors*), kas rodas, kombinējot divas primārās krāsas – *oranžs, zaļš, violets*,

- terciārās krāsas (*tertiary colors*) – *dzeltenoranžs, sarkanoranžs, sarkanviolets, zilviolets, zilizaļš, dzeltenzaļš*,

- papildkrāsas (*complementary colors*), kas ir visu iepriekšminēto krāsu nianses [Raskin 8, 9, 29].

Bez aditīvā un subtraktīvā krāsu jaukšanas veida pastāv arī krāsu jaukšanas veids, liekot krāsas sīkos triepienos un tādējādi ļaujot tām optiski sajaukties cilvēka acī. Šāda jaukšanas veida galarezultāts tiek dēvēts par dalīto toni. Šis veids, piemēram, glezniecībā pirmo reizi parādījies impresionistu un vēlāk ticis izmantots neoimpresionistu darbos kā īpaša punktiņošanas tehnika. Šādā veidā jauktas krāsas nekļūst tumšākas [skat. Veinbahs 7].

Pastāv arī cits, nedaudz atšķirīgs, krāsu iedalījuma veids, respektīvi, **primārajās krāsās**, kas ir *sarkanā, dzeltenā* un *zilā*, līdztekus tām par **spektra pamatkrāsām** nosaucot *sarkano, zilo* un *zaļo*. Minēto triju krāsu izvēles pamatā ir senāks uzskats, ka gleznotājam pietiek ar trim pamatkrāsām, lai, tās sajaucot, iegūtu jebkuru citu krāsu. Tomēr ar trim krāsām izrādījās par maz, un jaunāko laiku krāsu mācība balstās uz četrām pamatkrāsām – *dzeltenu, sarkano, zilo* un *zaļo*. Par

atvasinātajām, respektīvi, **sekundārajām** krāsām šai gadījumā uzskatītas *violetā* (ko veido *sarkans* + *zils*), *oranžā* (ko veido *sarkans* + *dzeltens*) un *zaļā* (ko veido *dzeltens* + *zils*) [skat. Blūma, Šmite 8].

Līdztekus jēdzieniem *pamatkrāsas* un *papildkrāsas*, runājot par krāsām, pastāv arī jēdziens **pretkrāsas** jeb **komplementārās** krāsas. Tās ir krāsas, kas, noliktas blakus, viena otru pastiprina. Ilgi skatoties uz kādu krāsu un tad novēršot acis uz balto, redzam ilgāk skatītās krāsas pretkrāsu. Savukārt, sajaucot divas pretkrāsas gaismas staru veidā, iegūst balto krāsu, bet, sajaucot pretkrāsas krāsvielu veidā, iegūst nekrāsainu, tumšu toni. Krāsu aplī blakus esošās krāsas sauc par **blakuskrāsām** jeb **analogajām krāsām** [skat. Veinbahs 5].

Par **komplementārajām krāsām** atrodams arī nedaudz atšķirīgs viedoklis: “Tādi krāsu pāri kā sarkans – zaļš vai dzeltens – zils (šīs krāsas sauc arī par **komplementārkrāsām**) ir saderīgi un veido krāsu harmoniju. Savukārt harmoniski krāsu trijspaņi ir dzeltens – purpurs – zili zaļš un zils – zaļš – sarkans.” [Blūma, Šmite 8].

Krāsas var iedalīt arī pēc to psiholoģiskās vai asociatīvās uztveres, t.i., pēc līdzības ar sarkano karsto uguni, dzelteni silto sauli, zilo vēso ūdeni un debesīm, kas arī nesilda, krāsas iedala arī **siltajās** un **vēsajās**. Krāsu aplī pāreja no siltajām uz vēsajām krāsām notiek no sarkanās caur dzelteni uz zilo. Kā īpaša krāsa tiek izdalīta violetā, kuru acs uztver kā zilās (vēsās) un sarkanās (siltās) sajaukumu. Tāpēc arī siltuma ziņā tā atrodas starp sarkano un zilo [Veinbahs 6].

Gandrīz identisks ir dalījums **aukstajās** un **siltajās** krāsās: “Pie **aukstām** krāsām pieder zilās krāsas, pie **siltām** – dzeltenās, oranžās un sarkanās. Zaļās un violetās, tāpat arī melno, balto un pelēkās pieskaita neitrālām krāsām, jo tajās aukstums ar siltumu ir līdzsvaroti. Tomēr arī šajās krāsās izšķir aukstu un siltu noskaņu. Dalījums aukstajās un siltajās krāsās balstās uz cilvēka asociācijām: dzeltens, oranžs, sarkans asociējas ar uguni, sauli, asinīm, bet zils – ar ledu, metālu, nakti. Šis iedalījums gan ir relatīvs, piemēram, pat vienas un tās pašas gleznas robežās violeti sarkans blakus sarkanai krāsai izskatīsies vēss, bet blakus zilais krāsai – silts.” [Blūma, Šmite 8].

Runājot par krāsām un to niansēm, ne mazāk būtiski par pašām krāsām ir arī to nianšu apzīmētāji. Jebkuru krāsu var izteikt ar trim lielumiem – **gaišumu**, **nokrāsu** un **piesātinājumu** (to izsaka, piemēram, krāsu modeļi HLS (pēc angļu *hue* – nokrāsa,

lightness – gaišums un *saturation* – piesātinājums) un HSB (pēc angļu *hue, lightness, brightness* – spožums) [skat. Veinbahs 5; 25; Cumming, Porter 14].

Tā kā šī darba mērķis ir krāsu nosaukumu analīze lingvistiskā aspektā, jāpiebilst, ka ne vien fiziķu un mākslas pētnieku, bet arī daudzu valodas, jo īpaši, valodas semantikas, pētnieku prātus ir nodarbinājis jautājums par krāsu nosaukumiem un to nozīmi. Šīs nozīmes skaidrojums bieži vien ir problemātisks. “Krāsu nosaukumi definē konkrētu ārpus valodas realitātes esošu parādību, ko iespējams raksturot ar fizikas likumību palīdzību. Tomēr mēģinājums nosaukt krāsas pazīmes, izmantojot fizikas terminoloģiju, neļauj kaut cik pienācīgi atklāt krāsu apzīmējumu semantiku konkrētā valodā. Krāsu nozīmes pētījumi nav tikai tās fizikālo īpatnību apraksts.” [Mihališina II, 75]. Runājot par krāsu nosaukumu semantiku, fizikālās īpatnības, patiesībā, kļūst par otrā plāna objektu. Būtiskais ir krāsu nosaukumu lietojums valodā un to niansētība. Krāsu nozīmēs jābūt ietvertai informācijai par krāsas nojēguma funkcionēšanas veidu valodas lietotāju apziņā, kā arī par tās īpatnībām kultūras kontekstā [Mihališina II, 75]. Turpretī, runājot par krāsas jēdzienu kopumā, fizikālais un tēlotājmākslas aspekts kļūst primārs un ieņem svarīgu raksturojošu lomu.

II. SEMANTIKA: TEORIJAS UN IZPĒTES

ASPEKTI

Tā kā darbā nozīmīga vieta ierādīta krāsu nosaukumu semantikai, šai nodaļā sniegts neliels ieskats semantikas teorijās, tās galvenajos izpētes aspektos, ieskicējot arī galvenās semantikas pētījumu jomas. Teorētiskai krāsu nosaukumu semantikas izpētei pasaules valodniecībā, turklāt tikai pastarpināti, pievērsušies pavisam nedaudzi. Tāpēc šai nodaļā sniegts vienīgi ieskats pazīstamākajās semantikas teorijās, autorei mēģinot tās vismaz hipotētiski saistīt ar krāsu nosaukumu semantiku.

Semantika ir valodniecības nozare, kas nodarbojas ar vārda nozīmes izpēti. Citiem vārdiem sakot, tās izpētes objekts ir attiecsmes starp vārdiem un nozīmēm. Reāli eksistējošu vārdu un teikumu nozīmju empīriskās studijas ir valodniecības nozare; nozīmju vispārīgās studijas to attiecsmēs ar valodu vai simboliski loģiskajām sistēmām savukārt ir filozofijas pētījumu nozare. Abas tiek dēvētas par semantiku. Semantikas pētījumu laukam ir trīs pamatintereses: vārdu attiecsmes pret objektiem, pievērsoties to apzīmējumam, attiecsmes starp vārdiem un to interpretāciju un simboliskajā loģikā formālās zīmju attiecsmes vienai pret otru.

Dažas svarīgākās semantikas teorijas vai tai radniecīgās nozares pēta: simbolus un referentus (lietas, ko apzīmē simboli); koncepcijas un nozīmes; vārdus un leksēmas; denotāciju, konotāciju un implikāciju; pragmatiku; dīvdomību; metaforas, salīdzinājumus un simbolus; semantiskos laukus; sinonīmus, antonīmus un hiponīmus; vārdkopu veidošanu (*collocation*), fiksēto ekspresiju (*fixed expression*) un idiomas; nozīmju maiņu un etimoloģiju; polisēmiju; homonīmiju, homofonus un homogrāfus; leksikoloģiju un leksikogrāfiju; tezaurus, bibliotēkas un interneta portālus; epistemoloģiju (*epistemology*) un krāsas. Minot dažus vārdus pēdējās pieminētās jomas – krāsu – sakarā, gribētos īsumā pievērsties Deivida Kristela (*David Crystal*) “Kembrižas Valodas enciklopēdijā” [CEL 106] teiktajam.

Deivids Kristels pievērš uzmanību tam, kā krāsu semantiskajā laukā atspoguļojas angļu valodas leksikas lietojuma modelis, jo spektra redzējums ir kontinuums. Kristels vērš uzmanību uz dažām interesantām krāsu identifikācijas iezīmēm citās (ne angļu) valodās, tādām kā leksēmas “brūns” un “pelēks” trūkums latīņu valodā. Viņš ierosina uzskatīt, ka modernajā angļu valodā ir vienpadsmit pamatkrāsu – balts (*white*), melns (*black*), sarkans (*red*), zaļš (*green*), dzeltens

(yellow), zils (blue), brūns (brown), purpursarkans (purple), rozā (pink), oranžs (orange) un pelēks (grey). D. Kristels piebilst, ka šādam uzskatam var nepiekrīst. Piemēram, var domāt, ka oranžs un purpursarkans ir sekundāras krāsas, jo tās ir jauktas – pāreja no vienas krāsas uz citu. Viņš uzsver, ka mūsu pamatkrāsu uztveres pamatā var būt mums apkārt esošā pasaule, piemēram, zils no debesu krāsas, zaļš no zāles un sarkans no asins krāsas.

Krāsu nosaukumi ir interesanti, pētot tos vēsturiskā aspektā vai īpašā kontekstā, uzskata D. Kristels, minot, ka tie ir bieži sastopami Čosera un Šekspīra darbos. Kādus nosaukumus izvēlas krāsu vai kosmētikas preču ražotāji? Kādi nosaukumi tiek izmantoti ķermeņa daļu (īpaši matu) krāsas apzīmēšanai (te D. Kristels min, piemēram, faktu, ka gaišu matu krāsas apzīmēšanai tiek izmantots krāsas nosaukums blonds (blonde), nevis dzeltens (yellow), vārds brunete (brunette) tiek lietots sieviešu matu krāsas apzīmēšanai vai tādu sieviešu apzīmēšanai, kam piemīt attiecīgā matu krāsas, bet brūns (brown) vīriešu matu krāsas apzīmēšanai)? D. Kristels min, ka cits īpašs leksikons, kur īpaši labi saglabājušās vēsturiskās krāsu nosaukumu atšķirības, ir zirgu krāsas – bay, grey (kas apzīmē zirgu, kas ir vairāk vai mazāk balts) un chesnut.

Lingvistiskās semantikas aizsākumi meklējami Francijā un Vācijā 1820. gadā, kad vārdu nozīmes tika iepazītas kā nozīmīgs elements valodas izaugsmē. 20. gadsmita lingvistiskās semantikas pazīstamākie pētnieki ir Gustavs Šterns (Gustav Stern), Josts Trī (Jost Trie), B. L. Vorfs (Whorf), Uriels Veinreih (Uriel Weinreich), Stīvens Ulmans (Stephen Ullmann), Tomass Sebeoks (Thomas Sebeok), Noems Čomskis (Noam Chomsky), Džerolds Kacs (Jerrold Katz) un Čārlzs Osguds (Charles Osgood). Valodniecībā pēdējos gados kā semantikas atzars veidojusies arī transformatīvās gramatikas teorija, kuras pamatā ir nozīmes lomas uzsvēršana lingvistiskajā analīzē. Šī jaunā teorija, kuras attīstītāji ir Džordžs Lakofs (George Lakoff) un Džeimss Makovlijs (James McCawley), tiek dēvēta par ģeneratīvo semantiku. Arī antropoloģijā ir attīstījusies jauna teorētiska orientācija, kas ir saistīta ar lingvistisko semantiku. Tās galvenie pārstāvji ir V. H. Gudenafs (W. H. Goodenough), F. G. Lounsberijs (F. G. Lounsbury) un Klods Levi-Strauss (Claude Lévi-Strauss).

Filozofijā semantika ir galvenā simboliskās loģikas pavadone. Vairums filozofu nesaskata atšķirību starp loģiku un semantiku. Šajā kontekstā semantika ir saistīta ar tādām izpausmēm kā nozīme un patiesība, nozīme un domāšana, attiecsmēm starp zīmēm un to nozīmi. Pazīstamākie pētnieki šai jomā ir Gotlobs

Frēge (*Gottlob Frege*), Lēdija Velbija (*Lady Welby*), Bertrāns Rasels (*Bertrand Russell*), Oto Neirats (*Otto Neurath*), Rudolfs Karnaps (*Rudolf Carnap*), Alonzo Čērčs (*Alonzo Church*), Alfrēds Tarskis (*Alfred Tarski*), K. I. Lūiss (*C. I. Lewis*), Ludvigs Vitgenšteins (*Ludwig Wittgenstein*), Dž. L. Ostins (*J. L. Austin*), V. V. Kvins (*W. V. Quine*), P. F. Strosons (*P. F. Strawson*), Stīvens Šifers (*Steven Schiffer*), Džons Sērls (*John Searle*), H. P. Graiss (*H. P. Grice*), Zauls Kripke (*Saul Kripke*), Donalds Deividsons (*Donald Davidson*) un Džilberts Harmens (*Gilbert Harman*)¹¹.

Kopš Č. K. Ogdena un I. A. Ričardsa ietekmīgā darba “The Meaning of Meaning” (1925) publicēšanas semantika ir kļuvusi nozīmīgs pētījumu objekts literatūrkritikā un stilistikā. Tiek pētītas metaforu izraisītās jūtas un starpība starp ikdienas un literatūras valodu.

Kā jau minēts, sākotnēji vārda nozīmes izpētei pievērsās filozofi un loģiķi, tikai vēlāk, kad valdoniecība kļuva par atsevišķu zinātnes nozari, semantika kļuva arī par valodniecības uzmanības objektu. Valodnieciskās izpētes aizsākumu mērķis bija sistemātiski, objektīvi izpētīt nozīmi, ņemot vērā iespējami daudzas izpausmes un valodas. Šis aizsākums ir tālāka sagatave daudziem loģiķiem un filozofiem, kad viņi savā izpētē aplūko ierobežotu teikumu skaitu (lielākajā daļā konstatējumu vai propozīciju), kas koncentrējas vienas valodas robežās. Tādējādi loģiskajai analīzei ir būtiska ietekme uz moderno lingvistisko semantiku [skat. Enzyklopädie 100].

Pats vārds *semantika* tiek lietots kopš 20. gadsimta, tomēr nozare, ko tas apzīmē, ir sena un iesniedzas antīkās pasaules laikā, kad vārdi un to nozīmes bija izplatīts pētījumu un pārspriedumu objekts. Vārdam un tā nozīmei savos darbos pievērsušies jau antīkie filozofi un domātāji Aristotelis, Platons, Sokrāts.

Aristotelis krāsas ir dalījis:

1) vienkāršajās krāsās, kurām pieskaitījis *baltu*, *dzeltenu* un *melnu*. Viņš uzskatījis, ka vienkāršās krāsas ir tās, kurām atbilst attiecīgi dabas pirmelementi – uguns, gaiss, ūdens un zeme. Gaiss un ūdens pēc to būtības ir balti, uguns un saule – dzeltenas. Zeme sākotnēji arī bijusi balta, bet vēlāk kļuvusi daudzkrāsaina. Melnā krāsa savukārt ir raksturīga elementiem, kas pārtop viens otrā. Aristotelis uzskata, ka pārējās krāsas ir radušās, kad šīs vienkāršās krāsas tikušas sajauktas. Viņš uzskata, ka melnā krāsa mums ir saskatāma trijos veidos – kad telpā nekas nav saskatāms, tad mēs to saredzam melnu, kad mūsu acis nesaskata nekādu gaismas avotu un kad

¹¹ Materiāls ņemts no *The Columbia Encyclopedia, Six Edition*. Copyright © 2003 Columbia University Press // www.Bartleby.com

aplūkojam ķermeņus pret gaismu, arī tie izskatās melni. Tieši šī iemesla pēc arī ēnu mēs uzskatām par melnu;

2) vidējās vai jauktajās krāsās, par kurām uzskatījis tādas krāsas, kas radušās, iepriekšminētās krāsas sajaucot lielākās vai mazākās proporcijās. Šajās starppakāpēs ir radušās tādas krāsas kā *šarlaks* un *purpurs*, sajaucot, piemēram, *baltu* un *melnu*, ir radusies *pelēkā* krāsa;

3) nenosakāmajās krāsās, par kādām viņš uzskatījis saliktās krāsas, tādas kā *zilsarkanu* vai *dzeltensarkanu*, kuras radušās, pastiprinot un jaucot iepriekšminētās krāsas un mainot to attiecības;

4) mākslīgajās krāsās, kurām viņš pieskaita krāsas, kas radušās, piemēram, no ziediem, augļiem, lapām u. tml. Dažas no tām radušās no vīna, dažas no dūmu vai jūras krāsas;

5) krāsās, kas radušās vārīšanas ceļā, izmantojot dabas krāsvielas;

6) krāsās, kas raksturīgas matiem, apspalvojumam un ādai.¹²

Viens no pazīstamākajiem jauno laiku domātājiem, kas pievērsies vārda nozīmes jautājumiem, ir bijis angļu empīriskās filozofijas pārstāvis Džons Loks (17. /18. gs. mijā). Džons Loks aplūkoja vārdus kā cilvēka priekšstatu un ideju zīmes, viņš uzskatīja, ka vārds kā ārēja zīme ir cilvēka patvaļīgs veidojums, ka saikne starp vārda ārējo izpausmi un tā būtību, t. i., nozīmi, nav dabas dota, bet ir pašu cilvēku vienošanās ceļā radīta, ka sakars starp vārdu un tā nozīmi radies ilgstošas lietošanas gaitā, tādējādi radot pieradumu un sajūtu, ka šāds sakars starp vārdu un nozīmi pastāv jau no dabas. Pēc Džona Loka domām, vārdi ir ideju jutekliski uztveramās zīmes, un idejas, ko vārdi apzīmē, ir šo vārdu tiešā un patiesā jēga. Fakts, ka cilvēki kādu noteiktu vārdu regulāri lieto sazināšanās procesā, piešķir šim vārdam nozīmi. Šī Džona Loka pieeja semantikas teorijas vēsturē ir raksturota kā nozīmes interpretācija no ideju teorijas viedokļa [skat. Ikere 5,6].

Džona Loka uzskati zināmā mērā saskan ar semiotikas pētījumu lauku, kur tiek aplūkotas valodas zīmes. Galvenā no valodas zīmēm ir vārds – sabiedriski nostiprinājusies skanējuma un nozīmes vienība. Nozīme, ko vārds izsaka, parasti neietekmē skaņu kompleksa izvēli, kas šo vārdu apzīmē. Pirmatnīgi un tiešā nozīmē lietoti vārdi ir nemotivēti, turpretī atvasināti un salikti vārdi, kā arī vārdi ar pārnestu nozīmi ir daļēji motivēti, jo tos var izskaidrot ar pirmatnīgiem vārdiem. Dabiski

¹² Materiāls ņemts no <http://www.farben-welten.de/farbenlehre/geschichte/1griechen/aristoteles.htm>

motivēti ir tikai vārdi, kuri atdarina skaņas. Tā kā valodas zīmes puses nesaista dabiska motivācija, nepieciešama sabiedriska vienošanās, lai saglabātu zīmes stabilitāti un lietošanas tradīcijas noteiktā laika periodā, tādējādi panākot saprašanos starp zīmju lietotājiem. Šo vienošanos nodrošina vienādas asociācijas, kas saista zīmes abas puses vienas un tās pašas valodas lietotāju apziņā. Runātājs ietērpj savas idejas materiālā skaņu ietērpā, bet skaņu signāli klausītāja smadzenēs ierosina domas, kas vairāk vai mazāk atbilst runātāja paustajām domām [skat. Kļaviņa 24, 25]. Vārda jēgu ļoti lielā mērā nosaka situācija, konteksts un komunikācijas veids. Arī dabiskā valoda savā dziļākajā būtībā ir konvencionāla. Loģiskais pozitīvisms mēģināja dabisko valodu pielīdzināt formalizētas valodas ideālam modelim, strādājot pie vārdu precizēšanas un valodas “attīrīšanas” no pārprotamiem izteikumiem, taču drīz vien atklājās, ka tas nav paveicams. Tieši nepakļāvība kanoniem un vārdu polisēmija piešķir dabiskajai valodai neatkārtojamību. Ja visi vārdi tiktu lietoti stingri viennozīmīgi, valoda zaudētu savu elastību un ietilpību [skat. Filosofija 564].

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā semantisko pētījumu laukā tika izteiktas principiāli jaunas atziņas gan no filozofu, gan valodnieku viedokļa. Sevišķi nozīmīgi bija B. Rasela (preferenciālā nozīmes teorija), Č. Morisa (biheivioristiskā nozīmes teorija) un L. Vitgenšteina pētījumi. Mūsdienu valodniecības semantiskās ievirzes pētījumus daudzējādā ziņā būtiski ietekmējušas arī valodnieka F. de Sosīra atziņas. Plašu popularitāti pasaulē ir ieguvusi krievu psihologa Ļ. Vigotska (1896 – 1934) teorija par domas un valodas attiecībām un iekšējo runu. Ļ. Vigotskis meklē viduspunktu, kas savieno domu un vārdu. Tā ir nozīme – garīgs fenomens, kurā nevar atdalīt domu no vārda. Vārds bez nozīmes ir tukša skaņa, lai kļūtu par vārdu, tam jāiegūst nozīme. Nozīme ietver domu, vispārinājumu, jēdzienu, tāpēc to nevar atdalīt no tajā esošās domas. Tādējādi nozīme atklāj valodisku domu jeb apjēgtu vārdu, tā ir domas un vārda vienotība. Uzsverot valodas semantisko aspektu, Ļ. Vigotskis vērsās pret pārlieku aizraušanos ar psiholoģisko asociāciju teoriju, kas atzīst, ka doma ir priekšstatu vai vārdisku asociāciju virkne, tā nevar izskaidrot nozīmju maiņu cēloņus un neuzrāda to vēsturiskumu [skat. Filosofija 551].

Semantikas kā valodniecības nozares izveidošanās datējama ar 1887. gadu, kad klajā nāca M. Breāla darbs “Eseja semantikā”. Taču joprojām nav tādas vienas vispārēji pieņemtas semantikas definīcijas, kurā būtu ietvertas visas nozīmes kategorijas raksturīgākās pazīmes. Tā amerikāņu valodnieks S. Ulmans savā darbā “Semantika: ievads nozīmes zinātnē” (Semantics: An Introduction to the Science of

Meaning. Oxford, 1962) atzīmējis, ka *nozīme* ir viens no neskaidrākajiem un pretrunīgākajiem terminiem visā valodas teorijā, kā arī uzsver vārda *semantika* polisēmiju. Č. K. Ogdena un I. A. Ričardsa darbā “The Meaning of the Meaning” apskatīts vairāk nekā divdesmit (pēc citiem avotiem – sešpadsmit) dažādu nozīmes definīciju.

Nozīmes teorijā izdalāmi trīs galvenie tipi:

1) **analītiskās jeb preferenciālās nozīmes teorijas** (Č. K. Ogdena, I. A. Ričardsa uzskati – valodas zīme ir obligāta katram runātājam vai klausītājam, un viņiem bez atrunām ir jāpieņem tāda un ne citāda pastāvošā attieksme starp apzīmētāju un apzīmējamo. Nozīme traktējama kā dažādu kategoriju savstarpējo attieksmju kopa, savukārt zīmi veido trīs kategorijas – akustiskais tēls, jēdziens un ārējās pasaules objekts. Vārda nozīmē atspoguļojas tādas kategorijas kā zīme jeb simbols, doma jeb reference un ārējās pasaules objekts jeb referents; S. Ulmana uzskati – pēc viņa domām Č. K. Ogdena un I. A. Ričardsa semantiskais trijstūris ir nepilnīgs, viņš izveido semantisko trijstūri, kurā ietverta runātāja un klausītāja pozīcija. Noteikt nozīmju savstarpējās attieksmes var, kā domāja S. Ulmans, iedomājoties dažādas attieksmes: attieksmes starp zīmi un lietu, attieksmes starp zīmes veidolu un mentālo saturu, attieksmes starp zīmes veidola jēdzienu un jēdzienu, jēgu, attieksmes starp zīmēm. “S. Ulmans kritizē operacionālo pieeju un pauž uzskatu, ka šāda pieeja var būt kā līdzeklis, lai savāktu visus iespējamus verbālos un situatīvos kontekstus, uz kuriem balstoties, ir jāizsecina dotā vārda nozīme. Tāpat viņš uzskata, ka operacionālās teorijas interešu objekts ir runa, nevis valoda. .. S. Ulmans apskata tieši trijstūra kreiso pusi, aplūkojot pastāvošās attiecības starp nosaukumu un jēgu. Viņš uzskata, ka šīs attiecības ir abpusējas (*reciprocal*) un reversīvas, atgriezeniskas (*reversible*). Tas nozīmē, ka, izdzirdot vārdu, klausītājs iedomāsies lietu, un, ja cilvēks ir iedomājies lietu, tad viņš izsacīs vārdu.” [skat. Ikere 7, 8]. Šīs teorijas galvenā nepilnība izpaužas faktā, ka, pamatojoties uz to, var skaidrot konkrētu reāliju nozīmes, resp., denotatīvo nozīmi, bet nav iespējams izskaidrot abstraktu jēdzienu nosaukumu semantiku [skat. Ikere 6–10; Schippan 121–128]). Tā kā krāsa varētu tikt uzskatīta par zināmā mērā abstraktu jēdzienu, attiecībā uz krāsu nosaukumu semantiku jāpiebilst, ka minētās teorijas varētu būt pretrunā tieši valodas lietotāja krāsu uztverei, jo tēls (šajā gadījumā krāsas nosaukums) visiem tā lietotājiem neizraisa asociācijas ar vienādu, respektīvi identisku, jēdzienu un arī vienāda jēdziens vienmēr neizraisa saistību ar vienu un to pašu reāliju;

2) **funkcionālās jeb kontekstuālās nozīmes teorijas** (L. Vitgenšteina uzskati – vārda nozīme atklājas tā lietojumā, kontekstā. Aplūko vārdu saistībā ar valodas sistēmu. Attiecībā uz krāsu nosaukumu semantiku šī teorija varētu tikt uzskatīta par piemērotu, jo konteksts bieži atklāj attiecīgās krāsas niansi, tomēr nenoliedzami iespējams ir tikpat liels skaits gadījumu, kad arī pēc konteksta konkrēts krāsas tonis un pat konkrēta krāsa nav nosakāma, ja, piemēram, kontekstā minētā reālija lasītājam vai klausītājam ir sveša) [skat. Ikere 10; Schippan 121–124];

3) **biheivioristiskās nozīmes teorijas** (L. Blūmfīlda uzskati – valoda pirmām kārtām ir saziņas līdzeklis. Nozīme nav saistāma ar vienu aspektu, jautājums par nozīmi ietver visas iespējamās komunikatīvās situācijas starp runātāju un klausītāju. Šīs teorijas izmantojums krāsu nosaukumu semantikas sakarā ir tikpat iespējams, cik neiespējams. Jo cik atšķirīgi ir runātāja izvēlētie izteiksmes līdzekļi, tikpat atšķirīga ir klausītāja reakcija uz dzirdēto. Tāpēc pilnīgi iespējams, ka, runājot par vienu un to pašu objektu, katra no pusēm prātā iztēlosies atšķirīgas krāsas toņa nianses) [skat. Ikere 11; Schippan 121–124].

III. LATVIEŠU VALODAS VIENKĀRŠIE KRĀSU NOSAUKUMI SEMANTISKĀ, LIETOJUMA UN MORFOLOĢISKĀ ASPEKTĀ

Tā kā konkrētā darba mērķis ir krāsu nosaukumu lingvistikā analīze, galvenā nozīme tajā veltīta krāsu nosaukumiem kā valodas parādībai.

No lingvistiskā viedokļa krāsu nosaukumi vispirms iedalāmi vienkāršajos un saliktajos krāsu nosaukumos, kā arī, analizējot pēc uzbūves principa, – vienkāršajos un atvasinātajos krāsu nosaukumos un, analizējot pēc cilmes principa, – mantotajos un aizgūtajos krāsu nosaukumos.

Ar **vienkāršiem krāsu nosaukumiem** (iepretim saliktajiem krāsu nosaukumiem) saprasti visi pirmatnējie un ar afiksiem atvasinātie krāsu nosaukumi – gan adjektīvi, gan substantīvi, kam ir krāsas apzīmētāju funkcija. Vienkāršos krāsu nosaukumus var iedalīt vairākās grupās:

- 1) pamatkrāsu nosaukumi,
- 2) dažādas krāsu nianšes apzīmējoši krāsu nosaukumi,
- 3) dzīvnieka apspalvojuma krāsu apzīmējoši krāsu nosaukumi,
- 4) metāliskās krāsas apzīmējošie krāsu nosaukumi,
- 5) pretstata krāsu nosaukumi (*balts* un *melns*),
- 6) no konkrētas reālijas atvasinātie krāsu nosaukumi (*pērļains*, *rožains* u. tml.)

Jāatzīmē, ka ne tikai fizikā, bet arī valodniecībā pastāv dažādi viedokļi par to, kas ir pamatkrāsas.

Amerikāņu zinātnieki Brents Berlins (*Brent Berlin*) un Pols Kejs (*Paul Kay*) par pamatkrāsām grāmatā “Basic Color Terms” raksta: “Mūsu hipotēze bija balstīta uz mūsu intuitīvo pieredzi triju neradniecisku saimju dažādās valodās. Mums šķita, ka krāsu vārdi pārāk viegli ir tulkojami no vienas neradnieciskas valodas otrā visdažādākajās kombinācijās, lai būtu spēkā tēze par ārkārtēju lingvistisku relativitāti. Mūsu rezultāti balsta hipotēzi un izraisa šaubas par vispārīgo pieņēmumu, ka katra valoda patvaļīgi un neatkarīgi no jebkuras citas valodas ieņem savu segmentu trīsdimensiju krāsu kontinuitātē. Tagad šķiet: lai gan dažādās valodas savās vārdnīcās fiksē atšķirīgu pamatkrāsu kategoriju skaitu, pastāv kopīgais universālais inventārs,

ko veido tieši vienpadsmit pamatkrāsu kategorijas, no kurām tiek smelti vienpadsmit vai mazāk pamatkrāsu termini katrā atsevišķajā valodā. Vienpadsmit pamatkrāsu kategorijas ir *balts, melns, sarkans, zaļš, dzeltens, zils, brūns, purpurs, rozā, oranžs* un *pelēks*.”¹³ [Berlin & Kay 1999, 2–3]. Tātad katrā valodā ar labi izstrādātu krāsu nosaukumu sistēmu eksistē vienpadsmit pamatkrāsas, kuru novietojums nav nejaušs un ir izkārtots virzienā no tādām krāsām kā *balts* un *melns* līdz abstraktākām krāsām – tādām kā *violets* un *oranžs*. Turklāt katra nākamā krāsa balstīta visu pārējo krāsu esamībā. Piemēram, tas, ka kādā valodā ir radies zaļās krāsas apzīmējums, norāda uz to, ka šajā valodā jau eksistē arī baltā un melnā krāsa, jo pēdējās, savukārt, tiek uzskatītas par katras kultūras pašām konceptuālākajām un diferencētākajām krāsām [Tokarski 1995, 21]. Arī latviešu lingvistiskajā literatūrā pastāv dažādi viedokļi par to, kas ir pamatkrāsas, kā arī atšķirīgas to definīcijas. Gan šai darbā, gan tradicionāli latviešu valodniecībā krāsu nosaukumi *purpurs, rozā, oranžs* uzskatīti nevis par pamatkrāsu nosaukumiem, bet gan par jauktajiem jeb krāsu nianse apzīmējošiem krāsu nosaukumiem. Tā, piemēram, latviešu valodniece I. Ēdelmane par pamatkrāsu nosaukumiem vai izplatītākajiem (tādiem, kas ir pamatā dažādām nokrāsām un krāsu niansēm) krāsu nosaukumiem latviešu valodā nosauc krāsas *balts, brūns, dzeltens, melns, pelēks, sarkans, zaļš, zils* [Ēdelmane 73].

Daļai pamatkrāsu nosaukumu – *dzeltens, pelēks, sarkans, zaļš, zils* – ir raksturīga intensitātes gradācija no gaiša līdz tumšam. Dažām krāsām tā ir izteiktāka (*sarkans, zaļš, zils*), dažām – mazāk izteikta (*dzeltens, pelēks*). Raksturīgi, ka, piemēram, zilajai krāsai šī atšķirība intensitātes ziņā uzskatīta par pietiekami lielu, lai spektrā *gaišzils* un *tumšzils* tiktu nosauktas kā atsevišķas krāsas.

Jāatzīmē, ka dažām atsevišķu, gk. samazinātu, intensitāti apzīmējošām krāsām ir autonomi nosaukumi, kuros pašos par sevi attiecīgā intensitāte vairs netiek norādīta, piemēram, krāsas nosaukums *sārts* apzīmē to pašu sarkanās krāsas niansi, ko krāsas nosaukums *sarkanīgs*. *Sārts* faktiski ir *sarkans* nianse, tomēr nav atvasināts nedz ar sufiksu, ne prefiksu, kas norādītu uz intensitātes pamazinājumu. Jāpiebilst, ka pats šis

---

¹³ Oriģinālā: “Our hypothesis was based on our intuitive experience in several languages of three unrelated major stocks. Our feeling was that color words translate too easily among various pairs of unrelated languages for the extreme linguistic relativity thesis to be valid. Our results support the hypothesis and cast doubt on the commonly held belief that each language segments the three-dimensional color continuum arbitrarily and independently each other language. It appears now that, although different languages encode in their vocabularies different numbers of basic color categories, a total universal inventory of exactly eleven basic color categories exists from which the eleven or fewer basic color terms of any given language are always drawn. The eleven basic color categories are *white, black, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange* and *grey*.”

krāsas nosaukums tiek lietots ar attiecīgiem afiksiem (*iesārts, pasārts, sārtens*), tātad no šī aspekta kaut kādā mērā uzlūkojams par atsevišķu krāsu, kas nav ne rozā, ne sarkanā. Piemēram:

Pemperes kundzei pieder terases puse, un viņa savos astoņdesmit gados to kopj, līdz seja kļūst sarkana kā biete un jāiet atlaisties.

(Repše II, 26),

Suņi izsmiedami Bīriņu uzlūkoja, sārtās mēles karinājās, acis zibēja.

(Zeberiņš 54),

Sakustas apjomi, nodreb līnijas, sārtens, spilgts gaiss. Vīst rozes uz terases..., kur sēž Pemperes kundze, viņas māte un Marija.

(Repše II, 31),

Pasmējās [Gatiņš] pat, likdamies zviļu, – lācis jau sen šņāca aiz vēl pasārtajiem gunskura pelniem.

(Grīns 31),

*Diezgan bieži upju ielejās, krūmājos uz nātrēm, vīķiem un citiem augiem parazitē Eiropas vija (*Cuscuta europaea*). Tās stublājs zarains, vijīgs, iesārts, ar piesūcekņiem. Ziedi rožaini vai rožaini balti lodveidīgās ziedkopās. Zied no VI – VIII.*

(http://latvijas.daba.lv/augi_senes/ziedaugi/vijas)

.. jau aiz apvāršņa aizslīdējušās saules pēdējos staros tālē iesārtens krāsojās Karadrass [kalns]. Debesīm satumstot, cita pēc citas iedegās.. zvaigznes.

(GP I, 360).

Vēsturiski visu pamatkrāsu nosaukumu morfoloģija nav vienāda.

No minētajiem krāsu nosaukumiem *sārts, zils* un *zaļš* izdalāmi kā vienkāršie krāsu nosaukumi gan mūsdienu, gan vēsturiskā aspektā. Savukārt *dzeltens, sarkans* un *pelēks*, kas mūsdienu valodā nav uzlūkojami par atvasinājumiem, vēsturiski tādi ir. Mūsdienu lietotājs šos krāsu nosaukumus vairs neuztver kā atvasinātus, jo valodā krāsu apzīmējumu nozīmē vairs neeksistē paši vārdi, resp. **dzelts, *sarks*, no kuriem šie atvasinājumi radušies.

Šo krāsu nosaukumu atšķirība no citiem atvasinātajiem latviešu valodas krāsu nosaukumiem balstās tieši semantikā. Ar prefiksiem un citiem sufiksiem atvasinātajiem krāsu nosaukumiem ir semantiska atšķirība no *dzeltens* un *sarkans*, jo pēdējie mūsdienu latviešu literārajā valodā apzīmē pirmatnīgas krāsas jeb pamatkrāsas ar intensitāti no tumša līdz gaišam, bet tie atvasinātie krāsu nosaukumi, kas arī mūsdienās tiek uztverti kā atvasinājumi, apzīmē attiecīgo krāsu nianses.

Latviešu valodas vienkāršo krāsu nosaukumu vidū bez pamatkrāsām atrodami arī krāsu nianse apzīmējoši nosaukumi. Šo nosaukumu grupā pārsvarā ir aizguvumi, piemēram, *bēšs* – *gaiši brūngans*, *palss* – *pelēcīgs*, *blāvi dzeltens*, *dzeltenīgs*, *šatens* – *kastaņbrūns*, *bordo* – *tumši sarkans*, *marengo* – *tumši pelēks* (turklāt ne vienmēr latviešu valodas aizgūtā krāsas nosaukuma nozīme atbilst oriģinālvalodas attiecīgā krāsas apzīmējuma nozīmei, resp., konkrētā krāsas nosaukuma cilmei, īpaši izteikti tas ir gadījumā ar krāsas nosaukumu *marengo*, kur latviešu valodā šim krāsas nosaukumam ir nozīme *tumši pelēks*, turpretī tā cilmes valodā – franču valodā – *brūni sarkans*), taču sastopami arī atsevišķi mantotie krāsu nosaukumi, piemēram, *mēļš*, *sirms* un *ruds*, *rūsgans* kas pēc semantiskās atbilstmes ir jauktās krāsas vai pamatkrāsu nianse, resp. *ruds* – *dzeltenbrūns ar sarkanīgu nokrāsu*; *rūsgans* – *dzeltenīgi sarkanbrūns*, *sirms* – *pelēcīgi balts*.

Latviešu valodā ir liela grupa krāsu nosaukumu, kas raksturo **dzīvnieku apspalvojumu**, respektīvi, krāsu nosaukumi, kas raksturo vienīgi dzīvnieka, galvenokārt, zirga apspalvojumu, piemēram, *ābolains*, *bērs*, *dūkains* (*dūkans*), *loss*, *pāts*, *salns*. Paralēli šai apakšgrupā eventuāli varētu iekļaut arī iepriekšminēto krāsas nosaukumu *ruds* (piem., igauņu valodnieces Viljas Ojas rakstā “*Some colour words with restricted reference*” teikts: “Daudzās valodās, latviešu un igauņu valodu ieskaitot, tiek lietoti speciāli nosaukumi, lai apzīmētu noteiktu mājdzīvnieku krāsu. Dažus no šiem nosaukumiem attiecina galvenokārt uz zirgiem (piemēram, igauņu *raudjas* ‘kastaņbrūns’, *võik* ‘gaiši bērs’), tai pašā laikā citus lieto biežāk attiecībā uz liellopiem (piemēram, igauņu *paat* ‘dzeltenpelēks’). .. igauņu *raudjas*, ko attiecina uz kastaņkrāsas zirgu, varētu būt baltisms (sal. lietuviešu *raūdas* ‘iesarkans, ruds’, latviešu *raūdis*), turpretī nosaukums *raud* ‘dzelzs’ ir ģermānisms (< germ. **rauda-*). [Oja 38]. Tomēr šāds iedalījums latviešu valodā, ticamāk, ir apstrīdams. Krāsas nosaukums *ruds* gan bieži apzīmē dzīvnieku apspalvojumu (*ruda lapsa*, *ruda ķēve*), tomēr vēl biežāk tas tiek lietots visdažādāko reāliju krāsas apzīmēšanai (par to liecina arī LLVV dotie piemēri krāsas nosaukuma *ruds* ilustrēšanai – *rudas acis*, *ruda bārda*, *rudi mati*, *ruds akmens*, *rudas smilgas*, *priežu rudie stumbri* un *rudā roze* ar skaidrojumu *savvaļas roze ar sarkanbrūniem dzinumiem* [LLVV 6², 706].

Ņemot vērā samērā lielo niansētību dzīvnieka apspalvojuma krāsu raksturojošo krāsu nosaukumu vidū, nenoliedzams ir fakts, ka turpat vai visām šīm krāsām ir problemātiski noteikt precīzu toni, jo dabā dzīvnieku (īpaši mājdzīvnieku)

krāsa variējas. No šiem krāsu nosaukumiem var gūt priekšstatu par pamatkrāsu, kas ir dzīvnieka apspalvojuma pamatā, tomēr sīkāku krāsas niansi noteikt ir grūti. Par to pārsvarā liecina arī autores konstatētie piemēri.

Vārdnīcās zirgu krāsām doti diezgan sīki apraksti, kas rada uzskatāmu vizuālo priekšstatu par attiecīgā zirga izskatu, piemēram, *dūkans* – ‘pelēki brūns vai rūsgans [zirgs] ar melnām krēpēm’ [LV 93 191], *loss* – ‘[zirgs] ar dzeltenīgu apmatojumu, tumšām krēpēm un asti, tumšu svītru pār muguru’ [LLVV 4, 745], *pāts* – ‘tāds, kam ir dzeltenbrūns apmatojums ar tumšāku virspusi un tumšākām vai melnām krēpēm un asti’ [LV 87 599].

Latviešu valodā attiecīgā kontekstā ir sastopami krāsas apzīmējošie substantīvi *zelts*, *sudrabs*, *varš*, *bronza*, arī krāsas apzīmējošie ar afiksiem atvasinātie adjektīvi *zeltains*, *subrabains* (*sidrabains*). Šajā darbā tie dēvēti par **metāliskajām krāsām**. Piemēram:

.. *krūzē, ko viņš [Sems] izdzēra sausu līdz pēdējai pilītei, vizēja smaržīga dzira – skaidra kā kalnu avota ūdens un zeltaina kā vasaras pēcpusdiena..*

(GP I, 118),

Olīviņa.. sēž uz pelēkā, sudrabainā lieveņa un raud.

(Repše II, 46),

Krāsas – drosmīgi, kontrastējoši krāsu salikumi – šokolādes brūni, kapara toņi ar metāliski blondām šķipsnām. Rodas iespaids, ka krāsa nejauši iekritusi matos.

(<http://www.aktualnet.lv/design/kosmetika.php?>)

Atsevišķu krāsu nosaukumu grupu veido **no konkrētas reālijas atvasinātie krāsu nosaukumi**, piemēram, *rožains*, *pelnains*, *krēmīgs*, *pērļains*, kur vienā vārdā ietverta gan reālija, kam attiecīgā krāsa piemīt (konkrētajā gadījumā ir runa par tiešo, nevis pārnesto krāsas nosaukuma lietojumu), gan norāde uz attiecīgo krāsas toni, respektīvi, *rožains* ‘tāds, kam ir rožu krāsa’ (“Latviešu literārās valodas vārdnīcā” *rožains* – gaiši sarkans [LLVV 6², 701]), *pelnains* ‘tāds, kam ir pelnu krāsa’ (“Latviešu literārās valodas vārdnīcā” – *pelnains* – ‘tāds, kam ir pelnu krāsa; pelnpeļēks’ [LLVV 6¹, 600]) u. tml.

Krāsu nosaukumi *balts* un *melns* šai darbā apskatīti atsevišķi un dēvēti par **pretstata krāsām**. Tas darīts vairāku iemeslu dēļ. Galvenokārt tāpēc, ka gan fizikālā (spektrālā), gan semantiskā, gan morfoloģiskā aspektā šīs divas krāsas atšķiras no visām pārējām. Pirmkārt, tās nepietilpst spektra krāsās. Dažkārt melnbaltās krāsas mēdz saukt par ahromatiskām – nekrāsainām – iepretim krāsainajām – hromatiskajām

[Veinbahs 6]. Tātad zināmā mērā var teikt, ka *balts* un *melns* var netikt uzskatītas par īstām krāsām. Tomēr iepriekšminētajā pamatkrāsu uzskaitījumā, ko sastādījuši B. Berlins un P. Kejs, melnā un baltā krāsa minētas pirmajā vietā [Berlin & Kay 2, 3]. Turklāt, kā cita starpā atzīmē poļu valodniece M. Mihališina: “Gan melnā, gan baltā krāsa ir visvairāk pamanāma, ātrāk ieraugāma citu vidū.. Turklāt šīs krāsas ir saistītas ar cilvēka dzīves pieredzi, jo par to prototipiem tiek atzīta nakts un diena kā attiecīgās semantikas reprezentanti reālajā dzīvē.” [Mihališina II, 75]. Tas uzsvērts arī skaidrojošajās vārdnīcās (piemēram, “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” [LLVV]), kur šo krāsu nosaukumu skaidrojumā dota norāde: *balts – pretstats: melns, melns – pretstats: balts*. Otrkārt, krāsu nosaukumiem *balts* un *melns* nav tik lielas toņu daudzveidības un variēšanas iespēju kā citām krāsām. Treškārt, tās ir vismazāk produktīvas gan kā atvasinājumu, gan kā salikteņu veidošanas avots.

Vienkāršajiem krāsu nosaukumiem piemīt ļoti augsta vispārinājuma pakāpe, tāpēc no lingvistiskā viedokļa tie nav definējami. To pierāda šo krāsu nosaukumu izstrāde skaidrojošajās vārdnīcās, kur definīcijas vietā principā ir doti to reāliju nosaukumi, kam ir raksturīgs attiecīgais krāsas nosaukums. Turklāt, kā rāda reāliju kopums, kas sniegts katras krāsas raksturojumam, viens krāsas nosaukums kalpo par virsjēdzienu veselai krāsas toņu gammai. Piemēram, raksturojot balto krāsu, dots salīdzinājums ‘tāds, kam ir sniega, piena krāsa’ [LLVV 2, 33], bet krāsai *zils* 1. nozīmē vārdnīca dod skaidrojumu: ‘tāds, kam ir, piemēram, skaidras debess, rudzupuķu krāsa’ [LLVV 8, 636]. Pēdējā piemērā īpaši izteikti redzams, ka viena krāsas nosaukuma skaidrojumam dotas reālijas ar kardināli atšķirīgu toni – skaidra debess – gaiši koši zila, rudzupuķes – tumši, intensīvi zilas, viegli violetīgas.

Tādējādi, tēlaini runājot, katras krāsas fizikālā spektra tīrais tonis ir kā viduspunkts, no kura kā stari atvasinās reālā lietojumā klāt nākošie uzslāņojumi, kas maina krāsu pēc intensitātes vai toņa. Nelielas variācijas sastopamas vienīgi pretstata krāsu *balts, melns* lietojumā, jo jebkura būtiska novirze no šo krāsu pamattoņa rada citas krāsas, piemēram, pelēkā, veidošanos.

Iepriekš minētie krāsu nosaukumi paši par sevi bez konteksta ir abstrakti. Konkrētību tie iegūst vienīgi kontekstā resp. lietojumā. “Kad mēs runājam par krāsām, mēs runājam, galvenokārt norādot objektu krāsu – ābols ir sarkans, lapas ir zaļas. Dažām lietām dota pat nepārprotami nepareiza krāsa (piemēram, ‘baltais vīns’) vai arī viena konstanta krāsa, pat ja tai bieži sastopamas izteiktas variācijas.” [Zollinger 5].

Tātad pirmais uzsvars kādas krāsas semantikas atklāšanā pieder sasaistei ar priekšmetiskumu, bet krāsu asociatīvā uztvere reizē ir līdzasesoša, reizē – sekundāra. Šāda krāsu uztvere pēc to sasaistes ar kādu konkrētu reāliju (krāsas saistījums ar apkārtējo vidi) vai asociāciju (krāsas saistījums ar domāšanu, respektīvi, tās priekšstatījums caur tēliem) bija pazīstama jau antīkajā sabiedrībā. Piemēram, Sokrāts saistīja krāsu ar priekšmetu veidolu un attiecīgi sasaistīja konkrētu krāsu īpašības ar konkrētiem priekšmetiem. Mūsdienās šādas krāsas ir pieņemts saukt par “priekšmetiskām”, t. i., tieši saistītām ar to priekšmetu uztveri, kam piemīt attiecīgā krāsa [Serovs 13]. Savukārt, Platons ir apcerējis krāsu dievišķo izcelsmi. Tas deva viņam iemeslu runāt par krāsu abstrakto raksturu, kas attiecīgi attēlo nevis kādus reāli eksistējošus priekšmetus, bet gan tajās ietvertās idejas. To Platons attiecinājis uz tāda veida krāsām kā *dievišķi zilais, vīrišķīgi sarkanais, sievišķīgi dzeltenais*. Šodien šīs reproducējamās krāsas (t. i., krāsas, ko indivīds iztēlojas aizvērtām acīm vai arī eksperimentos ar krāsaino ekrānu, kas aptver visu redzes lauku) sauc par “apertūrām” [Serovs 13]. Reālā lietojumā iepriekšteiktais būtu attiecināms uz krāsu asociatīvo uztveri, saliktajiem krāsu nosaukumiem vai arī krāsu psiholoģisko uztveri. Tā, piemēram, runājot par krāsu nosaukumiem kognitīvā aspektā, V. Kuļpina norāda uz viedokli, ko savā darbā “Aprakstīt vārdus” (“*Opisać słowa*”) ir paudis poļu valodnieks Tokarskis. Viņš rakstījis gan par t. s. prototipisko krāsu, gan par centra un perifērijas uztveres problemātiku krāsu nosaukumu sakarā. Polemizējot ar valodnieci A. Vežbicku, kura norāda uz reāliju ‘saule’ kā krāsas nosaukuma *dzeltens* prototipu, Tokarskis uzskata, ka, izņemot skaidru semantisko centru ar prototipisko korelāciju ar sauli, iezīmējas arī otrs centrs ar prototipisko referenci ar dzeltenu rudens nogali vai kopumā – rudeni. Tokarskis uzskata, ka gadījumā ar *dzeltens* saules un rudens prototipiskās attieksmes ir pretnostatītas viena otrai un viena otru izslēdz, un nav iespējams vienlaikus aktivizēt abus prototipus. Te Tokarskis saskata atšķirību starp krāsu nosaukumiem *dzeltens* un *zelts*, jo pēc viņa ieskata *dzeltens* saskaņojas ar abiem prototipiem, bet krāsas nosaukuma *zelts* dominante ir saule [skat. Kuļpina 51].

Iepriekš par vienkāršo neatvasināto un atvasināto mantoto krāsu nosaukumu semantikas attieksmēm teiktais nav attiecināms uz dzīvnieku apspalvojumu apzīmējošajām krāsām, kā arī ar substantīviem izteiktajām metāliskajām krāsām. Protams, no morfoloģijas viedokļa veidot atvasinājumus būtu iespējams arī ar šo grupu krāsām, tomēr reālā lietojumā šādus veidojumus autorei konstatēt nav izdevies.

Atsevišķi pievēršoties krāsu nosaukumiem *mēļš, ruds, sirms*, jāpiemin, ka reālā lietojumā tās ir ļoti aptuvenas, tām piemīt izteikta subjektīva specifikācija, valodas lietotāju apziņā ar šīm krāsām saistās vai nu ļoti aptuvenš tonis, vai arī pat dažādu krāsu dažādi atšķirīgas intensitātes toņi. Izņēmums varbūt ir krāsas nosaukums *sirms*, kas, kaut reāli arī ir krāsa ar bagātīgu nianšu gammu, tomēr ir ar savu ierobežotu lietojumu un galvenokārt tiek lietots, runājot par zirgu krāsām vai cilvēka matu krāsu. Protams, nav neiespējams, tomēr ir tikai eventuāls, bieži metaforisks šī krāsas nosaukuma lietojums savienojumā ar kādu citu reāliju.

Tomēr jāuzsver, ka vispirmām kārtām krāsu nosaukumiem, tostarp arī vienkāršajiem, ir raksturojoša funkcija, tie nosauc krāsu, kāda raksturo vai ir raksturīga tam vai citam priekšmetam vai parādībai. Tādējādi krāsas nenoliedzami kļūst par vienu no būtiskākajiem pasaules uztveres elementiem, tās ir galvenā redzes maņas sastāvdaļa, jo līdzās reāliju formai un izmēram mēs, un bieži atkarībā no katra indivīda psiholoģiskās uzbūves, vispirms uztveram tieši reālijām piemītošās krāsas.

Tāpat krāsu nosaukumiem pirmkārt piemīt tieši apkārtējās vides priekšmetu un parādību raksturotāju funkcija, kas dod priekšstatu par reāliju patieso izskatu. Piemēram, krāsu nosaukumu *balts, zils, pelēks* blīvs lietojums nelielā teksta fragmentā iezīmē diezgan spilgtu attiecīgā notikuma vizuālās uztveres ainu:

Balts un zils abiem [Tiltiņam un Metējam] nostiepās gar acīm – briesmīgs rībiens – un soļus trīsdesmit no braucējiem liels, pelēks akmens bij izšķīries divās daļās. Metējs iekliedzās..

(Blaumanis I, 200).

Arī krāsu nosaukumu *balts* un *sarkans* lietojums viena teikuma robežās panāk tādu pašu rezultātu:

.. nākamais rīts atkal atausa dzidrs un saulains. Zemi klāja balta, rudenīga migla, un gaiss bija dzestrs, taču drīz austrumu pusē pacēlās sarkana saule un migla izklīda..

(Tolkīns 86).

Tieši tas pats sakāms par fragmentu, kur īsā tekstā uzskaitīti uzreiz pieci zirgu krāsu nosaukumi, kas neatkarīgi no tā, vai lasītājs pazīst vai nepazīst attiecīgās krāsas, tomēr rada iespaidu par zirgu un to krāsu nianšu daudzveidību. Šo daudzveidību uzsver arī vārdu savienojums “visās varavīksnes krāsās”, kas ir bieži sastopams, stabils un tiek lietots ar nozīmi ‘daudzkrāsains’:

Ķēves bija visās varavīksnes krāsās – bēras, dūkanas, salnas, sirmas, sarķes. Dūkanajām uz kājām bija svītras kā zebrai.

(Vorena 162)

Līdzās raksturojošai funkcijai krāsu nosaukumiem piemīt arī noskaņas atspoguļotājas funkcija, bieži, kā jau iepriekš minēts, tie lietoti pārnestā, asociatīvā nozīmē, tie var kalpot arī par zināmiem simboliem. Krāsu nosaukumu lietojums pārnestā nozīmē atspoguļots gan skaidrojošajās vārdnīcās, gan atklājas konkrētos kontekstos. Tā, piemēram, tas redzams krāsas nosaukuma *zaļš* pārnestajā lietojumā, kur *zaļš* iegūst nozīmi ‘nepieredzējis, nenobriedis’:

Es, kā tas droši vien vecākiem liekas vienmēr, šķitu par jaunu un zaļu tik nopietnam solim, kādas ir laulības.

(Ezera I, 16)

Līdzīgi iepriekš minētais atspoguļots arī krāsas nosaukumu *zils* un *melns* pārnestā lietojumā, kur šie krāsas nosaukumi, īpaši lietojumā līdzās viens otram, iegūst nozīmi ‘būt tādām, kam strauji, spēcīgi izlaužas naids, dusmas u. tml.’ [LLVV 8, 636. / 637]:

Lai notiek, ko māte, ko saimnieki, ko mācītājs gribējuši un domājuši, lai errojas tur tā nīknā pūce [Līze] zila un melna!

(Blaumanis I, 378)

Krāsu pārnesto nozīmju izmantojums teksta uztveres paspīlgtināšanai un lielākas tēlainības piešķiršanai redzams arī pretstata krāsu nosaukumu *balts* un *melns* (konkrētajā piemērā substantīva formā *melnums*) lietojumā, kur šajās krāsās ietvertais pretstats izpaužas īpaši izteikti:

“.. ir notikušas.. šaušalīgas lietas, kurām par meistarū gan elles junkuris un tā negantā dumpošanās pret maniē pūliņiem ar evaņģēlija mācības gaišumu no jauna darīt kristīgas un baltas šejienes zemnieku dvēseles, kuras viņiem.. nu kļuvušas melnumā jau līdzīgas dumbra dūņām.” [Saka mācītājs]

(Grīns 359)

Šāds lietojums sastopams bieži un ir diezgan tradicionāls kontrasta vai pretstata radīšanai. (Dažkārt kontrastam izmantoti arī krāsu nosaukumu pāri *balts/ sarkans, melns/ sarkans*.) Konkrētajā piemērā *balts* lietots ar nozīmi ‘skaidrs, morāli tīrs’ [LLVV 2, 33] un *melns* (konkrētajā piemērā substantīva formā *melnums*) ar nozīmi ‘jauns, nelietīgs’ [LLVV 5, 151].

Bieži sastopams ir arī *balts* lietojums ar nozīmi ‘sirms, vecs’, dažkārt abas krāsas nosaukumā *balts* ietvertās pārnestās nozīmes – ‘sirms, vecs’ un ‘skaidrs, morāli tīrs’ – saplūst, piemēram:

.. *Gatiņš, baltais mežu vīru stiprās cilts tēvs, pilns godbijīgas bijāšanas zemu lieca pagalam jau sirmo galvu.*

(Grīns 369)

vai arī

“*Kam mums tie jūsu mācītāji, ja esam līdz šim gluži brangi iztikuši bez tiem, ij mēs, ij mūsu vecais baltais Dieviņš?*”

(Grīns 367)

Nereti sastopami krāsu nosaukumi substantīvu formā ar izskaņu *-ums*, piemēram, *baltums*, *dzeltenums*, iepriekšminētais *melnums*, *zilums*, *sarkanums*. Dažkārt krāsas apzīmēšanai, lai panāktu īpašu piesātinājumu un uzsvētu krāsas intensitāti, līdzās tiek lietoti gan ar adjektīvu, gan substantīvu izteiktie krāsu nosaukumi:

..*viņa skatienu piesaistīja kāds blīvs, melns laukums, kas pat uz šī tumšā meža sienas izcēlās ar savu melnumu – kā naktij izrauts gabals, kas nav izgaisis līdz ar rīta ausmu.*

(Tolkīns 98)

Turklāt krāsas nosaukumiem substantīva formā *melnums*, *zilums*, *baltums*, *dzeltenums* līdztekus tieši krāsas apzīmētāju funkcijai piemīt arī katram sava specifiska, ar krāsas apzīmējumu tikai pastarpināti saistīta nozīme. Tā *melnums* (daudzskaitļa formā *melnumi*) tiek lietots ar nozīmi ‘netīrumi’ [LLVV 5, 152], *zilums* – ar nozīmi ‘asinsizplūdums zilganā krāsā (uz ķermeņa, sejas, parasti radies sitiena rezultātā)’ [LLVV 8, 638], *baltums* ar nozīmi ‘priekšmets vai tā daļa baltā krāsā’ (acs baltums, olas baltums) [LLVV 2, 34], *dzeltenums* ar nozīmi ‘sastāvdaļa (olā), ar kuru barojas dīgļis’ [LLVV 2, 438].

Dažkārt vienkāršie krāsas nosaukumi iegūst arī kāda viedokļa, uzskatu, noslieču apzīmētāju funkciju. Tas raksturīgs galvenokārt krāsu nosaukumiem ar noteikto galotni, piemēram, *sarkanais*, *baltais*, *melnais*, *zaļais*, *zils*. Piemēram, *sarkanais* – ‘kreisu, komunistisku uzskatu atbalstītājs’ (skat. arī LLVV skaidrojumu ‘sociālistiskās revolūcijas dalībnieks, arī padomju iekārtas atbalstītājs’), *zaļais* – ‘vides aizsardzības aktīvistis’, *zils* – ‘homoseksuālists’.

Attiecīgās krāsas lietojums ar noteikto galotni *sarkanais, baltais, melnais, zaļais, zilais* bieži vien norāda uz reāliju, kas ir šādā krāsā vai kam ir šādas krāsas tonis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtē, šķirnē, noteiktā priekšmetu, vielu grupā – *sarkanais āboliņš, baltās jāņogas, melnā žurka, zaļā varde, zilie ceriņi* u. tml. Šais gadījumos saskatāma morfoloģijas sasaiste ar semantiku – noteiktās galotnes lietojums niansē krāsas nosaukuma semantiku (piemēram, *sarkanais āboliņš* nav āboliņš sarkanā krāsā, bet gan konkrēta āboliņa suga). Dažkārt vienkāršie krāsu nosaukumi savienojumā ar konkrētu reālijas nosaukumu rada vārdu savienojumus ar specifisku semantiku, piemēram, *Sarkanā grāmata, Zilais krusts* u. tml.

Bieži vien vienkāršie krāsu nosaukumi tiek izmantoti arī salīdzinājuma konstrukcijās, tādējādi tie iegūst to pašu nozīmi, ko attiecīgie saliktie krāsu nosaukumi ar krāsas nosaukumu galvenajā un attiecīgās reālijas apzīmējumu – atkarīgajā komponentā (par kuriem sīkāk runāts šī darba IV nodaļas 1.2.1.3. apakšnodaļā), piemēram:

.. Zemīts ar savu veco trīsdesmit gadus bija sadzīvojis laimīgā laulībā un vēl šobaltdien nezināja, kādas acis vecenei bijušas, vai zaļas kā zāle vai zilas kā debesis...

(Blaumanis I, 212)

Semantiski pie līdzīgas nozīmes krāsu nosaukumiem pieder tāda tipa konkrētā kontekstā krāsu apzīmējoši vārdi kā *pērļains, ugunīgs* u. tml. Šo krāsas apzīmējošo adjektīvu pamatā ir salīdzinājuma konstrukcijas resp. *pērļains – pelēcīgs kā pērle, ugunīgs – koši sarkans kā uguns*. Piemēram:

Tur nu viņš gulēja, milzīgs.. pūķis, aizmidzis ciešā miegā.. Viņam apakšā.. vīdēja neaptveramas dārgumu kaudzes, apstrādāts un neapstrādāts zelts, pērles un dārgakmeņi, un sudrabs, kas sārti mirdzēja ugunīgajā gaismā.

(Tolkīns 132)

vai arī

Šīs šalcošās, slīdošās.. skaņas, šis dzestrais, dzīvais.. gaiss, šīs krēslainās.. vizošās krāsas, šī glāstošā, pērļainā, dzidrā gaisma.

(Repše II, 5)

Apskatot katru latviešu valodas vienkāršo mantoto krāsas nosaukumu atsevišķi, atklājas vēl vairākas specifiskas semantiskas nianses. Turklāt krāsu nosaukumu semantikas atklāsmē dažkārt redzams arī krāsu simbolisko nozīmju atspoguļojums, īpaši tas sakāms par pretstata krāsām *balts* un *melns*. Piemēram,

frazeoloģismā *baltas asaras raudāt* ietverts baltās kā sēru krāsas simbolisms, kas raksturīgs, piemēram, Āzijas valstīm un bijis raksturīgs dažkārt Francijas galmam, bet frazeoloģismos *balta patiesība*, *baltas dienas* ietverta baltā kā gaismas, tīrības, pilnības krāsas, gara un gaismas krāsas simboliskā nozīme, savukārt frazeoloģismos *melnā diena* ar skaidrojumu *ļoti neveiksmīga diena* un *melna nelaime* ar skaidrojumu *liela, smaga nelaime* ietverta galvenā no melnās krāsas simboliskajām nozīmēm: tumsas, pirmatnīgā haosa, nāves un ļaunuma krāsa [Simboli 23; 97].

Bieži krāsu nosaukumi *balts*, *melns*, arī *zils*, *zaļš* norāda parādības kvantitāti vai darbības intensitāti, piemēram, *balta nauda*, *melna masa*, *zaļš aiz skaudības*, *degt zilās ugunīs*.

Pirmajai nozīmei pie attiecīgā šķirkļa vārda promocijas darbā aplūkotajās vārdnīcās dots skaidrojums krāsas kā apkārtējās vides raksturotājas nozīmē, tālākajās nozīmēs – bieži vien skaidrojums, kam ar krāsas nosaukumu kā tiešu krāsas apzīmētāju ir tālāks sakars vai arī šāda sakara nemaz nav.

Svarīgi atzīmēt kādu vienīgi krāsu nosaukumiem kā atsevišķai leksikas grupai raksturīgu īpatnību. Krāsu nosaukumi lingvistiski nav definējami un ir atzīstami par vienīgo leksikas grupu, kas skaidrojama ekstralingvistiski. Tas redzams arī darbā izmantotajās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotajos krāsu nosaukumu skaidrojumos, kur, lai vārdnīcas lietotājam dotu reālu priekšstatu par kādu krāsu vai kādas krāsas toni, skaidrojumā tiek minētas reālijas, kam attiecīgā krāsa ir visraksturīgākā. Vārdnīcās lietotais “piemēram” norāda uz krāsu nosaukumu plašo lietojuma amplitūdu gadījumos, ja nav lingvistiski izteiktu norādījumu, kādā tonī ir attiecīgā reālija (piemēram, vārdkopās izteiktie norādījumi *gaiši*, *tumši* u. tml.). Krāsas nosaukumu ekstralingvistisko raksturu nosaka fakts, ka precīzu krāsas toni kontekstos, kur nav minēto nepārprotamo lingvistisko norāžu, var noteikt tikai pazinējs, respektīvi, precīzu kādai reālijai piemītošo attiecīgās krāsas toni var noteikt tikai tas, kuram šīs reālijas ārējais izskats ir pazīstams, zināms, kam ir personiska pieredze saskarē ar konkrēto reāliju. Dažkārt ar vienu vārdu apzīmētā krāsas nosaukuma nianšu robežas ir ļoti plašas, un konkrētā nianse mūsu apziņā atklājas vai nu pēc konteksta, vai nu balstoties jau minētajā pieredzē, vai arī uz krāsas un reālijas asociatīvās saiknes pamata. Ja iepriekš minēto zināšanu krāsas nosaukuma lietotājam nav, jāpaliek tajās attiecīgās krāsas toņu un nianšu robežās, ko atklāj skaidrojošās vārdnīcas. Citos gadījumos, kā jau minēts, toni atšifrēt palīdz precizētārvārdi,

precizētādjektīvi. Jāatzīmē turklāt, ka latviešu valodā grūti atrast citu leksikas grupu, kam šādu precizētājevārdu būtu tik daudz, kā tas ir krāsu nosaukumiem.

III daļas nodaļā “Neatvasinātie mantotie krāsu nosaukumi” tiks aplūkoti latviešu valodas vienkāršo mantoto krāsu nosaukumu etimoloģija, pirmie reģistrējumi leksikogrāfiskajos avotos latviešu valodā, atspoguļojums mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, krāsu nosaukumu veidi, semantika un lietojumi, savukārt nodaļā “Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi” – latviešu valodas vienkāršo aizgūto krāsu nosaukumu etimoloģija, pirmie reģistrējumi leksikogrāfiskajos avotos latviešu valodā, atspoguļojums atsevišķās mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās, šo krāsu nosaukumu semantika un lietojumi.

Katrs krāsas nosaukums aplūkots atsevišķā apakšnodaļā, kuras sākumā dotas norādes par krāsas nosaukuma cilmi, norādīti krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi lingvistiskajos avotos latviešu valodā, respektīvi – pirmie avoti, kuros ar bilingvālās leksikogrāfijas līdzekļiem ir mēģināts atklāt vārda nozīmi. Jāatzīmē, ka, īpaši runājot par mantotajiem krāsu nosaukumiem, pirmie to reģistrējumi atrodami gandrīz visās senajās vārdnīcās, sākot jau no 17. gs. Aizgūto krāsu nosaukumu pirmie reģistrējumi bieži sastopami vien 19. un 20. gadsimta svešvārdu vārdnīcās. Atsevišķajās apakšnodaļās atklāta arī krāsas nosaukuma semantika un lietojumi gan mūsdienu leksikogrāfiskajos avotos (galvenokārt “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”), gan mūsdienu valodā (piem., daiļliteratūrā, periodikā, atsevišķās interneta latviešu valodā veidotajās mājaslapās). Attiecīgajā apakšnodaļā aprakstītajam krāsas nosaukumam pievienots arī ilustratīvais materiāls. Tā beigās doti konstatētie atvasinātie un saliktie krāsas nosaukumi vai arī norāde par to, ka šādi nosaukumi nav konstatēti.

Savukārt nodaļā “Atvasinātie krāsu nosaukumi” dots ieskats latviešu valodas vienkāršo krāsu nosaukumu morfoloģiskajā struktūrā.

1. Neatvasinātie¹⁴ mantotie krāsu nosaukumi

1.1. Krāsas nosaukums *ābolains* latviešu valodā

ĀBOLAINS

Krāsas nosaukuma pamatā sugasvārds *ābols*, kas norāda uz krāsojuma specifiku.

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti, sākot ar 17. gs. otro pusi:

- 1) J. Langija vārdnīcā (1685) šķirklī *sirms* kā sinonīms iekļauts nosaukums *ābolains*¹⁵ – *Sirms (ahbolains) Z.* [zirgs] – *ein apffelgrau Pf.* [Pferd] [Langijs 257],
- 2) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) *ahbolains* – *Ein apfel=grauer* [Fīrkers 6],
- 3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) *ābolains* ar tulkojumu vācu valodā *geäpfelt* [Stenders 2] un *ābolājs* ar tulkojumu vācu valodā *äpfelicht oder apfelgrau* [Stenders 56].

Visās minētajās vārdnīcās nosaukuma *ābolains* semantika nav īsti skaidra, tomēr šķiet, ka būtiska ir pelēkās (= sirmās) krāsas nianse. Skaidrāk vārda semantika ir atklāta K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā”, kur *ābuolains* skaidrots kā ‘geäpfelt, mit apfelrunden Flecken, namentlich von Pferden’ [ME I, 234]. Šī nozīme atspoguļota arī 20. gs. latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās: *ābolains* – ‘tāds (zirgs), kura spalvā ir ieapaļi, gaišāki plankumi’ [LLVV 1, 30], ‘ar ieapaļiem gaišiem plankumiem (parasti par zirgu)’ [LV 87, 14], ‘zirgs ar ieapaļiem laukumiem, lāsains’ [LV 93, 1].

Arī daiļliterāras avotos konstatēti citāti krāsas apzīmējuma *ābolains* semantiku īsti neatklāj, vienīgi dod norādi, ka tā ir zirgu apspalvojumam raksturīga krāsa:

.. [reprezentācijai] *būs nepieciešami vairāki balti zirgi, bet pārējām vajadzībām – tumši un ābolaini.*

¹⁴ Šai nodaļā ir iekļauti arī tie krāsu nosaukumi, kas morfoloģiski uzskatāmi par atvasinātiem, taču kā krāsu apzīmētājiem tiem nav neatvasinātu ekvivalentu.

¹⁵ Gan šai avotā, gan arī dažos citos šī laikposma leksikogrāfiskajos avotos krāsas apzīmējums *ābolains* fiksēts kā sinonīms krāsas apzīmējumam *sirms*. Šī iemesla pēc *ābolains* dots atsevišķā šķirklī kā krāsas nosaukums, nevis aprakstīts tikai kā raibuma apzīmējums, par kādu tas kļuvis vēlākā laikā. Vēlāko gadu avotos *ābolains* sastopams vairs ne kā krāsas nosaukums, bet kā noteikta veida raibums uz noteiktas pamatkrāsas apmatojuma.

Pļavā viņi [zirgi] bija četri. Viens balts ar resnu pakaļu un melnu asti. Otrs kā Bazas Beta. Trešais brūns. Ceturtais ābolains.

(PS I, 155)

.. Saijai ir brūns, ābolains zirgs, kura spalva viz kā no zīda un āboli ir kā mākoņu atspīdumi dzintarainā ūdenī.

(PS II, 355)

Daiļliteratūrā sastopama arī krāsas nosaukuma substantīva forma, kādu neuzrāda leksikogrāfiskie avoti – *ābolainis* ar nozīmi ‘zirgs šādā krāsā’.

Bille [karuselī] uzrausās melnī ar zeltoti puķainiem iemauktiem, Ausma ābolainī, mūzika braši ieskanējās no jauna, tirdziņš sagriezās virpulī..

(Belševica 78)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: *ābolaini sirms*

1.2. Krāsas nosaukums *balts* latviešu valodā

BALTS

balts ir sens adjektīvs, kam pamatā **balt* [ME I, 257 – 258]. K. Karulis latviešu *balts* līdz ar lietuviešu *baltas* saista ar ide. **bhel-* ‘spīdīgs, balts’ [LEV I, 104].

Krāsas nosaukuma *balts* pirmie reģistrējumi leksikogrāfiskajos avotos latviešu valodā konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā “Lettus” (1638) dots vācu valodas krāsas nosaukums *weiß* ar tulkojumu latīņu valodā *albus* un latviešu valodā *ballts* [Mancelis 206]. Šķirkļī atrodams arī krāsas nosaukuma *balts* lietojums ar nozīmi *sirms*, resp., vācu valodā dots krāsas nosaukums *weiß/ graw* ar tulkojumu latviešu valodā *sirms* [Mancelis 206]. Tepat atrodams atvasinātais vācu valodas krāsas nosaukums *weißlicht* ar tulkojumu latviešu valodā *paballts* un vācu valodas vārdu savienojums *fast weiß* ar tulkojumu latviešu valodā *itt ballts* [Mancelis 206], resp., dotas arī norādes uz krāsas nosaukuma iespējamo niansētību jeb intensitātes maiņu,

2) J. Langija vārdnīcā “Lettisch-Deutsches Lexicon” (1685) latviešu valodas krāsas nosaukumam *balts* dots tulkojums vācu valodā *weiß*. Šķirkļī dota arī

salīdzinājuma konstrukcija *balts ka Sneegs*, kas vācu valodā tulkota ar salikteni *schneeweiß*, tādējādi dodot norādi uz krāsas nosaukuma iespējamo niansētību jeb intensitātes maiņu. Un to norāda arī šķirklī dotais latviešu valodas vārdu savienojums *jīt balts* ar tulkojumu vācu valodā *fast weiß* un atvasinātais krāsas nosaukums *Pabalts* ar tulkojumu vācu valodā *etwas weiß, weißlicht*. J. Langijs savā vārdnīcā šķirklī *balts* dod arī krāsas niansi (patiesībā, jebkuras krāsas zemu intensitāti) norādošo apzīmējumu *Balgans* ar tulkojumu vācu valodā *weiß*. Mūsdienu leksikogrāfiskajos avotos latviešu valodas nianse apzīmējumam *bālgans* atbilstošais tulkojums vācu valodā ir *bläblich, fahl* [LvV 118]. Jādomā, ka Langijs nav īsti izpratis *bālgans* nozīmi un piesaistījis to baltajai krāsai uz fonētiskās līdzības pamata [Langijs 28],

3) K. Fīrekera vārdnīcā “Lettisches und Teutsches Wörterbuch..” (1685) konstatēti divi atvasinātie krāsas nosaukumi *pabalts* un *baltums* [abi Fīrekers 44],

4) G. F. Stendera vārdnīcā “Lettisches Lexicon” (1789) krāsas nosaukums dots gan vācu-latviešu, gan latviešu-vācu daļā. Abās daļās galvenokārt atšķiras ievietotie vārdu savienojumi:

<u>weiß</u> – balts	<u>balts</u> , a, weiß
- <i>machen</i> , baltoht, (eht) baltinaht	<i>baltas deenas redzelt</i> , gute Tage haben
<i>weiß, ziemlich</i> , pabalts	
- <i>wie Milch</i> , balts kā peens	<i>ta baltaka deena</i> , der glücklichste Tag
<i>aus schwarz weiß machen</i> teesu pahrgrōziht	
<i>einem etwas weiß machen</i> zittu pahrmahniht	<i>lihdz scho baltu deenu</i> , bis auf den heutigen Tag
<i>sich weiß brennen</i> liktees ne ko zinnots	<i>balta ligawiņņa</i> , schöne Geliebte
<i>kreidweiß</i> balts kā krihte	<i>balta mahmulite</i> trautes Mütterchen
<i>schneeweiß</i> balts kā sneegs [Stenders 692].	[Stenders 16].

Atbilstoši bilingvālās leksikogrāfijas normām vārdnīcas kreisajā pusē dotais vācu *weiß* tulkots ar latviešu *balts*. Priekšstatu par nozīmju niansēm sniedz vienīgi ilustratīvais materiāls. Tā salīdzinājuma konstrukcija *wieß wie Milch* ar tulkojumu *balts kā peens*, kā arī salikteni *kreidweiß balts kā krihte* un *schneeweiß balts kā sneegs* norāda uz krāsas nosaukuma iespējamo niansētību un krāsas iespējamām intensitātes pakāpēm. G. F. Stendera dotie vācu valodas frazeoloģismi krāsas nosaukuma *balts* iespējamās papildu nozīmes neatklāj, jo latviešu valodā tie tulkoti ar atbilstošiem latviešu valodas frazeoloģismiem, kuros krāsas nosaukums nav ietverts.

Savukārt tabulas labajā pusē redzams, ka vārdnīcas latviešu-vācu daļā atklātas tikai krāsas nosaukuma **balts** pārnestās nozīmes,

5) G. Bražes vārdnīcā “Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettische für Deutsche” (1875) dots krāsas nosaukums **balts** ar tulkojumu vācu valodā *weiß*. Tātad viens polisēmisks krāsas nosaukums tulkots ar otru. Šķirkļī ievietots arī frazeoloģisms, kas norāda uz krāsas nosaukuma **balts** lietojumu pārnestā nozīmē **Balta deena** ar tulkojumu vācu valodā *der glückliche Tag* [Braže 44],

6) K. K. Ulmaņa un G. Bražes “Deutsch-lettisches Wörterbuch” (1880) vācu valodas polisēmiskais krāsas nosaukums *weiß* tulkots ar latviešu valodas polisēmisko krāsas nosaukumu **balts** [Ulmanis, Braže 760]. Šķirkļī doti arī saliktie krāsu nosaukumi saliktenis *kreideweiß balts kā krihts* un vārdkopa *schnee weiß balts kā sneegs*, kas norāda uz krāsas nosaukumam piemītošo niansētību. Vārdnīcā dotie vācu valodas frazeoloģismi *sich weiß brennen* ar tulkojumu latviešu valodā *aizbildinatees, sawu wainu noleegt* un *ich habe das schwarz auf weiß* ar tulkojumu latviešu valodā *par to manim raksts rohkās* krāsas nosaukuma **balts** iespējamās papildu nozīmes neatklāj, jo latviešu valodā tie tulkoti ar atbilstošiem latviešu valodas frazeoloģismiem, kuros krāsas nosaukums nav ietverts,

7) K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” krāsas nosaukumam **balts** izdalītas 9 nozīmes. Šāda nozīmju niansētība skaidrojama ar konkrētās vārdnīcas specifiku respektīvi ar faktu, ka šī ir nevis tulkojošā, bet gan tieši latviešu valodas vārdnīca ar skaidrojumam pievienotiem tulkojumiem.

1) nozīme, kurā atsevišķi izdalītas šādas apakšnozīmes:

- krāsas, arī krāsas kā sugas pazīmes nozīme

weiss: baltais āboliņš, der Weisklee (Trifolium repens). Baltā jūra, das Baltische Meer. baltie braki od. ziedi, weisser Fluss. vēl mute balta ar mātes pienu BW. 16317. vēl jau tev balts aiz lūpas, du bist noch ein Milchbart. balti mati, weisses, blondes Haar, aber auch greises H. (= sirni): mati balti kā ābeļu ziedi Aps. II, 46. baltā svētdiena, “weisser” Sonntag, der erste nach Ostern .. Vergleiche: balts kā drēbe, kā vilnas ērkulis, kā kauls, kā piena puika, kā jūras putas, kā sniegs, kā muižnieks od. vācietis: nu bij balta kā muižniece (Var.: vāciete) BW. 13297,7, sniega baltas villainītes 18516. (interesanti atzīmēt, ka krāsu ilustrējošās salīdzinājuma konstrukcijas dotas gan ar baltu krāsu tiešā, gan pārnestā nozīmē). Ironisch: balts kā spletes iekšpuse;

- tīrības, arī morālās tīrības nozīme *balts drīz novazājas. kur melnas namdurvis, tur baltas meitas! baltais, Gott: atsacīties no baltā un palikt visu mūžu pie melnā (beim Teufel) Etn. I, 107.;*

- negatīvā frazeoloģiskā nozīme *baltām acīm glūnēt, skatīties mit grimmigen Blicken lauren, sehen, sodass das Weisse des Auges zu sehen;*

- rases pazīmes nozīme *baltie die Weissen, d. h. Menschen kaukasischer Rasse;*

2) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā tīrības apakšnozīme *weiss, sauber, rein: apvilkt baltu kreklu, nomazgāt baltu muti;*

3) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta *balts* frazeoloģiskā nozīme, kas ietver sevī baltā kā tīrā, bez piemaisījumiem esošā un tai pašā laikā negatīvā apzīmējumu *rein, frei von fremdartigen Beimischungen, lauter, bloss: tīri, balti meli lauter Lüge; skriet par baltu velti, ganz umsonst..;*

4) nozīme, kurā atsevišķi izdalītas baltā kā skaidrā, gaišā apakšnozīmes, arī kā daudzuma apakšnozīme *hell, heiter, wolkenlos: vakar bija balta diena.. šai baltā saulītē in dieser Welt Fig. baltas dienas, vom Unglück nicht getrübe, glückliche Tage. .. cauru, baltu dienu, nakti strādāt, den ganzen Tag, die ganze Nacht arbeiten AP..;*

5) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā morāli tīrā, skaidrā apakšnozīme *lieb, gut, wert [ähnlich gebraucht man auch li. baltas un bulg. u. russ белъ..] ai baltā māmuliņa! vai, māsiņa, mīļa, balta;*

6) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā spožā, spīdīgā apzīmējums un kas vārdnīcā iedalīta apakšnozīmēs a) *vom Silbergelde: nedošu pūriņu bez balta dāldera,* b) *(vom Metall überhaupt) hell, glänzend, blank: baltus piešus.., balts zobens;*

7) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā bālgana toņa apakšnozīme *bläss, falb: jau bērziem baltas lapas; no kāpostiem baltās lapas lasīt.. balta gaisma;*

8) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā kvēlojošā, līdz baltkvēlei nokaitētā apakšnozīme *weissglühend: balta dzelzs, nodedzināt dzelzi baltu;*

9) nozīme, kurā atsevišķi izdalīta baltā kā daudzuma apakšnozīme *weiss zufolge der Menge, der Fülle, reichlich: baltas asaras raudāt, helle Tränen weinen .. balts ūdens vien nāk zemē [ME I, 258].*

Mūsdienās latviešu valodā krāsas nosaukums **balts** galvenokārt sastopams kā pretstata krāsa melnam, šāds skaidrojums fiksēts arī latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

Primārais, tātad balta kā krāsas apzīmētāja skaidrojums vārdnīcās ir ‘tāds, kam ir, piemēram, sniega, piena krāsa; pretstats: melns’ [LLVV], ‘tāds, kam piemīt visgaišākā krāsa (kāda raksturīga, piemēram, pienam, sniegam)’ [LV 87]. Redzams, ka abās Latvijā izdotajās vārdnīcās izvēlētas vienas un tās pašas reālijas krāsas raksturošanai. Protams, 1987. gada “Latviešu valodas vārdnīcas” autoriem bijis paraugs – “Latviešu literārās valodas vārdnīca”, taču acīmredzot arī viņi paši uzskatījuši tieši šīs divas minētās reālijas par piemērotākajām konkrētās krāsas raksturošanai. 1993. gada “Latviešu valodas vārdnīcas” autori skaidrojuma vietā dod piemēru *balts krekls = baltā krāsā, tīrs; pretstats: melns, netīrs*, acīmredzot balstīdamies uz lasītāja asociatīvo pieredzi un arī apvienodami abas baltās krāsas nozīmes – gan pirmo – krāsas nozīmi, gan otru – tīrības nozīmi.

Bieži vien, kā jau iepriekš minēts, baltajai krāsai ir darbības kvantitātes, intensitātes apzīmētāja funkcija, piemēram, frazeoloģismā *baltas asaras raudāt* – ‘ļoti stipri raudāt’ (hipotētiski te iespējams saskatīt arī baltā kā nāves krāsas simbolisko nozīmi), *balta skaudība* – ‘ļoti liela skaudība’, *balta nauda* – ‘ļoti daudz naudas’, *spļaut baltu* – ‘būt ļoti dusmīgam’, *baltu gāz* – ‘saka, ja ļoti stipri līst’. Turklāt daļā gadījumu tā ir kvantitāte ar negatīvu ekspresiju.

Frazeoloģismos, kuros ietverts krāsas nosaukums *balts*, visbiežāk tam nav krāsas apzīmētāja funkcijas vai arī šī funkcija ir netieša, turklāt ar *balts* var tikt apzīmēta gan pozitīva, gan negatīva parādība, piemēram, *balta patiesība* – ‘neapšaubāma patiesība’, *balti meli* – ‘skaidri jūtami meli’. Pēdējos divos frazeoloģismos parādās baltā kā gaišā, atklātā nozīme, kas ietverta vārdu savienojumā *balta diena* ar nozīmi – ‘saka, ja ir kļuvis pavisam gaišs, ja ir iestājusies diena’. Kā atsevišķa nozīme tā nav atrodama ne “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, ne arī 1987. un 1993. gada “Latviešu valodas vārdnīcā”.

Vēl cita baltās krāsas nozīme ir ‘tīrs (parasti par apģērbu)’ (LLVV 2. noz., LV 87 4. noz.) un pārnestā nozīme ‘skaidrs, morāli tīrs’ [LLVV]. Šim skaidrojumam atbilst frazeoloģisms [LV 93] *mazgāt sevi baltu* ar nozīmi ‘attaisnot’ un ilustratīvais piemērs no tautasdziesmas *mana balta māmuliņa* ar norādītu nozīmi ‘laba, mīļa’ (gribētos piebilst, ka te paralēli iespējams vēl viens – tiešāks skaidrojums, kur ar *balta māmuliņa* varētu būt domāta sirma māmuliņa. Jo vēl viena no baltās krāsas nozīmēm ir tieši krāsas toņa apzīmējums ar ļoti konkrētu norādi – ‘sirms’ (1. nozīmes nianse LLVV, 3. nozīme LV 87, *balti mati* ar skaidrojumu ‘sirmi’ LV 93)).

Baltajam vārdnīcās vēl dotas nozīmes: ‘neapprakstīts, neapzīmēts’ (LV 87 5. noz.), dsk. lietv. noz. *baltie* ar nozīmi ‘baltgvardi, kontrrevolucionāri’ (LV 87 6. noz., LLVV 4. noz.) un ‘ar gaišu ādas krāsu (kā rases pazīmi)’ (LLVV 3. noz.).

Kopumā krāsas nosaukumam **balts** konstatētas šādas nozīmes:

balts, kas raksturo reāliju krāsu

.. aiz Peštas uz Tokajas pusi bija bagāti lauki,.. lieli ganāmpulki. **Balti** vērši olektīm gariem rāgiem.

(Zeberiņš 33)

Pa kreisi no kalna lejā skrēja strauts, pagaisdams **baltajos** [mākoņu] vālos, turpat aiz loga dobēs ziedēja puķes..

(GP I, 172)

2001. gada Lieldienu rītā visu Latviju, izņemot pašu Baltijas jūras piekrasti, bija no jauna pārklājis svaigs **balts** sniegs, kura biezums Zemgalē sasniedza 24 cm.

(<http://www.meteo.lv/public/24789.html>)

4ajā dienā beidzot slēpojam! Purga gan milzīga, redzēt reljefu nevar, visapkārt tikai **balts** sniegs. „Nabaga tie, kas šodien slēpo pirmo reizi,” mēs domājam, jo laiks tik tiešām nav pateicīgs.

(<http://www.icelo.lv/article.php?sid=290>)

Drošais tēva dēls iegāja plašajā, gaišajā telpā, istabā bija iekurts pavards. Galds bija apklāts **balts**, uz tā jau stāvēja liela māla bļoda ar **baltu** kūpošu putru tajā. Brūnajās māla krūzītēs bija ieliets **balts** piens, un uz galda stāvēja koka karotes.

(Jana Altenberga, Skrundas 1.vidusskola, 12.klase no
<http://www.coecidriga.lv/skola/Labakiedarbi99-00.htm>)

balts ar nozīmi ‘gaišs’

Savandītajā lielajā gultā Andrejs izskatās milzīgs. Tumšmatains, gludās krūtis, taisnās, **baltās**, neiedegušās kājas.

(Repše II, 46)

Vējš uzpūta medus smaržu pāri pagalmam, un promejošās sievietes mati pie pakauša uzplīvoja.. pie pašām matu saknītēm pavīdēja **balta** ādas svītriņa..

(Bels 234)

balts ar nozīmi 'spožs'

.. jau aiz apvāršņa aizslīdējušās saules pēdējos staros tālē.. krāsojas Karadrass [kalns]. Debesīm satumstot, cita pēc citas iedegās **baltas** zvaigznes.

(GP I 360)

*Virš grēdas pacēlās apaļš, apvēlies mēness, kas meta **baltu** gaismu..*

(GP I 360)

balts ar nozīmi 'sirns'

19244. Kad pa sapiniem ir **balti** mati, tad tiks godā. /H. Skujiņš, Smiltene./

(<http://ai1.mii.lv/ticejumi/mati.htm>)

14. Bet Viņa galva un mati bija **balti** kā balta vilna un kā sniegs, un viņa acis kā uguns liesma..

(<http://www.catholic.lv/w/SvRaksti/Atkl/Atkl01.htm>)

balts ar nozīmi 'morāli tīrs'

*Mana **balta** māmuliņe! Mani **balti** audzināj'! Apvilкуси baltu kreklu,
Pacēlusi saulītē.*

(LD)

***Balta** nāca tautumeita/ Kā ar sniegu apsnigusi! Nav ar sniegu apsnigusi/ Nāk
ar savu tikumiņu.*

(LD)

balts kā attiecīgas sugas īpatņa apzīmētājs

*Herberts nekritizē, bet pēta mani. Kā savas **baltās** žurkas laboratorijā.*

(Repše II, 29)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: **iebalts**, **pabalts**.

Saliktie krāsas nosaukumi: **baltin balts**, **dzeltenbalts**, **dzintarbalts**, **griezīgi balts**, **krēmbalts**, **mammorbalts**, **melnbalts**, **netīri balts**, **pelēkbalts**, **pienbalts**, **rudi balts**, **sārtbalts**, **sārti balts**, **sniegbalts**, **tīri balts**, **zeltaini balts**, **zilganbalts**, **zilgani balts**, **zilībalts**, **zili balts**, **ziloņkaula balts**, **žilbinoši balts**; okazionālie saliktie krāsas nosaukumi **trīsdesmitbalts**, **vientiesīgi balts**, **ziedbalts**, **ziedrbalts**.

1.3. Krāsas nosaukums *bērs* latviešu valodā

BĒRS

bērs latviešu valodā līdz ar lietuviešu *béras*, iespējams, saistāms ar senaugšvācu *bero* ‘lācis’ [ME I, 291]. K. Karulis šo vārdu atvedina tālāk no ide. **bher-* ‘spožs, gaišbrūns’ [LEV I, 122].

Nozīme ‘brūns’. Sākotnēji *bērs* bijis vienīgais brūnās krāsas apzīmētājs latviešu valodā. Kad 19. gs. latviešu valodā ienāca aizgūtais krāsas nosaukums *brūns*, krāsas nosaukums *bērs* pakāpeniski ieguva specifiskāku nozīmi, tas tika lietots, vienīgi norādot zirgu apspalvojuma krāsu.

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos arī lielākoties konstatēti ar šo specifisko – zirgu apmatojuma krāsu raksturojošo – nozīmi:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) vācu valodas vārdkopai *braun Pferd* dots tulkojums latviešu valodā *Ba^ers zirgs* [Mancelis 39], savukārt pats vācu valodas krāsas nosaukums *braun* tulkots ar *rudds* [Mancelis 39],

2) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) konstatēts substantīvs *Behreis, behrs=Sirgs* [Fīrekers 39],

3) G. F. Stendera (1789) vārdnīcā konstatēts krāsas nosaukums *behrs* ar tulkojumu vācu valodā *braun*, tas sastopams arī ilustratīvajā materiālā substantīva formā – *atwedd man to bēro – fūrt mir den Braunen her* [Stenders 20],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) konstatēts krāsas nosaukums *behrs* ar tulkojumu vācu valodā *braun* un norādi *nur von Pferden*. Tātad Braže norāda uz krāsas nosaukuma *bērs* ierobežoto semantiku 19. gs. latviešu valodā. Šķirklī ievietota arī vārdkopa, kas norāda uz krāsas nosaukuma intensitātes maiņu *tumschi behrs* ar tulkojumu vācu valodā salikteņa formā *dunkelbraun* [Braže 46],

5) K. K. Ulmaņa un G. Bražes (1880) vārdnīcā krāsas nosaukums *bērs* jau dots šķirklī *brūns* [Ulmanis, Braže 154].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas krāsas nosaukumam *bērs* dod skaidrojumu ‘brūns (par zirgu vai zirga apmatojumu)’ [LLVV 2, 59], ‘brūns (par zirgu, zirga apmatojumu)’ [LV 87, 127]. Šāds skaidrojums tomēr šķiet nepilnīgs, jo nedod priekšstatu par konkrētu brūnās krāsas toni vai toņiem.

Arī autores savāktais ilustratīvais materiāls nedod norādi par konkrētu brūnās krāsas toni, vienīgi par to, ka bērā krāsa ir raksturīga zirga apmatojumam. Par to liecina arī zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas **bērs** norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *dažādu toņu brūna*. Lielāku skaidrību par bērās krāsas zirgu dod šeit atrodamā piezīme par to, kas atšķir bērū zirgu no citiem zirgiem, kuru apspalvojums ir kādā brūnās krāsas tonī: *vienmēr melnas krēpes, aste un kājas no apakšas līdz karpālajai un lecamajai locītavai*. Tātad **bērs** zirgs ir jebkuras brūnās krāsas toņa zirgs ar melnām krēpēm, asti un daļu kājas.

Klaigājošu bērnu pulciņš aizskrēja garām, un kāds tumšmatains zēns pat pieskārās bērājai ķēvei pie kāpšļa.

(Bels 210)

Nu nāca garāka un platāka laiva. Divi puīši, augstu notītiem lieliem. Starp viņiem laivā liels, bērs zirgs.

(Zeberīņš 66)

Vārdam **bērs** piemīt arī nozīme ‘zirgs šādā krāsā’. Uz to norādīts “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur lietv. nozīmē vārdam **bērs** dots skaidrojums *Zirgs ar brūnu apmatojumu, melnām krēpēm un asti; bērīs*. [LLVV 2, 60] un *bērs zirgs = brūns* [LV 93, 120].

Bērs – *brūnas krāsas zirgs ar melnām krēpēm un asti, kā arī melnām kājām apmēram līdz lecamajām locītavām.*

(<http://par.zirgiem.lv>)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *gaiši bērs, tumši bērs, dzidri bērs, dūkanbērs*.

1.4. Krāsas nosaukums *dagls* latviešu valodā

DAGLS

Cilmes ziņā saistīts ar verbu *degt*.

Nozīme ‘melnraibs’ (parasti par cūkām). Sal. leišu *dēglas*, apv. *dāglas* ‘t.p.’.

Atvasināts no *degt* saknes, skaņumijā *deg-* : *dag-*; sākotnēji ‘tāds, kam ir apdegumi,

apdedzis'. Substantīva forma *daglis* (-e), *deglis*. Literārajā valodā šīs formas nav ieviesušās, vairoties no homonīmijas ar *deglis* 'dakts, aizdedzināšanas ierīce'.

Pamatā ide. **dheg^h*- 'degt' > baltu **deg-* [LEV I, 195, 206].

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) atvasinātais krāsas nosaukums *daglains*, kur šķirkli *bunt* pie vārdu savienojuma *eine bunte Henne* ar tulkojumu *raiba Wista* kvadrātiekāvās G. Mancelis dod paskaidrojumu *Man sagt nicht recht dagglaina Wista denn das Wort Dagglains wird von Schweinen geredt* [Mancelis 281], resp., G. Mancelis dod skaidru krāsas apzīmējuma *daglains* nozīmes ierobežojumu,

2) J. Langija vārdnīcā (1685) atvasinātais krāsas nosaukums *Dagglains* ar tulkojumu vācu valodā *bunt* un piebildi *Wirtd allein gesagt vom Schwein* [Langijs 43], tāpat arī J. Langijs dod to pašu krāsas nosaukuma *daglains* nozīmes ierobežojumu, uz kādu norāda G. Mancelis. Arī šķirkli *raibs* Langijs dod krāsas apzīmējumu *Dagglains* (rakstībā ar *g*, nevis *g̃* kā iepriekš) ar gandrīz identisku piebildi, kas norāda uz nozīmes ierobežojumu *Wirtd allein gesagt vom Schwein* [Langijs 211],

3) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) atvasinātais krāsas nosaukums *Daggalaĩsch* ar nozīmes skaidrojumu plankumains 'fleckich' [Fīrekers 255]. Iespējams, tas norāda uz faktu, ka sākotnēji krāsas apzīmējumam *dagl(ain)s* bijusi nozīme *plankumains*, nevis *melnbalts*. Tomēr šī iespējamība ir hipotētiska. Pretēji iepriekšminētajiem leksikogrāfiskajiem avotiem (G. Manceļa un J. Langija vārdnīcām) K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā dota norāde, ka *daglains* attiecināms gan uz vistu, gan suni, tomēr tā īstu skaidrību par krāsu nedod, jo šai vārdnīcā vienlīdz dota norāde, ka *dagls*, *daglains* ir *balti un melni raibs* [ME I, 430],

4) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) dots atvasinātais krāsas nosaukums *daglains* ar tulkojumu vācu valodā *sprenglicht* [Stenders 33] un atvasinātais krāsas nosaukuma variants *deglains* ar tulkojumu vācu valodā *Brandeisen gelb* [Stenders 152].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas krāsas nosaukumam *dagls* dod skaidrojumu *baltraibs vai melnraibs (parasti par cūkām)* [LLVV 2, 238], *melnraibs; attiecināms uz cūkām* [LV 93, 160].

Krāsas nosaukumam *dagls* leksikogrāfiskajos avotos tāpat konstatēta nozīme 'raibs – ar baltiem vai melniem raibumiem'. Autores konstatētie piemēri no avotiem šādu nozīmi neatklāj, tie dod vienīgi norādi uz to, ka krāsas nosaukums *dagls* attiecināms uz mājas cūku apspalvojuma krāsu.

*Pamāte pūrā pārveda lielu cūku baru – baltas un melnas, raibas un **daglas**, – un tās nu Jānītim bija jāgana..*

(Sakse 34)

*Pie pirmatnīgiem krāsu nosaukumiem pieder arī tādi vārdi, kas nozīmē mājas lopu spalvu. Sevišķi daudz tādu vārdu ir latviešu un leišu valodās. Tā par piemēru “bērs” (leit. *bēras*) un “sirms” (*širmas*) zīmējas uz zirgiem, “lauks” (*laukas*) uz zirgiem un govīm, “**dagls**” (*daglas*) uz cūkām.*

(Fbr III, 8)

Atvasinātais krāsas nosaukums: **daglains**.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

1.5. Krāsas nosaukums *dūkans* latviešu valodā

DŪKANS

J. Endzelīns adj. **dūkans** saista ar subst. *dūksne*, *dūkstis* ‘Pfütze’ [ME I, 525].

K. Karulis savukārt norāda, ka vārda *dūkans* sākotnējā nozīme laikam ir bijusi ‘tāds (krāsas ziņā) kā apmākusies debess, kā dūmi’ → ‘pelēkbrūns (par zirgu)’. Pamatā ide. **dheu-*: **dhǔ-* ‘putēt, virpuļot, pūst’ ar atvasināto nozīmi ‘pelēks, tumšs’; ar *k* saknes paplašinājumā **dhūk-* > baltu **dūk-*. (Sal. tās pašas cilmes *dūlēt*, *dūmi*.) [LEV I, 236].

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums konstatēts G. F. Stendera vārdnīcā (1789): **dūkans** ar tulkojumu vācu valodā *dunkelfarbig*, it. *Schweißfuchs* [Stenders 53] un **dūkains** *zirgs* [Stenders 530].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās vārdam **dūkans** krāsas nosaukuma nozīmē dots skaidrojums ‘melns ar rūsganu nokrāsu’, kā arī krāsas nosaukuma variants *dūkains* [LLVV 2, 405], ‘pelēkbrūns; melns ar rūsganu akotu (par apspalvojumu)’ [LV 87, 196].

Krāsas nosaukumam **dūkans** konstatēta nozīme ‘(zirgs) ar tumšu apmatojumu’, par to liecina arī avoti:

Dūkans – *apmatojums ir gandrīz pilnīgi melns, tuvāk aplūkojot var redzēt minimālu gaišu spalvu klātbūtni.*

(<http://par.zirgiem.lv>)

Tomēr bieži vien avotos atrodamie piemēri, kuros sastopams krāsas nosaukuma **dūkans** lietojums, tuvāku norādi par krāsu vai tās toni nedod. Pēc šiem piemēriem un “Latviešu valodas vārdnīcas” dotumiem krāsas nosaukuma **dūkans** semantika precīzi nav nosakāma. Hipotētiski tā varētu būt tumši brūna krāsa, kas variējas no melni brūna ar nelielu gaišu spalvu akcentu līdz pelēki vai rūsgani brūnam. Tā kā krāsu amplitūda tādējādi ir diezgan plaša, šķiet, ka krāsas nosaukuma skaidrojums bijis atkarīgs no konkrēta indivīda (citāta vai šķirkļa autora) priekšstata un pieredzējuma par konkrēto krāsu vai krāsas nosaukuma lietojumu:

*.. prinča karieti ar sešiem **dūkaniem** zirgiem no Budas uz tālo Kurzemi vajadzēja nogādāt kučierim Lipstam..*

(Zeberiņš 32)

*Vidū rožu balta gulta, Uz tās gultas zīda sega. Pie tās gultas **dūkans** bēris, saseglotis, sadeķotis.*

(T. dz. Aiz poļiem strauja upe. no www.dziesmas.lv)

*Nāc ārā, meitu tēvs,/ Samijami kumeļiem!/
Tev bij sirmi, man **dūkani**,/ Dos’
meitiņu piedevām.*

(LD 14611.2)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu **dūkans** dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas **dūkans** norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *melna, spalvas vienmērīgi uz visa ķermeņa atsit rūsganumu vai tikko manāmu tādu kā nespodrumu*. Šeit atrodama arī piezīme par to, ka dūkanam zirgam *atšķirībā no dūkanbēra nav izteiktu gaišāku laukumu uz ķermeņa (ap acīm, nāsīm, paslēpenēm)*. Tātad **dūkans** zirgs ir nespodri melns vai ierūsganīgi melns zirgs ar melnām krēpēm un bez gaišiem plankumiem.

Vārdam **dūkans** piemīt arī nozīme ‘zirgs šādā krāsā’. Uz to norādīts “Latviešu valodas vārdnīcā” (*pelēki brūns vai rūsgans zirgs ar melnām krēpēm* [LV 93, 191]).

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: **dūkanbērs**.

1.6. Krāsas nosaukums *dulls, duls, dūls* latviešu valodā

DULLS, DULS, DŪLS

Nozīme ‘tumšs, brūngans’. Pamatā ide. **dheu-*: **dhū-* ‘putēt, virpuļot, pūst’ > baltu **dau:* *dū-*, no kā arī *dūlēt* ‘(ap)dūmot bites’. Kā blakus vārdam *dūmi*, tā arī līdzās *dūlēt* ir tās pašas saknes vārdi dūmainas krāsas apzīmēšanai: apv. *duls, dūls* ‘tumšs, brūngans’ [LEV I, 238].

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums konstatēts J. Langija vārdnīcā, kur dots krāsas nosaukums *Dulls* ar tulkojumu vācu valodā *braun*. J. Langijs dod arī atvasināto krāsas nosaukumu *padulls* ar tulkojumu vācu valodā *braunlicht, dunckelbraun*, kā arī salikto krāsas nosaukumu vārdkopas formā *Dullams bāhrs* ar tulkojumu vācu valodā salikteņa formā *schwarzbraun* [Langijs 62]. Krāsas nosaukums *duls* reģistrēts arī G. Bražes vārdnīcā (1875), kur latviešu valodas krāsas nosaukumam *duls* dots tulkojums vācu valodā *dunkelbraun* ar piebildi, kas norāda uz krāsas nosaukuma ierobežoto semantiku *Pferdefarbe* [Braže 60].

Krāsas nosaukums ar atšķirīgu semantiku reģistrēts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā: *duls* ar tulkojumu (skaidrojumu) vācu valodā ‘dunkelfarbig, dunkel, ins Bräunliche hineinspielend’ ar ilustratīvajām vārdkopām *duli zirgi, dulas govīs* un arī kā salikteņa sastāvdaļa – *dulibērs* ‘dunkelbraun’ [ME I, 513].

Līdzīgs krāsas nosaukuma *duls, dūls* skaidrojums atrodams arī “Latviešu konversācijas vārdnīcā”, kur dots krāsas nosaukums *duls, dūls* ar cilmes norādi “leišu *dulas* ‘tumši sirms’” un skaidrojumu ‘tumšs, tumšā krāsā’ [LKV 3, 6026].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas (krāsas nosaukums dots vienīgi 1993. gada “Latviešu valodas vārdnīcā”) krāsas nosaukumam *duls* dod skaidrojumu ‘tumši brūngana zirga spalva’ [LV 93, 191].

Iespējams, šis krāsas nosaukums tuvs krāsas nosaukumam *dūkans*, tomēr tā lietojums mūsdienu latviešu valodā ir pārāk rets, lai šādu secinājumu varētu izdarīt pilnīgi droši. Vienīgajā mūsdienu leksikogrāfiskajā avotā [LV 93, 191], kas dod abus minētos krāsu nosaukumus, tiem dots atšķirīgs skaidrojums.

Autorei šo krāsas nosaukumu mūsdienu daiļliteratūras avotos konstatēt nav izdevies. Tomēr tas nereti sastopams latviešu tautasdziesmās:

*Aun, meitiņa, baltas kājas,/ Jāj man līdzī pieguļā;/ Es tev došu **dulu** bērū/ Par pieguļas jājumīņu.*

(LD 30101)

Šīs tautasdziesmas variantos sastopami arī saliktā krāsas nosaukuma lietojumi saliktoņu formā **dulinbēri**, **dulunbēri**, **dulibēri**. Saliktā krāsas nosaukuma lietojums atrodams arī citās tautasdziesmās:

*Ai, tu līķu ormanīti,/ Vijies garu pātadziņu,/ Lai tie tavi **dulumbēri**/ Neapstrīga smiltienā. (LD 27458.4.) un **Dulumbēris**, lauku pieri/ Mans jājamis kumeliņis;/ Baltu muti, garis matis/ Mana jauna līgaviņa (LD, variantā **Dul' un bēris**).*

Iepriekš minētajā tautasdziesmā (30101) kā variants sastopama arī vārdkopa **dumju bērū**, kas, iespējams, norāda uz divām hipotētiskām iespējām: 1) uz to, ka valodā ar identisku nozīmi eksistējis arī krāsas apzīmējums **dumjš** (līdzās **duls**, turklāt ar iespējamu līdzīgu sinonīmisku nozīmi, kāda piemīt vārdam **dulls**), 2) uz krāsas nosaukuma **dumjš** lietojumu nozīmē 'tumšs', kas sastopams arī vairākos 17., 18. gs. leksikogrāfiskajos avotos.

***Dūli** zirgi, bēri zirgi/ Veda mani kalniņā;/ Patek **dūli**, patek bēri,/ Es mūžam nepanāku.*

(LD 27476.1)

*Jūdzat **dulus**, jūdzat bērus;/ Vedat mani smiltienā./ Pāries **duli**, pāries bēri/ Es mūžam nepāriešu.*

(LD 274763. var.)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: **dulibērs**, **dulinbērs**, **dulumbērs**, **dulunbērs**.

1.7. Krāsas nosaukums *dzeltens* latviešu valodā

DZELTENS

Latv. *dzeltens*, liet. *geltonas*, pr. *gelatynan* (V. Toporovs labo par **geltaynan* [Toporovs 1979, 198-199]) pamatā ide. **ghel-* (**g^hhel-*) 'spīdēt, mirdzēt'. B. **gel-* > la. *dzel-*, no kā bijis verbs **dzelt* un adj. (pag. pas. divd.) *dzelts...*, no tā atv. *dzeltens* un verbs *dzeltēt*, apv. *dzeltot..* Pamatvārds *dzelts* 'dzeltens' sastopams folklorā: "Dzelti mieži tīrumā" (LD 21188 var.) [LEV I, 247].

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā "Lettus" (1638) dots krāsas nosaukums *dza^elta^ens* (*dzāltāns*) [Mancelis 73, 78] un atvasinājumi *pa-dzāltāni* [Mancelis 246] un *zāeltums=pautā* [Mancelis 49],

2) J. Langija vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums *Dzelts* ar tulkojumu vācu valodā *gelb* un atvasinājums *Dzeltums* ar tulkojumu *das Gelbe*. Pievienotas arī ilustratīvās vārdkopas *Dze[l]ten' Indeews* ar tulkojumu *gelbe Sucht. daher*. Šķirkļī atrodams arī krāsas nosaukuma variants *Zelts* ar tulkojumu *Gold, von der gelben Farbe* un krāsas nosaukums *Dzeltens* ar tulkojumu *goldgelb* [Langijs 58],

3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) vācu-latviešu daļā vācu valodas krāsas nosaukumam *gelb* dots tulkojums *dzeltens, dzeltans, zeltens, zeltans* [Stenders 273], latviešu-vācu daļā krāsas nosaukumam *dzeltens* dots tulkojums vācu valodā *gelb* [Stenders 49],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots polisēmiskais krāsas nosaukums *dzeltains u. dzeltans* ar polisēmisku tulkojumu vācu valodā *gelb* [Braže 57],

5) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) dots vācu valodas krāsas nosaukums *gelb* ar tulkojumu *dzeltans*; šķirklim pievienots arī frazeoloģisms *mir wurde grün und gelb vor Augen manim zils un zālsch preeksch azihm palika oder nogahja* un atvasinājumi *gelb schimmern (in der Ferne), dzeltanoht; das Gelbe (im Ei), (pauta) dzeltanums* [Ulmanis, Braže 327].

Visos šajos leksikogrāfiskajos avotos viens polisēmisks vārds tulkots ar otru polisēmisku vārdu. Ziņas par krāsas nosaukuma semantiku sniedz tikai pievienotie vārdu savienojumi.

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās krāsas nosaukums *dzeltens* skaidrots vienīgi kā tiešs krāsas apzīmētājs. Pirmajā nozīmē tam dots skaidrojums: 'tāds, kam ir, piemēram, pieneņu ziedu krāsa' [LLVV 2, 438]; 'tāds, kas pēc krāsas līdzīgs, piem., zeltam vai olas dzeltenumam' [LV 87, 199], tādējādi aptverot gandrīz visas dzeltenās krāsas nianšes no spilgta līdz tumšam. Krāsu apzīmējošajam skaidrojumam LLVV pakārtota krāsas nosaukuma pārnestā nozīme: 'nodzeltējis (par augiem, to daļām)' [LLVV 2, 438]. Arī šī tomēr, šķiet, uzskatāma par krāsas raksturotāju nozīmi, jo arī pāraugušiem, nokaltušiem augiem raksturīgs iedzeltens, dzeltenīgs tonis.

Otra krāsas nosaukuma *dzeltens* nozīme LLVV dota: ‘ar patumšu šādas krāsas ādu (kā rases pazīmi)’ [LLVV 2, 438]. “Latviešu valodas vārdnīcā” atsevišķa nozīme nav izdalīta, bet ir reģistrēta tikai vārdkopa *dzeltenā rase* [LV 87, 199].

Tātad konstatējams, ka krāsas nosaukumam *dzeltens* piemīt galvenokārt vides un reāliju raksturotāja funkcija.

Sīkāk tam izdalāmi šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātajam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

dzeltens lietojumā ‘nedaudz vai ļoti gaišs, ar dzeltenīgu, iespējams intensīvu, mirdzumu (par uguni, gaismu, sauli u. tml.)’

Saukas domēnes pārvaldnieka apdzīvotā kungu nama ziemeļu gala istabā vēl saskatāms dzeltenais un it kā mirušais sveces mirdzējums, lai gan rītu pusē jau izšāvušies pirmie gaismas staru kūļi.

(Grīns 354)

Saule kā olas dzeltenums mirdzēja pāri pasaulei. Viņā bija dzīvība. Pa viņas stariem uz zemi nāca mazi cālēni, un visi bija gaiši dzelteni.

(Ziedonis VIII, 22)

Uguns iedegās tūlīt – strauja un dzeltena. Uz Veltas vaiga atplaiksnījās silta blāzma.

(Bels 250)

Mūsdienu modē nav stingru noteikumu kaklasaites krāsai, zīmējumam, formai un garumam. Pati daba bieži piedāvā mums pareizu krāsu gammu: sarkanās magones aug uz zaļa lauka, spīd dzeltena saule pie gaiši zilām debesīm. Tas nemaz netraucē skatienam. Galvenais ir pareizi izvēlēties.

(http://www.nordictekstils.lv/contents/main_tie_lv.php)

Ir XXI gadu simteņa sākums. Vēl arvien krīt balts sniegs, debesīs zvīļo spoži dzeltena saule. Vēl aizvien dzimst cilvēkbērni un šķiļas cāļi.

(Universitātes Avīze II)

Lietojums pārnestā nozīmē sastopams retāk, piemēram:

.. aizdegās švirkstēdama jaunā egļu ataudze, un nu – nu dzeltenais velns [uguns] apkampa lielās egles...

(Blaumanis III, 18)

dzeltens lietojumā ‘koši, gaiši dzeltens’

*Maijā mēs runājām caur pieneņem un vārdi kā bites atnāca līdz mums, aplīpuši pieneņu putekšņiem **dzeltenī**.*

(Ziedonis I, 417)

*Visa pļava ir **dzeltena**. Pļava zied, pļava ir pilna dzīvības un ziedu acīm raugās saules siltajā vaigā. Tās ir pienenes, un gundegas, un gaiļpieši, un purenes..*

(Janovskis 17)

dzeltens lietojumā ‘koši, spilgti dzeltens; krāsā, kas raksturīga gatavam citronam’

*Telpas sienas bija **dzeltenā** krāsā, kā citrons, tur karājās sulīgi zīmējumi, priecēdami kāros skatītājus..*

(Niedra 115)

dzeltens lietojumā ‘tumši dzeltens’

*Pie Straupes redzu milzīgas miežu vārpas, rogas garas kā **dzeltenī**, izpūruši mati.*

(Birze I, 5)

*Koki pamazām apvilka **dzeltenus** skumju apgērbus.*

(Erss 32)

dzeltens lietojumā ‘nodzeltējis, arī novītis’

*Pavasārī skats Krimas kalnos ir daudz skaistāks, jo tad zāle vēl ir zaļa, augustā zāle ir.. **dzeltena** – mazliet pakaltusi.*

(http://www.trase.lv/apraksti/ukraina_2001/print.html)

*Augs vīst, sākot no apakšējām lapām, lapu malas sarullējas uz augšu, lapas kļūst blāvas, pelēki zaļas ar atsevišķiem lāsumiem. Progresējot slimībai, lapas krāsojas **dzeltenas**, līdz tās kļūst brūnas ar izteikti nekrotiskām pazīmēm.*

(<http://www.vaad.gov.lv/default.aspx?tabID=7&lang=1&id=450>)

dzeltens savienojumā **dzeltenā** kaite ar nozīmi ‘hepatīts’

*No visiem vīrusu izraisītajiem aknu iekaisumiem, ko sauc par hepatītiem.. cilvēki vislabāk pazīst Botkina slimību jeb **dzelteno** kaiti.*

(Diena 41)

Bieži sastopams krāsas nosaukuma *dzeltens* lietojums pārnestajā nozīmē savienojumā *dzeltenā prese*. Tādējādi krāsas nosaukumam *dzeltens* varētu tikt izdalīta vēl viena nozīme, tomēr jāatzīmē, ka tā rodas vienīgi šai stabilajā vārdkopā vai arī izaug no tās:

dzeltens savienojumā *dzeltenā prese* ar nozīmi ‘preses izdevumi, kas orientēti galvenokārt uz skandāliem, sensācijām, cilvēku privāto dzīvi’ [skaidrojums no PLSVV 119]

..dzeltenā prese visā pasaulē savas tirāžas audzē uz skandālu un sensāciju rēķina, ar to jārēķinās ikvienai publiskai personai.

(Rīgas Laiks 2)

Avīzes veidotāji solīja, ka “Spogulis”.. būšot daudz agresīvāks kā “Rīgas Balss”, bet ne tik lēts un dzeltens kā “Vakara Ziņas”.

(Diena 262)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *dzeltenīgs, dzeltgans, iedzeltens, iedzeltenīgs, padzeltens.*

Saliktie krāsas nosaukumi: *bāli dzeltens, bāli pureņdzeltens, brūndzeltens, brūni dzeltens, citrondzeltens, dzintardzeltens, gaiši dzeltens, kanārijdzeltens, košdzeltens, krēmdzeltens, medaini dzeltens, medusdzeltens, melnidzeltens, olu dzeltens, pelēkdzeltens, pīmuldzeltens, pīmulu dzeltens, pureņdzeltens, pureņu dzeltens, sarkani dzeltens, sērdzeltens, smēķdzeltens, sulīgi dzeltens, sviestdzeltens, šūnaini dzeltens, tīri dzeltens, tumši dzeltens, tumšdzeltens, vecīgi dzeltens, zeltaini dzeltens; okazionālais saliktais krāsas nosaukums *standartdzeltens*; atvasinātais – *balti dzeltenīgs.**

1.8. Krāsas nosaukums *loss* latviešu valodā

LOSS [LUOSS]

J. Endzelīns norāda, ka latv. *luoss* cilmes ziņā varbūt saistīts ar slāvu *lasiča* ‘zebiekste’ [ME II, 528].

Krāsu nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

- 1) J. Langija vārdnīcā (1685), kur latviešu valodas vārdkopai *lohs Zirgs* dots tulkojums vācu valodā *Gelbleuchtig Pferd* [Langijs 257],
- 2) G. Bražes vārdnīcā (1875), kur latviešu valodas krāsas nosaukumam *lohss auch lohains* dots tulkojums vācu valodā *falb* un piebilde, kas norāda uz krāsas nosaukuma ierobežoto semantiku *von Pferdern* [Braže 99],
- 3) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880), kur krāsas nosaukums konstatēts gan kā tulkojums vācu valodas krāsas nosaukumam *fahl* [Ulmanis, Braže 270], gan kā vārdkopas sastāvdaļa, kur vācu valodas saliktenim *fahlgelb* dots tulkojums latviešu valodā *palsi dzeltans, lohss* [Ulmanis, Braže 270],
- 4) J. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” – *luōss* ‘falb, gelbgrau’ [ME II, 528].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas krāsas nosaukumam *loss* dod skaidrojumu ‘dzeltenīgs, pelēcīgi dzeltens (parasti par dzīvnieku, tā apmatojumu)’ [LLVV 4, 745], ‘dzeltenī pelēks vai dzeltenī brūns, lāsains (lūša apmatojuma krāsā)’ [LV 87, 451].

Loss – dzeltenī pelēks vai dzeltenī brūns zirgs, arī zirgs ar “āboliem” uz dzeltena apmatojuma (mazliet līdzīgs lūsim, tikai krāsu atšķirība nav tik spilgta).

(<http://par.zirgiem.lv>)

losa zirga ribu kokli kalsens puika spēlē kur tie staltie kumeliņi? lakstīgalu mēle?

(Līvena I, 73)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu *loss* dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas *loss* norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *dzeltena zeltainā vai smilšu nokrāsā*. Šeit atrodama arī piezīme par to, ka losam zirgam *krāsa līdzīga gaiši bērāi, āda un nagi – melni; bieži peļutaka* (resp. melna svītra pār muguru (mugurkaulu)). Tātad *loss* zirgs ir dzeltenīgs zirgs zeltainā vai smilšu nokrāsā ar melnu ādu un nagiem, bieži melnu vertikālu svītru pār muguru.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsu nosaukumi: *gaiši loss, tumši loss*.

1.9. Krāsas nosaukums *melns* latviešu valodā

MELNS

Latv. *melns*, lš. *mélynas* ‘zils’, pr. *melne* ‘zilums (sitienu sekas)’ pamatā ide. **mel-* ‘tumša (arī sarkana) krāsa; netīrs’. Baltu valodās ar **mēl(n)-* saistās gan melna, gan zila krāsa; sal. la. *mēļš*, lš. *mélas* ‘zils’. Narev. *mełno* ‘melns’ [LEV I, 580, 581].

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) reģistrēts vācu valodas krāsas nosaukums *schwarz* ar tulkojumu latviešu valodā *mells* [Mancelis 164]. Mancelis dod arī vācu valodas vārdu savienojumu *ein wenig schwarz*, kam latviešu valodā dots tulkojums ar atvasināto krāsas nosaukumu *pa=ma^ells* [Mancelis 164], kā arī substantīva formu *Ma^ellums*, *ma^ellums*, kas dota kā latviešu valodas tulkojums vācu *Maaß*, *Fleck* [Mancelis 119] un *schwärze* [Mancelis 164]. Kā atzīmē D. Zemzare, “Manceļa rakstos atrodama *-ln-* asimilācija par *-ll-* vārdos .. *mälls*, *pamälls*, *mällums*, *mälloht* (164.)” [Zemzare 44],

2) J. Langija vārdnīcā (1685) reģistrēts krāsas nosaukums *Mells* (*Melns*) ar tulkojumu vācu valodā *schwarz* [Langijs 164]. Langijs uzrāda arī substantīva formu *Mellums* ar tulkojumu vācu valodā *die schwärze* un norādi uz lietojumu ar tulkojumu vācu valodā *ein Fleck oder Maal*. Tāpat Langijs šķirkli norāda uz atvasināto krāsas nosaukumu *pamells* (*dumsch*) ar tulkojumu vācu valodā *ein wenig (etwas) schwarz* [Langijs 164],

3) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) konstatēts atvasinātais krāsas nosaukums *Eemelns* [Fīrekers 160],

4) G. F. Stendera vārdnīcas (1789) vācu-latviešu daļā dots krāsas nosaukums *schwarz* ar tulkojumu *melns*, *mells* [Stenders 528]. Stenders dod arī salīdzinājuma konstrukciju, kas sniedz norādi par krāsas iespējamo intensitātes pakāpi *schwarz wie ein Grasteufel* ar tulkojumu latviešu valodā *melns kā wels*. Stenders norāda arī uz krāsas nosaukuma lietojumu zirga apspalvojuma krāsas apzīmēšanai *schwarz Pferd oder Rappe* ar tulkojumu latviešu valodā *melns zirgs* [Stenders 528]. Šķirkļa ligzdā dots arī vārdu savienojums *schwarze Farbe* ar tulkojumu *melna pehrwe* un salikteni, kas norāda uz krāsas toņa varietātēm, *kohlschwarz* ar tulkojumu *melns kā ogle*, *pechschwarz* ar tulkojumu *melns kā piķķis*.

Interesanti, ka Stenders dod arī vācu valodas salikteņus, kuru pirmajā komponentā ir krāsas nosaukums *schwarz* (*schwarzbraun*, *schwarzroth*), kuru tulkojumā latviešu valodā krāsas nosaukums *melns* neparādās, tie tulkoti ar autonomiem latviešu valodas krāsu nosaukumiem: *schwarzbraun* ar norādi iekavās *Vieh* un tulkojumu *dummals*, *schwarzroth* ar tulkojumu *dumsch sarkans* [Stenders 528].

Stenders dod arī vācu valodas atvasināto krāsas nosaukumu, kas norāda uz krāsas nosaukuma iespējamo intensitātes mazināšanos – *schwarzlich* ar tulkojumu latviešu valodā, kuram ir tāda pati semantiska nianse *pamelns*, *dumsch* [Stenders 528].

Vārdnīcas latviešu-vācu daļā dots krāsas nosaukums *mels auch melns* ar tulkojumu vācu valodā *schwarz*, atvasinātie krāsas nosaukumi, kas norāda uz krāsas nosaukuma intensitātes pavājināšanos, *pamelns*, *eemelns* ar tulkojumu vācu valodā *schwärzlich*. Stenders norāda arī uz zirga apspalvojuma krāsu, resp., zirgu konkrētajā krāsā *melniķis* ar tulkojumu vācu valodā *Rappchen, schwarze Pferd* [Stenders 161],

5) G. Bražes vārdnīcā (1875) latviešu valodas polisēmiskajam krāsas nosaukumam *melns auch mels* dots tulkojums vācu valodā ar tādu pašu polisēmisku vārdu *schwarz* [Braže 106],

6) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) vācu valodas krāsas nosaukumam *schwarz* dots tulkojums *melns, mels*. Šķirklim pievienots frazeoloģisms *Etwas schwarz machen* ar tulkojumu *melnu notaisīt*, no kura izsecināms krāsas nosaukuma *melns* lietojums nozīmē ‘tumši zils, tumši violets (resp. zemādas asinsizplūduma krāsā)’.

Uz krāsas nosaukuma lietojumu pārnestajā nozīmē ar nozīmi ‘ļauns, slikts’ norāda vācu valodas vārdu savienojums *die schwarze Kunst* ar tulkojumu latviešu valodā *melna skunste* [Ulmanis, Braže 639]. Vārdnīcā doti arī vācu valodas salikteņi, kas norāda uz krāsai piemītošajām niansēm, *schwarzblau* un *schwarzbraun*, to tulkojumā latviešu valodā krāsas nosaukums *melns* neparādās, tie tulkoti ar atšķirīgiem, autonomiem krāsu nosaukumiem *tumschi zils* un *tumschi bruhns, duhmals*.

Pirmā krāsas nosaukuma *melns* nozīme, ko dod mūsdienu latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, ir fizikālā, turklāt, salīdzinot ar skaidrojumu pie baltās krāsas, tieši fizikālais aspekts krāsas nosaukuma *melns* skaidrojumā ir ļoti uzsvērts. Otrkārt, šais skaidrojums tiek minēts salīdzinājums ar reāliju, kam konkrētā krāsa raksturīga:

'tāds, kas absorbē visu gaismas starojumu, tāds, kam ir, piemēram, sodrēju krāsa; tāds, kam ir ļoti tumšs kādas (parasti pelēkas, brūnas) krāsas tonis; pretstats: balts' [LLVV 5, 149–150], 'tāds, kas absorbē visu krāsu gaismas starus, neatstaro nekādas krāsas gaismas starus; vistumšākā krāsa; pretstats: balts' [LV 87, 473] un 'melna krāsa, pretstats: balta' [LV 93, 446]. Te redzams, ka tikai vienā no skaidrojumiem dots melnās krāsas vizuālais raksturojums un vienīgā reālija, kas izmantota melnās krāsas vizuālajai ilustrācijai, ir sodrēji. Tas subjektīvi likās diezgan pārsteidzoši, ņemot vērā arī, piemēram, "Latviešu-krievu asociatīvās vārdnīcas" dotumus, kur stimula vārdam *melns* no 122 atbilžu variantiem, aptaujājot 522 informantus, neviens nebija devis atbildi *sodrēji* [Uļjanovs 112].

Otra vārda *melns* nozīme, kas dota skaidrojošajās vārdnīcās, ir 'netīrs (parasti par apģērbu vai ķermeni)' (LV 87, 473, 2. noz. ar norādi sar.), 'netīrs, notraipīts ar ko tumšu' (LLVV 5, 149–150, 2. noz.) un *melnas rokas* ar nozīmi 'netīras' [LV 93, 446]. Šeit melnam nenoliedzami ir arī tiešā krāsas nozīme, turklāt ar krāsas niansi, kas minēta pirmajā skaidrojumā: 'tāds, kam ir ļoti tumšs kādas (parasti pelēkas, brūnas) krāsas tonis'.

Vārdam *melns* dota arī nozīme 'ļoti tumšs, necaurredzams (par tumsu, nakti)' [LV 87, 473, 3. noz. ar norādi pārņ.], 'ļoti tumšs, arī vēls (par nakti); necaurredzams (par tumsu)' [LLVV 5, 149–150, 1. noz. nianse], kur arī atklājas melnais tieši kā krāsas nosaukums. Tas redzams arī ilustratīvajā vārdkopā *nakts melns* [LLVV 5, 149], kas ir tikai melnā kā krāsas nosaukuma raksturojums.

Vēl viena no *melns* nozīmēm ir 'smags, grūts; tāds, kam nav vajadzīga kvalifikācija'. Šī nozīme kā atsevišķa izdalīta vienīgi 1987. gada "Latviešu valodas vārdnīcā" [LV 87, 473, 4. noz.], bet 1993. gada "Latviešu valodas vārdnīcā" un "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" tā dota tikai frazeoloģismā: *pūlēties melnās miesās* ar nozīmi 'ļoti pūlēties' [LV 93, 446] un *melnais darbs* [LLVV 5, 149–150], turklāt pēdējā gadījumā piešķirot arī citu nozīmes niansi – 'nosodāma, ļauna, arī noziedzīga rīcība'. Šai pēdējā skaidrojumā rodama arī sasaiste ar melnā kā ļaunā simbolisko nozīmi. Melnās krāsas simboliskajai sēru, nāves nozīmei ir sasaiste arī ar vārdnīcās doto *melns* skaidrojumu: 'drūms, nepatīkams; skumju, bēdu pilns' [LV 87, 473, 5. noz.] un frazeoloģismiem *melns kā nakts* – 'drūms; arī dusmīgs', *kā melns mākonis* – 'saka par ko neatvairāmu, arī nevēlamu' [LLVV 5, 149–150].

Zināmā mērā melnās krāsas simbolisms ietverts vēl vienā no krāsas nosaukuma *melns* nozīmes skaidrojumiem: 'nosodāms, nelikumīgs (parasti par

parādībām sabiedrībā)'; 'galēji reakcionārs; arī ļauns, nelietīgs' [LLVV 5, 149–150, 3. noz.]. Šo melnās krāsas nozīmi ilustrē arī vārdnīcās dotie piemēri – *melnais saraksts* un *melnais tirgus* [LV 87, 473].

Melnās krāsas nozīme, kam nepārprotami ir melnā kā krāsas apzīmētāja funkcija, ir arī skaidrojumā: 'tāds, kam ir ļoti tumša ādas krāsa (kā rases pazīme) – parasti par negroīdiem' [LLVV 5, 149–150, 4. noz.].

Pēc Herdera "Simbolu vārdnīcas" dotumiem, *melns* var paust gan dzīves pilnību, gan visaptverošo tukšumu [Simboli 97]. No tā izriet melnā kā pastiprinājuma, intensitātes nozīmes, piemēram, *melna nepateicība* – 'ļoti liela nepateicība', *melna masa* – 'ļoti liels daudzums, skaits', *kā melna nakts* – 'lielā skaitā, daudzumā', *kā melna debess* – 'ļoti daudz (par ko tādu, kas kustas)' u. tml. Nenoliedzami arī šais piemēros melnajam kā krāsas apzīmētājam ir sava vieta, jo, piemēram, lielam cilvēku pūlim, veroties tajā no atstatuma, kopumā kā dominējošā piemīt melna vai arī ļoti tumša krāsa.

LLVV melnajai krāsai dotas arī nozīmes, kas nav norādītas nevienā no abām pārējām vārdnīcām: 'tāds, kas ir šādā krāsā vai ļoti tumšs, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtā, šķirnē, noteiktā priekšmetu grupā', piemēram, *melnā žurka*, *melnā priede*, arī 'tāds (cilvēks), kam ir šādas krāsas tērps'; lok. *melnā* 'šādas krāsas tērpā', piemēram, *tērpties melnā*, *dāma melnā*; arī nozīmes nianse 'netīrs, duļķains (par ūdeni)' [LLVV 5, 149–151].

Kopumā secināms, ka vārdam *melns*, līdzīgi kā vārdam *balts*, visās aplūkotajās vārdnīcās skaidrojumā dominē melnā kā krāsas apzīmētāja nozīme, pat ja tā ir netieša un simboliska, jo *melns darbs* ir melns gan grūtuma, gan melnu, netīru roku dēļ un *melna masa*, kā jau minēts, ir melna arī vizuāli.

Apkopojot krāsas nosaukumam *melns* konstatēti šādi galvenie lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

melns lietojumā 'intensīvi, piesātināti melns'

Bertrams, izvilcis no portfeļa flaneļa vīkšķi, tīra kurpes.. Melnie apaļpurnu apavi spīd kā piķis.

(Repše II, 54)

Grīdu klāja bieza kvēpu kārta, tik dižciltīgi **melna** kā granda mētelis, un Upenājs labu brīdi vēroja, cik skaisti tajā iekūst gaismas no logiem..

(Eglītis 58)

melns lietojumā ‘loti, necaurredzami tumšs’

Visgrūtākās bija naktis. Tad viss apkārt kļuva piķa melns – nevis tāds, ko jūs mēdzat dēvēt par piķa melnumu, bet patiešām kā piķis, tik **melns**, ka saredzēt nevarēja vispār it neko. Bilbo mēģināja pavēcināt roku deguna priekšā, bet arī tā nebija redzama.

(Tolkīns 90.)

.. viņš [vecais mežnieks].. piegrūda ar baso kāju milzenim [mežacūkai], kurš turpat zālē un viss vēl mazuliet trīsēdams gulēja, noskrējis gandrīz melnām asinīm un pats pavisam **melns** kā dūņu kaudze..

(Grīns 364)

melns lietojumā ‘tumšs, iespējams, arī tumši pelēcīgs vai tumši zilgans’

Zemu virs galvas debesīs skrēja **melni**, driskās sapluinīti mākoņi. Drūmi krēslojās agrs novakars..

(GP I, 351)

.. novaida lapu meža mīkstais gaiss, milzīgam un gandrīz **melnu** saraiņu baram ar niknumu.. šaujoties ārā no kārklienās..

(Grīns 362)

Viņš brīnīdamies lūkojās lejā uz tilta balstiem, uz **melnu**, murdošu ūdens straumi ar sārtiem rīta atspīdumiem..

(Zeberīņš 18)

melns lietojumā ‘tumši sarkanmelns’

Kazenājos.. vēl **melni** mirdzošas un saldenas ogas.

(Birze II, 158.)

melns ar nozīmi ‘nelaimīgs, ļauns, slikts’

15. novembris bija **melna** diena Aivara piecgadīgajā mūžā. “Tētis man spēra pa šejieni, šejieni, šejieni un šejieni,” viņš.. sāk stāstīt, ar pirkstiņu rādot gan uz vēderu, gan uz kājām un galviņu.

(Ieva 4, 18)

melns savienojumā *melns joks; melns, arī melnais humors* ar nozīmi 'komiskā apvienojums ar traģisko; bezizejas stāvoklī izsacīti joki, asprātības' [skaidrojums frazeoloģismam ar līdzīgu nozīmi *karātavu humors* no LLVV 3, 211]

Smieklīgas kartītes, kaut vai pilnas melnā humora, var sūtīt partneriem, ja ir drošas ziņas, ka viņu un jūsu humora izjūta ir līdzīga.

(Diena 285, 14)

melns savienojumā *melnais darbs* ar metaforisku nozīmi 'smags, arī vienmuļš (parasti fizisks) darbs' [skaidrojums no LLVV 5, 149]

Kad runa ir par darbu, tad kā melnā darba darītāji vienmēr tiek minēti vīrieši, kamēr sievietes saimnieko mājās, un daudzas tik un tā nopelna vairāk nekā vīri.

(Ieva 10, 22)

melns savienojumā ar metonīmisku nozīmi *melnās beretes* 'omoniēši'

Es neatvēršu [durvis]. Veltīgi plosāties. Sauciet miliciju, namu pārvaldi, ielu komiteju, specbrigādi, melnās beretes, es neatvēršu!

(Repše II, 20)

melns ar nozīmi 'ar tumšu ādas krāsu kā rases pazīmi, arī kā šādas rases piederīgo kopumam raksturīgs'

Tās [plates] tika spiestas nelielā fabrikā Čikāgas dienvidpusē, tās vadītāja bija milzīga korpulenta melnā dāma.

(Sestdiena 146, 34)

Un jau 20. – 30. gados Hārlema bija melnās kultūras centrs Amerikā, kas gan pēc.. otrā pasaules kara.. sāka iegūt tos nepatīkamos vaibstus, pēc kuriem pasaule atpazīst šo rajonu.

(Lauku Avīze (Mājas Viesis) 171, 29)

melns ar nozīmi 'netīrs'

.. pa vilinošām peļķēm draiskojās bērni melnām mutēm. Egons Spuris savas fotoacs tvertos kadrus neestetizē, pat nepoetizē – viņš ir dokumentāli precīzs..

(Atpūta. TV 13, 18)

melns ar nozīmi ‘nelikumīgs, nelegāls, aizliegts ar likumu’

Informācijas ieguvē man savulaik daudz palīdzēja grāmatu melnais tirdziņš, kas vienu laiku bija netālu no manām mājām Beberbeķu mežā.

(Sestdiena 92, 11)

Šāds priekšlikums [legalizēt visu veidu narkotiku tirdzniecību] esot iesniegts, lai sagrautu mafijas ietekmi uz narkotiku tirdzniecību un melno tirgu.

(Diena 280, 6)

Atvasinātais krāsas nosaukums: *iemelns*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *asfaltmelns, brūngani melns, brūnmelns, dzeltenmelns, dziļi melns, naktsmelns, piķa melns, pelēkimelns, pelēkmelns, purpurmelns, sarkanmelns, zaļimelns, zaļi melns, zili melns, violetmelns*.

1.10. Krāsas nosaukums *mēļš* latviešu valodā

MĒĻŠ

Mēļš ir viens no tiem krāsu nosaukumiem, kuram latviešu un lietuviešu valodā ir atšķirīga pirmsaknes semantika. Krāsas nosaukumam *mēļš* ir tā pati cilme, kas krāsas nosaukumam *melns*.

Iespējamie krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) šķirklī *Kraut* ilustratīvajā materiālā *Kraut da sie blaw ferben* dots tulkojums latviešu valodā *Mehļotni* [Mancelis 338],

2) J. Langija vārdnīcā (1685) dots atvasinātais krāsas nosaukums *Mäh lens* ar tulkojumu vācu valodā *blau=lechtig* un daudzskaitļa substantīva forma *Mählohtni* ar tulkojumu vācu valodā, kas norāda uz auga nosaukuma iespējamo cilmi *blaukraut im Roggen etc: damit mann blaufärbet* [Langijs 151],

3) K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” dots krāsas nosaukums *mēļš* ar tulkojumu vācu valodā, kurš dod aprakstošu priekšstatu par krāsas semantiku *dunkelblau, violett*, kā arī aprakstošu skaidrojumu latviešu valodā *zili melns* [ME II, 615].

Mēļās krāsas īpatnība ir tās daudzveidīgajā niansētībā un pat atšķirīgajā semantikā arī viena lingvistiska avota robežās. Tā “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” kaut arī krāsas nosaukumam *mēļš* dots skaidrojums: ‘tumši zils; zils ar

violetu nokrāsu' (LLVV 5. sēj, 154. lpp.), ilustratīvais materiāls tomēr norāda uz diezgan atšķirīgām krāsas niansēm un pat krāsām:

mēļš lietojumā 'tumši zils'

Kā noskaidrojies pētījumos, villaines audums bijis krāsots tumši zilā, mēļā krāsā...;

mēļš lietojumā 'violets'

*Jāiet bija ļoti lēniem, uzmanīgiem soļiem, jo kāpu virši piebērti maziem mēļiem zvaniem.. (skat. **virsis** semantiku [LLVV. 8. sēj. 518. lpp] – .. eriku (viršu) dzimtas.. mūžzaļš krūms.. ar pacilu, zarainu stumbru.. un **violetu** vainagu);*

mēļš lietojumā 'zilgani violets'

*.. beidzot mēļu un baltu ziedu pilni pieplauka ceriņu krūmi istabas galā.. (skat. **ceriņkrāsa** semantiku [LLVV 2, 176] – *Zilgani violeta (ceriņu ziediem raksturīga) krāsa.*).*

Papildus šiem izdevies konstatēt arī atbilstmi

mēļš lietojumā 'tumši zili zaļš'

*.. Latvijā nebija piemērotu augu, no kā iegūt zilu krāsu. Reizēm to izdevās iegūt, krāsojot dzīparus skābās ķiršu ogās vai apšu mizās. Dārzos audzēja mēlenes, no kurām ieguva latviešiem ļoti iemīļoto **tumši zili zaļo krāsu jeb tā saukto mēļo krāsu** (<http://www.liis.lv/majtur/darbmact/dzijas.htm>).*

Tātad redzams, ka ar **mēļš** dažādos avotos tiek apzīmēta dažkārt *tumši zila*, dažkārt *violeta*, dažkārt *zilgani violeta* krāsa, dažkārt *tumši zili zaļa*, dažkārt pat *rozīgi zila* krāsa. Turpmākajā piemērā pēc konteksta noprotams, ka par **mēļš** dēvēts zilgani violets, nevis tumšzils tonis: ***Mēļi** kartupeļi līgodami zied, / bula vasara kad pāri iet. / Dzīve – zemē dziļi iesprausts miets – mezglu mezglos mūžs pie kuras siets. [...] Bet kad **mēļie** kartupeļi / sazied zemē nedāsnā, / paliek visi citi ceļi, / viņa [zvejnieksieva] šurp pie lauka nāk. / Skatās ziedos **mēļos**, sīkos, / skatās **mēļās** debesīs. / Pirkstos sprēgainos un līkos / kartupeļu ziediņš trīs* (Avotiņa 112).

Runājot par krāsas nosaukuma **mēļš** lielo lietojumu daudzveidību, G. Lejniece atzīmējusi: "Starp krāsu nosaukumiem, ko lietojam mūsdienu latviešu literārajā valodā, savdabīgu vietu ieņem adjektīvs **mēļš** kā dažādu, bieži pat atšķirīgu krāsu vai krāsu nianšu apzīmējums. Biežāk ar vārdu **mēļš** apzīmē violetu vai zili violetu krāsu.. Daiļliteratūrā, periodikā un zinātniskajos izdevumos vārdu **mēļš** lieto arī tumši zilās krāsas apzīmēšanai.." [Lejniece 153, 154]. Viņa turklāt konstatējusi, ka "Pelēki, zili, violeti vai sārti mākoņi reizēm sarunvalodā tiek apzīmēti ar vārdu **mēļš**. Bieži vien

mēļš runātāja apziņā asociējas ar pelēkas, pelēki brūnas vai vispār jebkuras tumšas krāsas apzīmējumu. Nereti sarunu valodā dzirdam – *mēļas rozes*, kā runātājs apzīmējis tumši sarkanas rozes.” [Lejniece 154]. Balstoties krāsas nosaukuma cilmes izpētē, G. Lejniece secina, ka *mēļš* apzīmē krāsu gammu no tumši zilās līdz violetai, turklāt piebilst: “.. nevajadzētu nemotivēti paplašināt tā [krāsas nosaukuma *mēļš*] lietošanas robežas. Ar vārdu *mēļš* visieteicamāk apzīmēt violetu vai zili violetu... Sarunvalodā lietotais pelēkas, brūnas, sarkanas un vispār tumšas krāsas apzīmējums ar vārdu *mēļš* nebūtu atzīstams par lietderīgu.” [Lejniece 154–156].

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

1.11. Krāsas nosaukums *pelēks* latviešu valodā

PELĒKS

Latviešu adjektīvs līdz ar liet. *pelēkas* ‘peļu pelēks’ pēc tradicionālā uzskata (Endzelīns) atvasināts no subst. *pele* (*pelē*), kam pamatā ide. **pel-* ‘pelēks, bāls’. [LEV II, 35]. K. Karulis pieļauj arī citu risinājumu – *pelēks* atvasināts no ide. *pel-os ‘pelēks’, no kā bijis arī adj. *pels; sal. apv. *pelgans* ‘pelēcīgs’. No adj. *pels arī verbs *pelēt* (sal. *zils*: *zilēt*). Dažādās valodās pelēkās krāsas apzīmējums no ide. **pel-* atvasināts ar vairākiem piedēkļiem, piem., gr. *pellós* ‘bāls; tumšpelēks’, *pelitós > *pelimós* ‘pelēks’, ar saknes patskaņa miju lš. *pīlkas* ‘pelēks’, *paļvas* ‘iedzeltens’, *pālšas* (< *polkos) ‘palss’. Varbūt la. *pelēks* < **pel(e)ks* (sal. 19. gs. uzvārdu *Peleks*, RKr IX 29), un piedēkļa patskaņa garinājums izveidojies, saistot vārdu ar *pele* [LEV II, 35].

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums ***Pelleks*** ar aprakstošu tulkojumu vācu valodā salikteņa formā *fahlfarb*, *Mauß=Haarig*. Fīrekers norāda arī uz krāsas nosaukuma lietojumu, kuram vācu valodā dots tulkojums *grauw*. Šķirkļī ievietota arī substantīva forma ar neskaidru semantiku ***Pellekums*** un tulkojumu vācu valodā *die Graue* [Fīrekers 211],

2) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) vācu-latviešu daļā vācu valodas vārdkopai *grau an Farbe* dots tulkojums latviešu valodā ***pellehks***. Stenders norāda arī uz krāsas

nosaukuma polisēmiskumu, šķirkli dodot salikteni *graugreis* ar tulkojumu latviešu valodā *sirms*, kā arī vācu valodas salikteni *Apfelgrau* ar tulkojumu latviešu valodā bez krāsas nosaukuma *pelēks*: *Rippains* (resp. *ābolains*) [Stenders 297]. Vārdnīcā atrodams arī vācu valodas saliktais krāsas nosaukums *aschfarbig* ar polisēmisku tulkojumu latviešu valodā *pelleks* [Stenders 62].

Vārdnīcas latviešu-vācu daļā Stenders dod krāsas nosaukumu *pellehks* ar tulkojumiem vācu valodā, kas norāda uz dažādām pelēkās krāsas niansēm *mausfarbig*, *aschfarbig*, *grau*, kā arī atvasināto krāsas nosaukumu *iepelēks* ar tulkojumu *perlfarbig* [Stenders 193],

3) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums *pellehks* ar tulkojumu vācu valodā *grau*. resp. viens polisēmisks vārds tulkots ar otru. Substantīva formai *pellehkums* Braže dod tulkojumu *die graue Farbe* [Braže 125],

4) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) vācu valodas krāsas nosaukumam *grau* dots tulkojums *pēlehks*. Tāpat viens polisēmisks vārds tulkots ar otru. Šķirkli dots arī saliktenis *graugreis*, kuram latviešu valodā dots tulkojums *sirms* un vārdkopa *graues Haar* ar tulkojumu *sirmi mati* [Ulmanis, Braže 357]. Vārdnīcā doti arī saliktie krāsas nosaukumi, kuros viens no komponentiem ir krāsas nosaukums *pelēks*: *eisengrau – pēleks kā dzelzis* [Ulmanis, Braže 236], *eisgrau – pēleks kā ledus*, *sirms* [Ulmanis, Braže 237], *nebelgrau – pēlehks kā migla* [Ulmanis, Braže 538], *silbergrau – gaischi pēlehks* [Ulmanis, Braže 652], *aschenfarbig – pēlehks (kā pelni)* [Ulmanis, Braže 63], *schimmelfarbig – pēlehks, salns* [Ulmanis, Braže 622].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās atspoguļota krāsas nosaukuma *pelēks* diezgan sazarotā semantika. Pirmajā – krāsas raksturotāja nozīmētās skaidrots: ‘tāds, kam ir, piemēram, pelnu krāsa; balts ar samērā mazu spilgtumu’ [LLVV 6¹, 597]; ‘tāds, kam piemīt neitrāla krāsa, kāda raksturīga, piem., pelniem’ [LV 87, 605] (jāpiebilst, ka pēdējais skaidrojums šķiet diezgan neveiksmīgs un nekonkrēts, jo ar jēdzienu *neitrāla krāsa* iespējams apzīmēt jebkuru gaišu, neintensīvu krāsu, kas pēc kāda indivīda priekšstata šķiet neuzkrītoša).

Šāda semantiskā nianse redzama arī piemēros no avotiem:

Es esmu Pelēkais. Es esmu pelēks kā pelēns. Es esmu pelēks kā putns, kā puteklis, kā pelni. Es esmu Pelēkais. Tikai tāpēc, ka es esmu, tikai tāpēc citas krāsas var izcelties.

(Ziedonis VIII, 40)

Ar noteikto galotni *pelēkais* krāsas nosaukumam *pelēks* dots arī skaidrojums: 'tāds, kas ir šādā krāsā vai kam ir šādas krāsas tonis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtā, šķirnē, noteiktā priekšmetu, vielu grupā' [LLVV 6¹, 597].

Vēl cita nozīme, kas krāsas nosaukumam *pelēks* dota pie pirmās – krāsu raksturojošās – nozīmes, ir: 'bāls, neveselīgs (parasti par seju); tāds, kam ir bāla, neveselīga seja (par cilvēku)' [LLVV 6¹, 597]. Šai gadījumā pelēkās krāsas piemītība noteikti ir mazāk izteikta. Iespējams, te uzsvērts cilvēka bālūmam eventuāli piemītošais pelēcīgais ietonējums. Ar *pelēks* šeit apzīmēts bāls cilvēka ādas tonis, kuram nav sārtuma, bet ar to nekādā gadījumā nav domāts reāls pelēkās krāsas tonis, kāds piemīt, piemēram, pelei vai balodim. Vedas domāt, ka šai nozīmei piemīt drīzāk frazeoloģisks raksturs, kas izpausts salīdzinājumā *pelēks kā zeme*, piemēram: *Tu taču esi īstā ūķī* [tumšā dzīvoklī] *iesēdināts. Tāpēc tu.. esi kļuvis pelēks kā zeme* (Kalniņš II, 99).

Otra vārda *pelēks* nozīme, ko atklāj skaidrojošās vārdnīcas, ir: 'tāds, kad ir blāva, nespodra gaisma (parasti par diennakts posmu)' [LLVV 6¹, 597]. Šis skaidrojums atklāj gan pelēkā kā raksturotāja funkciju, jo laikā, kad ir apmācies vai krēslains, nenoliedzami apkārtējie priekšmeti iegūst pelēku nokrāsu, gan daļēji pelēkā psiholoģiskā stāvokļa raksturotāja funkciju, kas atklājas krāsas nosaukuma *pelēks* trešās nozīmes skaidrojumā: 'vienveidīgs, vienmuļš, bez notikumiem, kas izraisa pozitīvu attieksmi (parasti par laikposmu)' [LLVV 6¹, 598], un ceturtais nozīmes skaidrojumā: 'neievērojams, necils, ikdienišķs (par cilvēku)' [LLVV 6¹, 598].

Arī ceturtais nozīmes niansei: 'par cilvēku grupu' (piem., pelēkā masa 'liels, parasti neorganizētu, cilvēku kopums, kura atsevišķi locekļi cits no cita ne ar ko neatšķiras') piemīt gan krāsas nozīme (liela cilvēku masa, saplūstot atsevišķām krāsām vienkopus, var izskatīties kopā pelēka), gan psiholoģiskā nozīme, kas saistāma ar vienmuļību, ikdienišķumu.

Apkopojot krāsas nosaukumam *pelēks* konstatēti šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

pelēks, kas raksturo reāliju krāsu (tā iespējama dažādas intensitātes pelēkajā tonī, toņa precizēšanai kalpo pati reālija, kas konkrētajā gadījumā raksturota ar krāsas nosaukumu *pelēks*)

Zāle bija liesa, sačervelējusies un **pelēka**, lapas audzēs – nodzeltējušas un pusbirušas. Vieta bija visai drūma..

(GP I 258)

Kaut kā Lipsts atskatījās, **pelēkie** zirdziņi ar kaulaino braucēju bija pavirzījušies turpat aiz muguras...

(Zeberinš 23)

Sieviete neizskatījās pēc vasarnieces.. Burvīgs roku apaļums slēpa arī spēku. **Pelēks** un dzīvīgs matu biezoknis kā piebriedis mākonis stāstīja par dzīvīgumu un temperamentu.

(Bels 233/234)

“.. man jāņem nīceniēšu apgērbs..” Izrakstīts krekliņš, pār pleciem **pelēka** sagša, kas sasprausta pie krūtīm ar sudraba saktu.

(Deglavs II, 225)

pelēks ar nozīmi ‘bāls, neveselīgs’

Ap četriem rītā sasarkušām acīm, **pelēku** seju viņš [Franss] parādās muižas pagalmā un grīlīgā bezspēka gaitā kāpj gulēt.

(Repše II, 34)

..Lipsts murgos ara joprojām ar velnu un dzinās kā traks, ragaini pātagodams, jo aizmugurē brauca kaulainais nāves kučieris, **pelēks** un nāvei līdzīgs.

(Zeberinš 49)

pelēks ar nozīmi ‘neuzkrītošs, nobružāts, novalkāts’ (sal. ar LLVV redzamo ceturtais nozīmes skaidrojumu: *Neievērojams, necils, ikdienišķs (par cilvēku)* [LLVV 6¹, 598])

Vīga bija neliela auguma, pēc izskata **pelēks** un apvazāts, nu gluži kā Apūles pagalms šajā rudenī.

(Bels 75)

pelēks ar nozīmi ‘neskaidrs, krēslains’

Senmežs nebija redzams. Tā vien šķita, ka tur dziļi lejā grēdojās līgans mākoņu kalns. Milzīgajā **pelēkajā** blāķī bija iegrauzusies tāda kā grava vai plaisa.. – tur līkumoja Klūdziņa [upe].

(GPI 172)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: **iepelēks, iepelēcīgs, pelēcīgs**.

Saliktie krāsas nosaukumi: *asfalta pelēks, baložu pelēks, gaiši pērļu pelēks, gaišpelēks, pelnu pelēks, sarkanpelēks, smilšpelēks, sudrabpelēks, svina pelēks, svinpelēks, tumšpelēks, violeti pelēks, zaļipelēks, zaļpelēks, zilganpelēks, zilpelēks*; okazionālie saliktie krāsas nosaukumi *administratīvi pelēks, drūmi pelēks, nevarīgi pelēks*.

1.12. Krāsas nosaukums *ruds* latviešu valodā

RUDS

Latv. adj. *ruds* līdz ar liet. *rudas* ‘brūns, sarkanbrūns’ pamatā ide. **reudh-* ‘sarkans’ > baltu **raud-*: *rūd. No šīs baltu saknes latviešu apvidvārds *rauds* ‘sarkans, sarkanbrūns’ (leišu *raūdas* ‘rūsgans, brūngans, sarkans’, *raudónas* ‘sarkans’) un literārās valodas vārds *ruds*. Vārda nozīme izloksnēs variējas no ‘sārts, sarkanbrūns’ līdz sekundārai nozīmei ‘pelēks’ (kas mūsdienu latviešu valodā nav konstatēta – A.R.) [LEV II, 133].

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) dots krāsas nosaukums *rudds* ar tulkojumu vācu valodā *braun* [Mancelis 39],

2) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums *Ruds* ar aprakstošu tulkojumu vācu valodā *dunkel=Roth wie Rost* [Fīrekers 203],

3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) *ruds* ar tulkojumu vācu valodā *röthlich falb, wie die Blätter im Herbst* [Stenders 228],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums *ruds* ar aprakstošu tulkojumu vācu valodā *röthlich grau* [Braže 140].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās krāsas nosaukumam *ruds* dotas nozīmes ‘dzeltenbrūns ar sarkanīgu nokrāsu’ [LLVV 6², 706/707], ‘sarkanīgi dzeltens’ [LV 87, 681], ‘sarkanbrūns’ [LV 93, 663]. Precīzs krāsas tonis, tādējādi, grūti nosakāms, šķiet, krāsas nosaukums *ruds* pēc leksikogrāfu ieskatiem aptver diezgan plašu krāsu gammu no dzeltenīga līdz sarkanīgam un brūnīgam. Par to liecina arī ekscerpētais materiāls.

Apkopojot krāsas nosaukumam *ruds* konstatēti šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

ruds lietojumā ‘dzeltenīgi brūns’ (?)

.. pusemūža saimniece, kura pati viņu apkopa, allaž uzlūkoja ar **rudām**, pēitātājas, tad atkal tādām pieglaudīgām acīm.

(Zeberinš 68)

ruds lietojumā ‘sarkanīgs līdz brūnīgi dzeltens’

Visskaistāk lapsu vērot tad, kad tā uzsākusi peļu medības. Vispār **rudās** peļotājas vairāk barību meklē mežmalās, tīrumos, pļavās..

(Māja/ Hedvigas kundzes avīze. 41 (181) nr. 2004. 19. – 25. okt.)

ruds lietojumā ‘iepelēki brūns’ (šai gadījumā krāsas nosaukuma semantisko niansi parāda attēls; ja tas nav pieejams, krāsas nosaukums **ruds** norāda vienīgi uz krāsu, kādu to atklāj skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, *dzeltenbrūns ar sarkanīgu nokrāsu, sarkanīgi dzeltens vai sarkanbrūns*, un minētais lietojums ‘iepelēki brūns’ kļūst nemotivēts)

Tipiski pļavas lijai sejas zīmējumā ir vairāk baltās krāsas, raksturīga plata gaiša uzacs līnija, kas savienota ar gaišo vaigu laukumu. Juv. [jaunajiem putniem] baltais kakla gredzens ļoti neizteikts, rūsganā tonī, kakla sāni **rudī**.

(Lp 26)

ruds lietojumā ‘sarkanīgs, arī sarkanīgi brūns’ (šai gadījumā krāsas nosaukuma semantisko niansi parāda attēls; ja tas nav pieejams, krāsas nosaukums **ruds** norāda vienīgi uz krāsu, kādu to atklāj skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, *dzeltenbrūns ar sarkanīgu nokrāsu, sarkanīgi dzeltens vai sarkanbrūns*, un minētais ierobežotais lietojums ‘sarkanīgs, arī sarkanīgi brūns’ kļūst nemotivēts)

.. ķermeņa apakšpuse [laukirbei] pelēka.. Sejas daļa un uzacs svītra **ruda**.. [mātīte] mazāk koša.. **Rudā** sejas daļa mazāka..

(Lp 34)

Muguras lejasdaļa un virsaste [slocai] izteikti **ruda**, kas labi redzams, putnam ceļoties spārnos.

(Lmp 54)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu **ruds** attiecībā uz zirgu apspalvojuma krāsu dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv//lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma

krāsas **ruda** norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *rūsgana, sarkanbrūna, iesarkana, sarkanīgi dzeltena*. Šeit atrodama piezīme par to, ka rudam zirgam arī krēpes un aste ir šādā pašā rūsganā, sarkanbrūnā, iesarkanā vai sarkanīgi dzeltenā krāsā. Kā būtiska pazīme norādīts, ka rudam zirgam aste un krēpes nekad nav melnas. Tātad **ruds** zirgs ir *rūsgans, sarkanbrūns, iesarkans* vai *sarkanīgi dzeltens* zirgs ar *rūsganu, sarkanbrūnu, iesarkanu* vai *sarkanīgi dzeltenu asti un krēpēm*.

Atvasinātie krāsas nosaukumi: **rudens**.

Saliktie krāsas nosaukumi: **dūkanruds, gaiši ruds, īsti ruds, tumši ruds**.

1.13. Krāsas nosaukums *rūsgans* latviešu valodā

RŪSGANS

Latv. adj. **rūsgans** pamatā ide. **reudh-*: **rūdh-* ‘sarkans’ (no kā arī *rūsa*). Pēc tam kad izzudis adj. *rūs (*russ), vārds *rūsgans* runātāju apziņā parasti saistās ar substantīvu *rūsa* (‘rūsas krāsā’) [LEV II, 139].

Piedēklis *-gan-* krāsas nosaukumā formāli norāda uz *rūsās*, respektīvi, *rudās* krāsas piemītību mazākā mērā vai uz *rudās* krāsas toņa intensitātes mazināšanos, tomēr reālā lietojumā šāds intensitātes pamazinājums nav novērojams (lai gan morfoloģiski ir atvasināts, krāsas nosaukums *rūsgans* mūsdienu latviešu valodā kā krāsas apzīmētājs zaudējis atvasināta krāsas nosaukuma īpašības). Šis iemesls līdzās abu krāsas nosaukumu cilmes atšķirībai arī bijis pamatā tam, ka krāsas nosaukumi **ruds** un **rūsgans** doti katrs savā atsevišķā apakšnodaļā.

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts K. Mīlenbaha, J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā”, kur krāsas nosaukumam **rūsgans** dots tulkojums *rötlich, bräunlich, rotbraun, rostfarben* [ME III, 573]. Tas norāda uz krāsas variēšanos no sarkanīgi brūna līdz brūnīgi sarkanam.

Agrākos leksikogrāfiskajos avotos krāsas nosaukuma **rūsgans** reģistrējumi nav konstatēti, iespējams, tāpēc, ka tas pēc nozīmes ir ļoti tuvs krāsas nosaukumam **ruds** un maldīgi var būt ticis uzskatīts par krāsas nosaukuma **ruds** atvasinājumu.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās krāsas nosaukumam **rūsgans** doti skaidrojumi: ‘dzeltenīgi sarkanbrūns’ [LLVV 6², 728], ‘sarkanīgi brūns; rūsas krāsā’ [LV 87, 683], ‘brūngans, sarkanīgs’ [LV 93, 665], kas arī pēc būtības ir gandrīz identiski krāsas nosaukuma **ruds** semantikai.

Ekscerpti no avotiem krāsas nosaukuma **rūsgans** lietojumus atklāj daļēji, tie atšifrējami vienīgi konkrēto reāliju pazinējiem, zinātājiem.

Tā, piemēram, spriežot pēc attiecīgā putna attēla citātiem izmantotajās grāmatās, katrs krāsas nosaukuma **rūsgans** lietojums ietver citu semantisko niansi, kuru neatklāj attiecīgais teksts:

Bēdrozis [putns] ir mazāks, tam rīkle, mugura, aste un lidspalvas pelēkas ar rūsganu nokrāsu..

(Lmp 178)

Lidspalvas [p]lavu lijai] tumšas, laukums uz pleciem un kakla sāni rūsgani.

(Llp 28)

Tāpat ir ar abiem pārējiem citātiem, kuri tieši tāpat nedod konkrētas, precīzas norādes par krāsas izskatu, toni. Tā kā šeit attēla, kurš parādītu krāsu, nav, lasītājam jāaprobežojas ar to informāciju, kuru par krāsas nosaukumu **rūsgans** sniedz latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ka rūsgans ir *dzeltenīgi sarkanbrūns, sarkanīgi brūns*; *rūsas krāsā, brūngans* vai *sarkanīgs*, neatklājot, kura no krāsas nosaukuma **rūsgans** semantiskajām niansēm izmantota attiecīgajos piemēros:

Austrumpusē, kur ceļš pagaisa no skata, vīdēja kalni, pakājē tumsnēdami rūsgani..

(GP I, 243)

Skruzīšu Mikus, neliels, pasauss, ap gadu trīsdesmit, rūsganu smakra bārzdiņu un glīti ķemmētiem matiem..

(Deglavs II, 223)

Atvasinātais krāsas nosaukums: **rūsganīgs**.

Saliktie krāsas nosaukumi: *gaiši rūsgans, tumši rūsgans, rūsganbrūns, rūsgandzeltenis, rūsganpelēks, rūsganruds, rūsgansarkans, rūsgansārts, rūsganzaļš, rūsganzeltains*.

1.14. Krāsas nosaukums *rusls* latviešu valodā

RUSLS

Krāsas nosaukumam **rusls** ir nozīme ‘brūns, sārts, pelēks’ [ME III, 573]. ‘Latviešu konversācijas vārdnīca’ uzrāda krāsas nosaukuma **rusls** nozīmi ‘ieruds, sarkanbrūns’ [LKV XIX, 37044]. Vārdam **rusls** ir tā pati cilme, kas vārdiem *rūsa*,

rūsgans [LEV II, 139]. Nebst. li. *rūsvas* 'rotbraun', *ruslēs* 'Bratrost', *rusēti* 'glimmen' zu *ruds* [ME III, 563].

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcā", kur krāsas nosaukumam *rusls* dots tulkojums *braun; rötlich; aschgrau* [ME III, 573].

Tādējādi redzams, ka krāsas semantika variējas robežās no brūna un sarkanīga līdz pat pelēkam, resp., ir diezgan nenoteikta.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas (krāsas nosaukums gan konstatēts vienīgi LV 93, 665) konkrētākas robežas krāsas nosaukuma semantikai īsti nenovelk, krāsas nosaukumam *rusls* dodot skaidrojumu 'sarkani brūns, pelēcīgi brūns' un ilustratīvos piemērus *rusla bārda, rusli mati*.

Daiļliteratūrā konstatētais piemērs vedina domāt, ka konkrētajā gadījumā autore runājusi par tumši dzeltenīgu krāsu:

Rudens otas radītās rotas: šur tur iedžinkstas bērzu zelta zvārguļi, iedzirkstas apšu dzintarkrelles. Tad atkal tikai damakšas ruslā villaine, sasprausta akaču saktām.

(PS I, 184)

Vārda vietu mūsdienu literārajā valodā noteikt problemātiski. Tas sastopams ļoti reti, taču, vai zudis no reālā lietojuma, droši konstatēt nevar.

1.15. Krāsas nosaukums *salns* latviešu valodā

SALNS

Nozīme 'brūni sirms (parasti par dzīvnieka apmatojumu)'. K. Karulis norāda, ka vārdu *salns* parasti uzskata par tās pašas cilmes kā *salna*. Taču iespējams, ka tā pamatā ir arī (vai tikai) ide. **sal-* 'netīri pelēks'. Sal. no šīs saknes krievu *солóвий* 'dzeltenīgas spalvas (zirgs), ar gaišu asti un krēpēm'. No šī krāsas nosaukuma veidots atvasinājums *salnis* ar nozīmi 'zirgs, kam apmatojuma pamatkrāsai (bērai, rudai, melnai) klāt daudz balta'; *salne* 'pelēka govs' [LEV II, 150/151].

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums *salns* un vārdkopa *salnainsch Zirgs* ar tulkojumu vācu valodā *ein Schimel*. Fīrekers dod arī vārdkopu, kas norāda uz krāsas iespējamo varietāti, *Sarkans Salnainsch* ar tulkojumu *ein Roth=Schimel*. Atsevišķā šķirklī dots krāsas nosaukums *Salnainsch* ar tulkojumu

vācu valodā *grau*, *Schimlicht*. Krāsas nosaukuma lietojuma precizēšanai kalpo Fīrekeras sniegtais ilustratīvais materiāls – vārdkopa *Salnaiſsch Zirgs* ar tulkojumu vācu valodā *Eiß=grauer. Grauschimel. Ein grauer* [Fīrekers 254],

2) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums **salns** ar tulkojumu vācu valodā *schimmelfarbig* [Braže 147],

3) K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” krāsas nosaukumam **salns** dots tulkojums *schimmelfarbig* ar ilustratīvajām vārdkopām *salns zirgs, salnas govīs, salnie vērši* un arī *salnais mētēlis* (šī ir vienīgā norāde uz to, ka **salns**, iespējams, ticis attiecināts arī uz apģērba, ne tikai dzīvnieku apspalvojuma krāsu) [ME III, 675].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās krāsas nosaukumam **salns** dots skaidrojums ‘tāds, kura apmatojumā mijas balti un brūni vai rudi laukumi un kuram ir melna vai brūna aste’ [LLVV 7¹, 176], ‘sirms ar brūnu, iesarkanu pamatkrāsu’ [LV 87, 698], ‘sirma, iesarkani brūna krāsa’ [LV 93, 680].

Krāsas nosaukumam **salns** konstatēti šādi lietojumi:

salns lietojumā ‘ar noteiktām krāsas pazīmēm’

Salns – izskaisītas gaišas (baltas) spalvas uz citas krāsas apmatojuma.

(<http://par.zirgiem.lv>)

salns lietojumā ‘zirga apspalvojumam raksturīga krāsa’

Latvijas ardenis ir t. s. soļu zirgs, kas ideāli piemērots lauku darbiem.. Ardeņiem tipiskā krāsa ir ruds vai salns..

(<http://par.zirgiem.lv>)

Ardeņiem tipiskā krāsa ir ruds vai salns gaišskaris vai baltskaris, sastopami arī bērī zirgi. Pēc dabas šie zirgi ir pacietīgi un mierīgi, tā ka jebkurš cilvēks var tos vadīt un izmantot darbā.

(<http://par.zirgiem.lv>)

Vārdam **salns** piemīt arī nozīme ‘(zirgs) šādā krāsā’. Uz to norādīts “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur lietvārda nozīmē ar noteikto galotni vārdam **salns** dots skaidrojums ‘salnis’ un ilustratīvs teikums *Salnais sāk rikšot* [LLVV 2, 177].

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu **salns** attiecībā uz zirgu apspalvojuma krāsu dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas **salna** norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *pa visu ķermeni balti mati*

vienmērīgi piejaukti pamatkrāsai. Šeit atrodama piezīme par to, ka salnam zirgam arī krēpes un aste ir tādi paši, resp., kur balti mati vienmērīgi piejaukti pamatkrāsai. Norādītas arī iespējamās pamatkrāsas – dūkana, ruda, bēra, palsa. Tātad *salns* zirgs ir dūkans, ruds, bērs vai pалss zirgs, kura pamatkrāsai vienmērīgi piejauktas baltas spalvas.

Atvasinātais krāsas nosaukums: *salnains*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *bēri salns, rudi salns, salni bērs, salni dūkans, salni pалss, salni ruds, salnsirms*.

1.16. Krāsas nosaukums *sarkans* latviešu valodā

SARKANS

Atvasināts no adj. *sarks* (apv.) ‘sarkans, sārts’. Pamatā ide. **ser-*, **sor-*, **sr-* ‘rot, rötlich’ [LEW 764], no šīm saknēm ar piedēkļiem *-k-* un *-t-* atvasināti adjektīvi *sarks* un *sārts*, tālāk no *sarks* → *sarkans*.

Krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) dots krāsas nosaukums *roht* ar tulkojumu latviešu valodā *sarkans*. Tātad viens polisēmisks vārds tulkots ar otru polisēmisku vārdu. Mancelis dod arī atvasināto krāsas nosaukumu *rötlich* ar tulkojumu latviešu valodā *passarkans* [Mancelis 145]. Kā atbilsme vācu valodas saliktenim *Fewrroth* dota salīdzinājuma konstrukcija *sarkans kā Ugguns* [Mancelis 59], vācu saliktenim *Morgenroete* – saliktenis *rieta=sarkani* [Mancelis 126],

2) J. Langija vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums *Sahrkans* (*Sarrkans*) ar tulkojumu vācu valodā *roth*, substantīva forma *Sahrkums* ar tulkojumu vācu valodā *die röthe*, kā arī atvasinātais krāsas nosaukums *pasahrkt* ar tulkojumu *röthlicht* [Langijs 231],

3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) vācu-latviešu daļā dots gan krāsas nosaukums *roth* ar tulkojumu *sarkans* [Stenders 485/486], gan salikteņi *Abendröte* ar tulkojumu *vakara sarkanums* [Stenders 6], *Feuerroth* ar tulkojumu *sarkans kā uguns* [Stenders 239], gan vārdkopas *Blutigel roth* ar tulkojumu *sarkans kā asinis* [Stenders 149], *blaß roth* ar tulkojumu *pasarkans* [Stenders 45] un vārdkopa ar salikteni *Rose farbe rosenroth* ar tulkojumu – *sarkans kā jauna rozīte* [Stenders 485]. Vārdnīcas

latviešu-vācu daļā konstatēts krāsas nosaukums *sarkans* ar tulkojumu vācu valodā *roth* [Stenders 237],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums *sarkans* ar tulkojumu vācu valodā *roth* [Braže 148],

5) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) dots vācu valodas krāsas nosaukums *roth* ar tulkojumu *sárkans*. Vācu *roth im Gesicht, als Zeichen der Gesundheit* tulkots tikai kā *sahrts*; *roth werden*, arī *erröthen* dots tulkojums *nosárkt* [Ulmanis, Braže 606]. Vārdnīcā atrodami arī salikteņi, kas tulkoti kā vienkāršie krāsas nosaukumi – *rotfarbig* ar tulkojumu *sarkans* un *rothglühend* ar tulkojumu *sarkans, sarkani degots* [Ulmanis, Braže 606].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās krāsas nosaukums *sarkans* pirmajā – krāsas raksturotāja – nozīmē vārdnīcās skaidrots: ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa’ [LLVV 7¹ 250]; ‘tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’ [LV 87, 707]. Tātad tam ir tieša vides un reāliju raksturotāja nozīme. Krāsas toņu varietāte ir liela – no koši, gaiši sarkana līdz pat tumši karmīnsarkanam un violetīgam.

Apkopojot krāsas nosaukumam *sarkans* konstatēti šādi lietojumi, kas parāda krāsas nosaukumā ietilpstošo iespējamo tonālo spektru un kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

sarkans lietojumā ‘koši, gaiši sarkans, oranžīgs, arī dzeltenīgs’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par uguns izskatu, uguns liesmām raksturīgo krāsu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

Ugunsmeitiņa. Kāda sarkana, skaista deg sveces galā. .. Sarkana micīte, sarkanās kurpes kājās, ar sarkanu kabatas lakatiņu vēdinās. Laizās, sarkanu mēlīti rāda. Sarkani vaidziņi, karstumā piesarkuši.

(Ziedonis VIII, 29)

sarkans lietojumā ‘tumši, iespējams, violetīgi sarkans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par sarkanvīnam raksturīgo sarkanās krāsas toni, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās

robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

Viņi [pansijas iemītnieki] dzer sarkanvīnu kamīnzālē uz Felicitas veselību.. Glāzēs šūpojas sarkanais šķidrums, un atskaņotājā skrapst Toms Džonss.

(Repše II, 15.)

sarkans lietojumā ‘tumši oranžs’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana par sarkanajiem ķieģeļiem raksturīgo krāsas toni vai arī Rīgas ģerboņa izskatu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

Rīga ieguva ģerboni, kura apraksts ir šāds: “Sudraba laukā sarkans ķieģeļu mūris ar diviem torņiem un paceltiem vārtiem, kuros zelta lauvas galva..

(http://www.riga.lv/LV/Channels/About_Riga/Symbols_of_Riga/SimboluVesture.htm)

sarkans lietojumā ‘dzidri, violetīgi sarkans’ (lietojuma skaidrojumu, kas neapšaubāmi var tikt uzskatīts par subjektīvu, pirmajā gadījumā nosaka zināšana, pieredze par ziemas saulrietam raksturīgo krāsu, kā arī pieredze par arbūza mīkstumam raksturīgo krāsu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

Ir sarkans jo sarkans saules riets, pieteikdams aukstu nakti. Lielajos skolas logos atspoguļojas saules riets. Nosarmojušie koki, tālruņu vadi un piesnigušie lauki viz kā ar vieglu sārtumu nolakoti.

(<http://www.briviba.lv/Borders/galvena.htm>)

Mīkstums [ar ķīmiju apstrādātam arbūzam] parasti ir sarkans, bet sēklas — baltas.

(<http://www.apollo.lv/portal/articles/30227/cid/1616>)

sarkans lietojumā ‘tumši sarkans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par dzērvenēm raksturīgo krāsu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās

vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

*.. hektāra platībai nepieciešami ap 40 tūkstoši stīgoto stādiņu. Taču, tādējādi sadēstīts, dzērvenājs ātrāk saņemoties augšanai un kā zaļš paklājs pārklājot visu platību ar savām stīgām, neļaujot tur vairs iesakņoties nezālēm. Ražas laikā atsperīgais paklājs krāsojoties **sarkans**.*

(<http://www.media.lv/kv199806/980612/06.htm>)

sarkans lietojumā ‘tumši sarkans, karmīnsarkans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana par Latvijas Republikas karoga izskatu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

*Latvijas karogs ir **sarkans** ar baltu svītru.*

(<http://www.president.lv/index.php?pid=012>)

sarkans lietojumā ‘koši, spilgti, tīri sarkans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par sarkanajām magonēm raksturīgo krāsu, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

*Abu valstu [Polijas un Beļģijas] iedzīvotāji par savējo uzskata zīda magoni. Polijā tā simbolizē asinis, kuras poļi izlējuši daudzajās cīņās par savu dzimteni, un dziesmās tiek dziedāts par to, ka, barojoties ar poļu asinīm, magones kļuvušas tik **sarkanās**.*

(<http://www.icelo.lv/article.php?sid=1226>)

sarkans lietojumā ‘ruds, rūsgans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par attiecīgās kaķu šķirnes paveidam raksturīgo krāsu, iespējams arī attēls, kurā redzams attiecīgās šķirnes kaķis šādā krāsā, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

.. *felinologi savā darbā secinājuši, ka vislabākie rezultāti ir tad, ja melnu kaķeni pāro ar baltu, melni baltu, sarkanu vai **sarkanas** marmorkrāsas runci.*

(http://www.felimur.lv/Lv_Skirnes.html)

sarkans lietojumā ‘vidēji rozīgi sarkans’ (lietojuma skaidrojumu nosaka zināšana, pieredze par attiecīgās šķirnes avenēm raksturīgo krāsu, iespējams, arī attēls, kurā redzamas attiecīgās šķirnes avenes, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek neprecīzajās un nepilnīgajās robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa; tāds, kura krāsa līdzīga asins krāsai’).

[Aveņu šķirne] *Bolgarski Rubin. Vidēji vēla. Dzinumi spēcīgi. Dzeloņi īsi, resni, violeti. Krūmi kompakti. Ogas vidēji lielas, koniskas, **sarkanas**, garšīgas, aromātiskas.*

(<http://www.tukums.parks.lv/home/heimanis/aven.htm>)

Krāsas nosaukuma **sarkans** lietojums pārnestajā nozīmē atklājas frazeoloģiskajā vārdkopā *sarkanais gailis* ar nozīmi ‘*ugunsgrēks; arī uguns*’ un frazeoloģismos *kā sarkans pavediens* ar nozīmi ‘*galvenais, būtiskais, tas, kas ir uzsvērts*’ un *nav ne sarkana graša pie dvēseles* ar nozīmi ‘*nemaz nav naudas*’, kā arī *nav ne sarkana graša vērts* ar nozīmi ‘*nevērtīgs*’ [LLVV 7¹, 251].

Krāsas nosaukums **sarkans** fiksēts arī lietojumā ar noteikto galotni, apzīmējot ko tādu, kas ir šādā krāsā vai kam ir šāds krāsas tonis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā dzimtā, šķirnē u. tml. Tāds ir krāsas nosaukuma **sarkans** lietojums dažādas reālijas apzīmējošajās terminoloģiskajās vārdkopās *sarkanā jāņoga, sarkanā mušmire, sarkanie ķieģeļi* u. tml.

Divās no mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajām vārdnīcām fiksēts arī otrs krāsas nosaukuma **sarkans** lietojums ar norādi *vēst.* un skaidrojumu ‘tāds, kas ir saistīts ar sociālistisko revolucionāro darbību, ar padomju iekārtu, ar sarkano armiju’ [LLVV 7¹, 251]; ‘tāds, kas saistīts ar revolucionāro cīņu, ar komunistisko kustību’ [LV 87, 707].

Krāsas nosaukums **sarkans** lietots arī ar nozīmi ‘kreisi noskaņots, saistīts ar komunistisko kustību’, iegūstot, atkarībā no konteksta, vai nu pozitīvu, neitrālu, vai arī negatīvu ekspresiju. Piemēram *sarkanais* ar negatīvu ekspresiju:

Vērās durvis un ienāca Poruks. Skalbi un Akurateru ciešāk uzskatījis, viņš sacīja it kā jokodams, it kā nepatikā: "Paskat, visi sarkanie kopā!"

(Kalniņš I, 167)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *iesarkans, pasarkans, sarkanīgs, iesarkanīgs, pasarkanīgs*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *anilīnsarkans, asinssarkans, asins sarkans, asiņu sarkans, aveņsarkans, aveņu sarkans, bāli sarkans, bordo sarkans, brūngani sarkans, brūni melni sarkans, cinobrsarkans, dūmaini sarkans, dzeltensarkans, fuksijsarkans, gaiši karmīnsarkans, gaiši sarkans, ģerānijsarkans, jāņogsarkans, kapara sarkans, kardinālsarkans, karmīnsarkans, kastaņsarkans, koši sarkans, ķiršsarkans, ķiršu sarkans, lašsarkans, liesmu sarkans, magoņsarkans, magoņu sarkans, mahagonijsarkans, mandarīnsarkans, melni sarkans, oranži sarkans, purpursarkans, rieta sarkans, sārti mandarīnsarkans, sārti sarkans, spilgti brūngani sarkans, spilgti sarkans, spilgti purpursarkans, spoži ķiršu sarkans, spoži sarkans, šarlaksarkans, tomātsarkans, tumši asinssarkans, tumši bordo sarkans, tumši karmīnsarkans, tumši sarkans, tumšsarkans, ugunssarkans, viegli sarkans, vīna sarkans, violeti sarkans, zaļsarkans, zilsarkans; okazionālie saliktie krāsas nosaukumi *īpatnēji sarkans, sirdssarkans*.*

1.17. Krāsas nosaukums *sārts* latviešu valodā

SĀRTS

Atvasināts no adj. *sarks* (apv.) 'sarkans, sārts'. Pamatā ide. **ser-*, **sor-*, **sr-* 'rot, rötlich' [LEW 764], no šīm saknēm ar piedēkļiem *-k-* un *-t-* atvasināti adjektīvi *sarks* un *sārts*.

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā lingvistiskajos avotos konstatēti:

1) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) krāsas nosaukumam *sārts* dots tulkojums vācu valodā *roth im Gesicht, von frischer Farbe* [Stenders 234],

2) G. Bražes vārdnīcā dots krāsas nosaukums *sārts* ar tulkojumu vācu valodā *frisch roth*. Braže šķirklī devis arī substantīva formu *sahrtums* un tulkojumā vācu valodā norāda uz tās lietojuma ierobežojumu *die frische rothe farbe (des Gesichts)* [Braže 147],

3) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) šķirkli *roth* vācu *roth im Gesicht, als Zeichen der Gesundheit* dots tulkojums **sahrts** [Ulmanis, Braže 606].

Tādējādi redzams, ka vēsturiskajās vārdnīcās rādīts tikai viens krāsas nosaukuma **sārts** semantikas aspekts – resp. **sārts** kā veselīgas cilvēka sejas krāsas apzīmējums.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās krāsas nosaukumam dota nozīme ‘bāli sarkans, gaiši sarkans; arī sarkanīgs’ [LLVV 7¹, 256] (tātad **sārts** kā *sarkans* intensitātes pakāpe, arī nianse), ‘gaiši, tīri sarkans’ [LV 87, 707] (tātad **sārts** kā *sarkans* intensitātes pakāpe), ‘rožains’ ar norādi *ne: rozā* [LV 93, 690] (tātad **sārts** kā autonoma krāsa).

Apkopojot krāsas nosaukumam **sārts** konstatēti šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

sārts lietojumā ‘sarkans gaišāka nianse, iespējams, oranžīgs’

Buda [pilsēta] joprojām dega. .. Dūmi, apslēptu uguņu no apakšas apgaismoti, vēlās kamolos augšup sārta, asiņaini, sarkani..

(Zeberiņš 9)

Austrumos no biezi sagūlušajiem miglas vāliem pamazām augšup cēlās sārta saule.

(GP I,107)

sārts kā sejaskrāsas apzīmējums, lietojums precīzi nav nosakāms – autonoma krāsa vai sarkanās krāsas tonis

Viņai bija liela, sārta un labsirdīga seja, un acis.. bija apaļas un spožas kā stikla pārles.

(Baka 43)

sārts lietojumā ‘rozīgs’ vai ‘sarkans gaišāka nianse’

Suņi izsmiedami Bīriņu uzlūkoja, sārtās mēles karinājās, acis zibēja.

(Zeberiņš 54)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *iesārtens, pasārts, sārtens.*

Saliktie krāsas nosaukumi: *balti sārts, brūnsārtens, brūnsārts, ceriņšārts, ceriņu sārts, dzeltensārts, fuksijsārts, gaiši karmīnsārts, gaiši sārts, gaišsārts,*

kamēliju sārts, karmīnsārts, košsārts, ķiršsārts, lašsārts, lašu sārts, maigi sārts, medaini sārts, mēļi sārtens, mēļsārts, porcelānsārts, purpurvioleti sārts, rožsārts, rudsārts, sarkani sārts, sārtbalts, sārtbrūns, sārti balts, sārti mandarīnsarkans, sārti oranžs, sārti sarkans, sārti violets, sārtruds, sārtviolets, sārtzeltains, sārtzeltīts, spoži sārts, sudrabsārts, tumši ceriņšsārts, tumšsārts, violeti sārts, violetsārts, zaļisārts, zeltsārts, zilisārts, zili sārts, zilsārts.

1.18. Krāsas nosaukums *sirms* latviešu valodā

SIRMS

Latviešu adjektīva *sirms* līdzīgi kā liet. *širmas, šir̄mas, šir̄vas* ‘pelēks, sirms (g. k. par zirgu)’ pamatā ir ide. *ker-l **ker-* [LEV II, 187].

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) vācu valodas krāsas nosaukumam *graw* dots tulkojums latviešu valodā *sirms* [Mancelis 79] un vācu valodas krāsas nosaukumiem *weiß/ graw* dots tulkojums latviešu valodā *sirms* [Mancelis 206], tātad abos gadījumos Mancelis nav devis tulkojumu *pelēks*, kas būtu pirmā no *grau* (*graw*) nozīmēm, bet gan sekundāro nozīmi *sirms*,

2) J. Langija vārdnīcā (1685) krāsas nosaukumam *sirms* ar piebildi iekavās (*ahbolains*) Z. [resp. zirgs] dots tulkojums vācu valodā *ein apffelgrau Pf.* [Pferd] [Langijs 257],

3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) latviešu valodas krāsas nosaukumam *sirms* dots tulkojums vācu valodā *rießgrau, greiß* [Stenders 266],

4) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) krāsas nosaukums *sirms* dots šķirkli *pelēks* [Ulmanis, Braže 357].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās vārdam *sirms* krāsas nozīmē dots skaidrojums ‘tāds, kas ir zaudējis savu sākotnējo krāsu un kļuvis pelēcīgi balts (par matiem, bārdū u. tml.)’; ‘tāds, kam ir gaiši pelēks vai pelēcīgi balts apmatojums vai apspalvojums (par dzīvniekiem)’; ‘gaiši pelēks vai pelēcīgi balts (par apmatojumu, apspalvojumu)’ [LLVV 7¹, 478/ 479], ‘tāds, kas kļuvis gaišs, balts, zūdot dabiskajai krāsai (par apmatojumu, kad tā garozā vairs neattīstās pigmenti)’; ‘tāds, kam ir šāds

apmatojums'; 'tāds, kam tumšas pamatkrāsas apmatojumā ir gaiša apmatojuma piejaukums (par dzīvniekiem)' [LV 87, 733].

Krāsas nosaukumam *sirms* konstatēti šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

sirms lietojumā 'pelēks, pelēcīgs, pālss'

*Divi mazi leišu zirdziņi kā auniņi, **sirmi** jaunajā rīta krēslā.*

(Zeberiņš 14)

*Āpsis. **Sirms**. Piere un pakakle baltas. Pār purnu un acīm melnas svītras.*

(Latvijas zvēri: daži padomi, zīmējumus izkrāsojot, no

<http://www.wsfz.com/azvertxt.html>.)

*Tieši otrādi – praktiskie novērojumi liecina, ka, piemēram, **sirms** zirgs labprāt biedrojas ar sirmas, bet ne citas krāsas zirgiem.*

(Stukuls 61)

sirms lietojumā 'pamīšus balts un melns (kā apspalvojuma krāsa)'

***Sirms** – balta un melna apmatojuma sajaukums, zirgs vienmēr piedzimst tumšā krāsā, ar laiku baltais apmatojums sāk dominēt, vecam zirgam baltais apmatojums ir pārsvarā..*

(<http://par.zirgiem.lv>)

sirms lietojumā 'tāds, kas radies, pārtraucot attīstīties krāsas pigmentam resp. baltiem matiem'

*Kādas sievietes pielūdzējs, pēc viņas vārdiem, bija **sirms**, bet vismaz ar matiem, neliela auguma, bet vismaz ne resns. Un tomēr pārāk vecs...*

(Zemgales Ziņas)

sirms ar iespējamu divējādu lietojumu 'baltiem matiem'; 'vecs'

*Vecākajam dēlam gribas ēst. Viņš salūko gabalu maizes un sāk to tiesāt. Te, kur gadījies, kur ne, nāk **sirms** vecītis. Tas lūdz, lai šim iedodot kādu garoziņu.*

(<http://www.pbla.lv/izglitiba/pasakas.htm>)

“Nieuwe Maas” kanāla malā atrodas viens no Roterdamas parkiem – “De Heuvel Park”. Ceļu turp atrast palīdz kāds *sirms* kungs, kurš, redzēdams, ka īpaši labi neorientējamies viņa pilsētā, labprātīgi nokāpj no divriteņa un apvaicājas: “Vai varu jums kā palīdzēt?”

(<http://www.icelo.lv/article.php?sid=1285>)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu *sirms* attiecībā uz zirgu apspalvojuma krāsu dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsg.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas *sirms* norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *melnu un baltu spalvu sajaukums*. Šeit atrodama piezīme par to, ka sirmam zirgam arī krēpes un aste ir tādas pašas, resp., melnu un baltu matu sajaukums. Kā īpaša sirma zirga pazīme ir norādīts tas, ka zirgi piedzimst tumši, balto matu daudzums līdz ar vecumu palielinās; āda un nagi tiem ir melni.

Tātad sirms zirgs ir zirgs ar melniem nagiem, kura spalvā, astē un krēpēs sajaukta melna un balta krāsa.

Tomēr sirmas krāsas zirgiem ir daudz varietāšu, kuru krāsas mainās. Tās aplūkojamas tabulā.

Krāsa	Nokrāsa	Krēpes, aste	Spalva	Piezīmes
<i>sirma</i>		melnu un baltu matu sajaukums	melnu un baltu matu sajaukums	zirgi piedzimst tumši, balto matu daudzums līdz ar vecumu palielinās; āda un nagi – melni
	<i>tumši sirma</i>		dominē melnais apmatojums	
	<i>gaiši sirma</i>		dominē baltais apmatojums	

	<i>baltsirma</i>		balta	
	<i>ābolaini</i> <i>(dābolaini)</i> <i>sirma</i>		melnais apmatojums veido ābola lieluma laukumus uz ķermeņa	
	<i>zili sirma</i>		melno un balto matu sajaukums veido zilganpelēku nokrāsu	
	<i>mušaini</i> <i>sirma</i>		melni mušu lieluma plankumi uz balta apmatojuma	
	<i>teteraini</i> <i>sirma</i>		tumši sarkani mušu lieluma plankumi uz balta apmatojuma	

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *iesirms, sirmens*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *ābolaini sirms, baltsirms, gaiši sirms, mūsaini sirms, pelēksirms, salnsirms, teteraini sirms, tumši sirms, zaļsirms, zili sirms*.

1.19. Krāsas nosaukums *zaļš* latviešu valodā

ZAĻŠ

Latv. adjektīvs *zaļš* saistāms ar liet. *žālias*, pr. *saligan*. Pamatā ide. **ghel-* ‘spīdēt, mirdzēt’ > baltu **žel-*: **žal-* > la. *zel-*, *zal-* ar dažādām krāsu niansēm [LEV II, 548].

Pirmie krāsas nosaukuma *zaļš* reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) J. Langija vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums **Sallsch** ar tulkojumu vācu valodā *grün*, kā arī atvasinātais krāsas nosaukums, kas norāda uz krāsas intensitātes maiņu **pazalsch** ar tulkojumu vācu valodā *grünlecht* [Langijs 233],

2) G. F. Stendera vārdnīcas (1789) vācu-latviešu daļā dots vācu valodas krāsas nosaukums **grün** ar tulkojumu *zaļš* [Stenders 300], vārdnīcas latviešu-vācu daļā latviešu valodas krāsas nosaukumam **zaļš** dots tulkojums *grün* [Stenders 236], resp., polisēmisks krāsas nosaukums tulkots ar polisēmisku krāsas nosaukumu,

3) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums **zālsch** ar tulkojumu vācu valodā *grün*. Turklāt tulkojumā Braže dod arī citas krāsas nosaukuma nozīmes, ne tikai tiešo krāsas apzīmētāja nozīmi – *unreif* ‘negatavs’ un *roh* ‘jēls, nevārīts’ Braže 142],

4) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) vācu valodas krāsas nosaukumam **grün** dots tulkojums *zālsch* un frazeoloģismi *mir wird grün und gelb vor den Augen, manim zālsch un melns preeksch azihm metahs un er wird auf keinen grünen Zweig kommen, viņsch nezaļohs, viņsch uz preekschu netiks* [Ulmanis, Braže 361] (šeit jāpiezīmē, ka, kaut gan minētajam krāsas nosaukumam ir identiska nozīme mūsdienās pazīstamajam frazeoloģismam *netikt uz zaļa zara*, pats šis frazeoloģisms vārdnīcā nav ievietots, tātad, iespējams, ka Braže to nav zinājis).

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās adjektīvs **zaļš** arī vispirms ir skaidrots tieši kā krāsas apzīmētājs: ‘tāds, kam ir, piemēram, zālei raksturīga krāsa’ [LLVV 8, 581], ‘tāda krāsa, kas raksturīga, piem., augu lapām vasarā’ [LV 87, 870] un ‘zaļš mauriņš, zaļš tērps = zāles krāsā, resp., zaļš – zāles krāsā’ [LV 93, 868].

Frazeoloģismos, kas minēti vārdnīcās, atklājas arī krāsas nosaukuma **zaļš** nozīme ‘bāls’ – *zaļš aiz (arī no) dūsmām, zaļš aiz (arī no) skaudības*, turklāt zaļajam šajos frazeoloģismos ir arī negatīvā ekspresija. Frazeoloģijas vārdnīcā frazeoloģismam *zaļš aiz dūsmām*, arī *zaļš* dots skaidrojums ‘saka, ja kāds ir ļoti sadusmots, dūsmās nespēj valdīt pār sevi’, kā arī ilustratīvie piemēri *Apalītis bija dziļi nelaimīgs. Zande te virināja muti, un viņš, aiz dūsmām vai zaļš, sajuta, ka nevar tam nekā padarīt* (Vilks Ē. Mežonis. R., 1968, 179); “*Tā parādīsim, kas mēs esam par dāmām, lai tās cienīgās tur redz.. Lai viņas skaišas, ka vai zaļas paliek..*” (Deglavs A. Rīga, II, R., 1958, 575); *Bērzs piepūtās zaļš un izgāja no kabineta, pat ardievas nepateicis. Viņš parasti bija pieklājīgs un ievēroja etiķeti* (Bels A. Būris. R., 1972, 70) [Fraz. v. I].

Otra krāsas nosaukuma *zaļš* nozīme, ko atklāj latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, ir ‘tāds, kas aug, zaļo, attīstās (par augiem, to daļām, augu kopumu)’; ‘tāds, kam ir lapas, skujas (par augiem)’ un nozīmes nianse ‘tāds, kur aug, zaļo augi’ [LLVV 8, 581]. Arī šim skaidrojumam ir nepārprotama sasaiste ar zaļo kā krāsas apzīmētāju un arī ar zaļās krāsas simbolisko nozīmi – dzīvības un svaiguma krāsa, cerību, ilga mūža, nemirstības simbols. Ar šo zaļā simbolisko nozīmi sasaucas arī nozīmes nianse – ‘spēcīgs, arī plaukstošs’, nozīme ‘jautrs, bezrūpīgs’, kā arī frazeoloģismi – *tikt uz zaļa zara* ar nozīmi ‘iegūt labklājību, dzīvē veiksmīgi izvirzīties’ [LV 87, 870], *zaļas dienas* – ‘labas, bezrūpīgas dienas, laba, bezrūpīga dzīve’, *zaļa dzīve* – ‘laba, viegla, arī pārtikusī dzīve bez raizēm un grūtībām’, *dzīvot zaļi* – ‘dzīvot bezrūpīgi’, *iet zaļi* – ‘veikties labi, klāties jautri’ [LLVV 8, 582]. Protams, visu šo frazeoloģismu nozīmēm ir tieša sasaiste ar zaļu, zaļojošu zaru kā dzīvības un plaukuma simbolu, ar zaļo iepretim nokaltušajam, resp., melnajam (skat. iepriekš aplūkoto *melnā diena* ar skaidrojumu ‘loti neveiksmīga diena’!).

Starp citu, piemēram, islāmā zaļā ir materiālās un garīgās glābšanas, gudrības un pareģu krāsa [Simboli 161], kam ir nepārprotama sasaiste ar zaļā nozīmi iepriekšminētajos frazeoloģismos.

Pretēja dzīvības krāsai zaļā nozīme ir vienīgi frazeoloģismā – *gulēt (arī būt) zem zaļām velēnām* – ‘būt apglabātam (kapos)’ [LLVV 8, 581], bet šeit, manuprāt, lielāks uzsvars ir vārdiem *gulēt* un *velēnām*, un zaļais ir tikai vizuālā priekšstata vai asociācijas papildinājums. Iespējams, šai frazeoloģismā ietverta norāde uz baltu apbedīšanas tradīciju kapu noklāt ar velēnām.

Cita starpā jāpiezīmē, ka LLVV minētajam frazeoloģismam *zaļais pūķis* ar nozīmi *alkoholisms*, kam droši vien ir arī vairāki citi, varbūt pragmatiskāki skaidrojumi, ir iespējams arī šāds – viduslaiku mākslā zaļam ir arī negatīva nozīme, tā ir indes un draudīga skatiena krāsa (piemēram, zaļacaini radījumi – briesmoņi, respektīvi – pūķi).

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārdam *zaļš* minēta arī nozīme, kurai ir gan tiešāks, gan pavisam netiešs sakars ar zaļo kā krāsas nosaukumu – ‘nenogatavojies, nenobriedis (auglis, oga); dabiskā veidā, nevārīts, necepts, termiski neapstrādāts (zaļa gaļa)’ [LLVV 8, 581].

Krāsas nosaukums *zaļš* aptver plašu dažādu toņu spektru no gaiša līdz tumšam, turklāt ar iespējamu citu krāsu piejaukumu. Tam konstatētas šādas nozīmes un lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas

kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

zaļš lietojumā ‘tumši, arī tumši zilgani zaļš’

Augusta nakšu pļaukātās kļavas, stīvie, bronzētie ozoli, tiepīgi spraiģās, zaļās egles, gara, rasas pārdzērusies zāle.

(Repše II, 60.)

zaļš lietojumā ‘koši, piesātināti zaļš, krāsā, kāda piemīt zālei’

Ap pusdienlaiku hobiti nonāca virsotnē, kas bija plata un plakana kā šķīvis ar zaļu, zālainu malu.

(GP I 182)

zaļš lietojumā ‘gaiši, spilgti zaļš’

Krāsas lieto terapijā. Krāsas var ēst: pelēka jeb brūna ir gaļa, zaļi ir salāti, sarkani ir tomāti un tā tālāk. Ko tu ēd, kas tu esi.

(<http://www.svetavots.lv/lat/reference/gbook/reference02.php>)

zaļš lietojumā ‘gaiši, dzidri zaļš, arī dzeltenīgi zaļš’

Turcijas kaķiem ir vidēji liels, spēcīgs ķermenis ar garu, spēcīgu kaklu, vidēji garas kājas, ovālas ķepas. Galva ir saīsināta, trijstūrveida ar vidēji garu, taisnu degunu, spēcīgu zodu. Acis ir ovālas, lielas, slīpi novietotas, zilas, oražas vai dažādas krāsas, zaļas – baltiem kaķiem, bet Vana kaķiem un krāsainajām Angoras kaķenēm – no zeltaini oranžas līdz vara krāsai.

(http://www.felimur.lv/Lv_Skirnes.html)

zaļš lietojumā ‘tumši, piesātināti dzeltenīgi zaļa krāsa, kas raksturīga sūnām’

Vienu dienu viņa ķēniņa dēlu padzina projām no mājas. Viņš aizgāja pie kaimiņu ķēniņa prasīt darbu. Iedams pie kaimiņu ķēniņa, viņš apvilka vecās drēbes un uzlika virs saviem dzeltēnajiem kuplajiem matiem zaļas sūnas un ģīmi nosmērēja ar sevišķu sulu, tā ka tagad viņu nemaz nevarēja pazīt.

(<http://www.ailab.lv/pasakas/gr02/0202008.htm>)

zaļš lietojumā ‘pelēcīgi zaļgans’

Administratorīte Elita ir ļoti kautrīgs radījums un viņas mājās nav neviena foto albuma.. viņai ir skaistas zaļas acis, izteiksmīgas lūpas un liels IQ!

(<http://www.ltv.lv/sems/komanda/>)

Jēkabpils RPP meklē bez vēsts pazudušo.. Pazīmes: augums ap.165 cm, vidējas miesas būves, melni pusgari mati, ovāla seja, zaļas acis.

(<http://www.vp.gov.lv/?sadala=195>)

zaļš lietojumā ‘pēc konteksta nenosakāma toņa zaļā krāsa’

Parastā čūskmēlīte (Ophioglossum vulgatum) ir daudzgadīgs, 5 - 30 cm garš, zaļš līdz dzeltenzaļš lakstaugs ar vienu lapu, kura dalīta divās daļās: neauglīgā ir olveidīga vai olveidīgi lancetiska, bet auglīgā dzeltenzaļa, ar cilindrisku, vārpveidīgu sporangiju sastatu. Aug paretam mitrās pļavās, palieņu krūmājos.

(http://latvijas.daba.lv/augi_senes/papardes/)

No neļķu ģints sausās pļavās, mežmalās, kāpu pļavās, mežu grāvmalās, laucēs u.c. sastop dzirkstelīti (Dianthus deltoides). Tas ir daudzgadīgs zaļš vai zilgans lakstaugs irdenos ceros.

(http://latvijas.daba.lv/augi_senes/ziedaugi/nelhkhes/)

Atceros, ka, braucot ar vecākiem uz baznīcu, es rādīju tēvam: “Re, tēt, kādi tur skaisti gabaliņi – cits tumšāks zaļš, cits gaišāks zaļš, bet cits dzeltens”. Tēvs noteica: “Nē, meitiņ, tas nav nekāds skaistums, tā ir nabadzība”.

(http://www.roots-saknes.lv/Ethnicities/Latvians/FamilyLore/mana_dzimta.htm)

Augstumā debess tumša, tumša, gandrīz tik tumši zila kā vakarā. Ezers ir zils, pa vidu ar mēļām nokrāsām un tikai gar malām zaļš; kurp sniedzas kalnu ēnas.

(<http://www.ailab.lv/Teksti/Senie/Rainis/isproza/6.htm>)

Cik spoži un cēli izšķiras tur viens sārts persiku koks no baltā sniega pret zaļo ezeru, balts, zaļš, sarkans, – ziema, pavasars, vasara! Viss vienā skatā! Tā mums nāks vienā skatā pēc ziemas ziedonis un tūdaļ vasara! Un lūk: zaļš, balts, sarkans, tās jau mūsu Itālijas krāsas, – vienā skatā nāks viss, arī viņš, arī viņa.

(<http://www.ailab.lv/Teksti/Senie/Rainis/isproza/6.htm>)

zaļš ar nozīmi ‘tāds, kam ir ļoti bāla, neveselīga seja bez sārtuma (par cilvēku)’ [skaidrojums no LLVV 8, 581]

*“Negribas pat domāt, kā nākotnē atsauksies negulētās naktis, nenormālie kafijas kvantumi, regulārā neēšana. Darba devējs piena vietā mums varētu izsniegt tonālos krēmus – rezēm ar **zaļām** sejām staigājam”* [saka anestezioloģe].

(Ieva 40, 5)

zaļš ar nozīmi ‘tāds, kas ir šādā krāsā vai kam ir šādas krāsas tonis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtā, šķirnē, noteiktā priekšmetu, vielu grupā, piem., zaļie zirnīši, zaļā varde’ [skaidrojums no LLVV 8, 581]

*Pusdienas – ideālā variantā viens ēdiens. Piemēram, **zaļie** salāti ar kukurūzu un tunci vai olām, pievienojot mazliet olīveļļas vai citronu sulu. Var arī rīsu salātus.*

(<http://www.tvnet.lv/women/health/index.php?id=1711402>)

*Ķīmijas un bioloģijas speciālisti izteikušies, ka ezera ūdens vēl joprojām ir “tīrs”. Kur **zaļā** varde dzīvojot, tur “ķīmijas iekšā neesot”.*

(<http://www.skriveri.lv/old/dendeks.htm>)

zaļš ar nozīmi ‘ekoloģiski tīrs, atbilstošs ekoloģiski tīram dzīves veidam’ (konteksts atklāj vārdkopas dzīvot zaļi lietojumu konkrētajā gadījumā)

*Plānots, ka 2002. gadā «Zaļais tirgus» joprojām notiks Līvu sētā un izvērtīsies par rīdzinieku un tūristu iecienītu vietu. Vēl varenāk būtu, ja ļaudis no pilsētām sadraudzētos ar zemniekiem, brauktu pie viņiem ciemos, paši pārlicinātos, cik labi ir dzīvot **zaļi**, un ar milzu pārlicību stīvētu uz saviem pagrabiem lauku labumus.*

(<http://www.videsvestis.lv/zt.asp?zt>)

*To, ka **zaļā** saimniekošana ir pieprasīta, apliecina pašu tūristu aptaujas. Izvēloties atpūtas vietas, vairums ārvalstnieku par svarīgu uzskata faktu, ka viņi mitinās vietā, kur saimnieks dzīvo **zaļi** un rūpējas par savu viesu veselīgu atpūtu.*

(<http://www.iceo.lv/article.php?sid=1691>)

zaļš ar nozīmi ‘negatavs’, arī ‘termiski neapstrādāts’

*.. te vārna klāt, paņem noziedznieku uz muguru un aiznes to uz svešu, svešu jūras salu. Tur nav vairāk nekā ko ēst, kā **zaļas** sēnes, **zaļas** ogas, un nav neviena cilvēka, ar ko parunāt.*

(<http://www.ailab.lv/pasakas/gr04/0404101.htm>)

zaļš ar nozīmi ‘tāds, kas aug, zaļo, attīstās (par augiem, to daļām, augu kopumu); tāds, kam ir lapas, skujas (par augiem)’ ar nozīmes niansi ‘tāds, kur aug, zaļo augi’ [skaidrojums no LLVV 8, 581]

Ziemā jumti izskatās līdzīgi kā dārzs. Bet, ja iestāda skujkokus, arī ziemā jumts būs zaļš.

(<http://www.ma.gov.lv/lat/jaunumi/arhivs/2004/170304/jumti.html>)

Katrs savā vienkāršajā dzīvoklītī var ieguldīt domu un enerģiju, lai tajā būtu siltums, mājīgums, lai varētu patverties no noguruma un atgūt spēkus. Katrs jau pats intuitīvi jūt, kas viņam nepieciešams. Tie noteikti varētu būt zaļi augi, kas dod enerģētisko uzlādējumu.

(http://www.altg.lv/asni_files/inara_vaivode.htm)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *iezaļš, pazaļš, iezaļgans, pazaļgans, iezaļganīgs, zaļgans, zaļganīgs.*

Saliktie krāsas nosaukumi: *ābolzaļš, brūnzaļš, gaiši zaļš, gaišzaļš, koši zaļš, košzaļš, melni zaļš, mirdzoši zaļš, olīvzaļš, pelēkzaļš, pistāciju zaļš, rudizaļš, salātzaļš, spīvzaļš, spoži tumšzaļš, sūnuzaļš, sūnzaļš, tumši zaļš, tumšzaļš, vardes zaļš, zaldātzaļš, zilzaļš; okazonālie saliktie krāsas nosaukumi *nejēdzīgi zaļš, spēkzaļš*; atvasinātie – *brūni zaļgans, pelēkzaļgans, vaskzaļgans.**

1.20. Krāsas nosaukums *zils* latviešu valodā

ZILS

Latviešu adj. *zils* saistāms ar liet. *žilas* ‘sirms, sudrabbalts’. Pamatā ide. **ghel-* ‘spīdēt, mirdzēt’, no kā dažādu krāsu apzīmējumi; skaņumijā b. *žil-as > la. *zils* [LEV II, 561].

Krāsas nosaukuma *zils* pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638) dots krāsas nosaukums *blaw* ar tulkojumu latviešu valodā *zills* un vācu valodas vārdsavienojums *Masen von Schlage* ar tulkojumu latviešu valodā *Sillums* [Mancelis 36],

2) K. Fīrekera vārdnīcā (1685) latviešu valodas krāsas nosaukumam *Sils* dots tulkojums *blaue*, krāsas nosaukumam substantīva formā *Sillums* tulkojums *ein blaues=mahl*, vārdu savienojums *Sillu azzi sist* dots tulkojums *ein blau aug schlagen* [Fīrekers 244],

3) J. Langija vārdnīcā (1685) dots krāsas nosaukums *Sills* ar tulkojumu vācu valodā *blau* un substantīva forma *Sillums* ar tulkojumu vācu valodā *das Blaue* un norādi uz lietojumu *Blau maasen maal von schlagen* [Langijs 254],

4) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) vācu-latviešu daļā vācu valodas krāsas nosaukumam *blau* dots tulkojums *zils* [Stenders 146], latviešu-vācu daļā latviešu valodas krāsas nosaukumam *zils*, *auch zilš* dots tulkojums *blau* [Stenders 263], atvasinātajam krāsas nosaukumam *zilgans* dots tulkojums vācu valodā *bläulich*, *blümerant* [Stenders 263],

5) G. Bražes vārdnīcā dots krāsas nosaukums *zils* ar tulkojumu vācu valodā *blau*, atvasinājums, kas norāda krāsas intensitātes maiņu, *zilgans* ar tulkojumu vācu valodā *bläulich* un substantīva forma *zilganums* ar tulkojumu vācu valodā *die bläuliche Farbe* un *zillums* ar tulkojumu vācu valodā *die Bläue* [Braže 144],

6) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) vācu valodas krāsas nosaukumam *blau* dots tulkojums *zils*, vienā ligzdā doti arī vārdu raksturojumi, kas tulkoti ar atvasinājumiem *die blaue Farbe*, *zilums*, *blau färben*, *ziloht*, *noziloht*, *ein blaues Maal*, *zilums*, *blau schimmern (von Weitem)*, *ziloht*. Šķirklim pievienoti arī frazeoloģismi: *Einem ein blaues Auge schlagen*, ohttram zilu aci pasist; *Einen braun und blau schlagen*, zilu melu sakaut, sakult, sasist, sadausih (te redzams, ka minētais frazeoloģisms nav burtiski tulkots, bet gan dots tam atbilstošais latviešu valodas frazeoloģisms); šķirkļa ligzdā doti arī lietojumi pārnestā nozīmē *der blaue Montag*, zila mandaga *oder* pirmdeena, vaļas pirmdeena, amatneeku *slinkoschanas*, *schmohreschanas* deena [Ulmanis, Braže 143].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās *zilā* kā krāsas nosaukuma nozīme, respektīvi, pirmā nozīme, dota: ‘tāds, kam ir, piemēram, skaidras debess, rudzupuķu krāsa’ [LLVV 8, 636]; ‘tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga, piem., skaidrām debesīm’ [LV 87, 875]. Vārdkopas ar *zils* dotas ar diezgan izteiktu zilā kā krāsas nosaukuma nozīmi, tomēr šais gadījumos uz zilās krāsas toņa pamata pārnesuma rezultātā veidojies gluži cits jēdziens, valodas lietotāja apziņā bieži attiecīgās reālijas sakars ar zilo krāsu ir zudis, resp., novērojama liela atkāpe no tiešās krāsas nosaukuma *zils* nominatīvās nozīmes: *zilais ekrāns* – ‘televīzijas ekrāns’

(iespējams no zilganā starojuma, ko izraisa televīzijas ekrāns – A. R.), *zilā lapa* – ‘darba nespējas, arī slimības lapa’ (jo attiecīgo dokumentu rakstīja uz zilas krāsas papīra – A. R.), *nosalis gluži zils* – ‘ļoti nosalis’ (jo cilvēka āda, pazeminoties temperatūrai, iegūst zilganu nokrāsu – A. R.), *zila putra* – ‘putra, kas vārīta ūdenī ar mazu piena piedevu vai tikai ūdenī’ (jebkāda putra, ēdiens, kuram nav pietiekamas piena piedevas, dažkārt, iespējams, ar pelēcīgu, zilganu nokrāsu – A. R.).

Zils ar intensitātes, kvantitatīvātes nozīmi izmantots frazeoloģismā *deg zilās ugunīs* ‘spēcīgās ugunīs’ un *nosalis gluži zils* ‘ļoti nosalis’. Arī abos šajos gadījumos zilajam ir krāsas apzīmētāja funkcija.

Līdztekus pozitīvajai kvantitatīvajai nozīmei zilajam ir arī pretējā – negatīvā – nozīme – kā neesamības vai kā ļoti niecīgas esamības, arī nenoteiktības, nezināmā nozīme – *zils gaisis* ar nozīmi ‘nekas, pavisam nekas’; *zilā gaisā* – ‘bez jēgas, bez mērķa, arī bez rezultāta (piemēram, ko darīt), dzīvot’, arī *pārtikt no zila gaisa*, arī *no zila gaisa un mīlestības* – ‘dzīvot, pārtikt ar ļoti niecīgiem līdzekļiem’, *uz zila gaisa* – ‘nezinot, kas sagaida, kas būs; bez pierādījuma, bez pamata’.

Frazeoloģismā *zili brīnumi* ietverta **zils** simboliskā nozīme – nereālu un fantastisku lietu krāsa, arī ilgu un cerību krāsa.

Reizēm **zils** parādās arī ar negatīvu nozīmi, piemēram, frazeoloģismā *zilā pirmdiena*, ar ko apzīmē nākamo dienu pēc pārmērīgas alkohola lietošanas. (Frazeoloģisms ar līdzīgu nozīmi ir arī vācu valodā – *blau wie ein Veilchen* – ‘pilns kā mārks’.)

Krāsas nosaukumam **zils** konstatētas šādas nozīmes un lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

zils lietojumā ‘tumši, pelēcīgi zils’ (krāsas niansi atklāj pieredze par konkrētā putna izskatu)

Meža pīle. Zaļganu metallisku galvu, baltu apkakli, brūnām krūtīm. Mugura pelēka. Zils spārnu spogulis, balta pavēdere, melna un balta paastes josla. Olīvzaļš knābis, oranžas kājas.

(<http://www.wsfz.com/aputntxt.html>)

zils lietojumā ‘koši, dzidri zils’

Soļojam līdz ledājam; 3 km; noejam ātri. Ledāja pakājē **zils**, **zils** ezeriņš un zivis tajā apskatāmas kā akvārijā. Maksšķerēt aizliegts, vēstī uzraksti.

(<http://www.icelo.lv/article.php?sid=257>)

zils lietojumā ‘gaiši zils’

Piepeši koki atkāpās, un acu priekšā pavērās liels, apaļš klajums. Un tu brīnums – debesis virs galvas mirdzēja skaidras un **zilas**.

(GP I 153)

zils lietojumā ‘tumšs’

Bet baltajā ziemā viņu [zilo zirgu] var redzēt krēslas stundās tur, kur egles met garas un **zilas** ēnas.

(Ziedonis VIII, 26)

zils lietojumā ‘zilgans, violetīgs (resp., krāsā, kas raksturīga zemādas asinsizplūdumam)’

Kad nu mācītājs, spēcīgu laulības runu runādams, paceltu pirkstu brūtgānam pretim kratīja, spēra neredzamais sulainis šim ar vālīti pa degunu. Pēc pirmā vilciena bajārs gan vēl nekustēja, lai arī deguns jau metās **zils**.

(<http://www.ailab.lv/pasakas/gr06/0601312.htm>)

zils lietojumā ‘pelēks (galvenokārt izmantots dzīvnieka apspalvojuma krāsas apzīmēšanai)’

Vācu dogs (**zils**)..

(http://www.dogs.lv/lv_show041.php)

Krievu zilais kaķis ir viena no retajām šķirnēm, kas izveidota Krievijā pirms vairākiem gadsimtiem. Speciālisti uzskata, ka šo kaķu dzimtene ir Arhangeļska, kur vēl tagad dzīvo daudz kaķu ar vienmērīgi **zilu** krāsu bez svītrām un punktiem.

(<http://www.dinozoo.lv/cb015.html>)

zils ar pārnestu nozīmi ‘homoseksuāls’

“Man Jums tāds jautājums – vai mans draugs ir **zils** un gribēja mani pavedināt? Kā man turpmāk rīkoties, jo man riebjas šādas zilo attiecības?” [jautā vīrietis]

(<http://www.veseliba.info/index.php?mid=35>)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *iezils, iezilgans, iezilganīgs, pazils, pazilgans, zilgans, zilganīgs*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *bāli ceriņu zils, bāli zils, baložzils, bālzils, blāvi zils, blāvzils, cielavzils, debeszils, dziļi zils, dzīslu zils, gaiši zils, gaišzils, koši zils, lavandzils, linzils, mežuzils, mirdzoši zils, pelēki zils, pelēkzils, rudzupuķu zils, sarkani zils, tirkizzils, tumši zils, tumšzils, ultramarīnzils, upju zils, zaļzils, zaļzils, zibens zils*; okazionālie saliktie krāsas nosaukumi *ārprātzils, klasiski zils, priekšautzils*; atvasinātie – *gaišzilgans, bālzilgans, violetzilgans, pelēkzilgans*

Runājot par krāsu nosaukumu lietojumiem un semantiku kopumā, jāpiezīmē, ka vārdnīcās skaidrojumos bieži izmantots salīdzinājums ar reālijām, kas citkārt tiek izmantotas kā salikto krāsas nosaukumu atkarīgais komponents, piemēram, **balts** – sniega, piena krāsa – sal. *sniegbalts, pienbalts*; **dzeltens** – pieneņu ziedu, zelta krāsa – sal. *pieneņdzeltens, zelt dzeltens*; **pelēks** – pelnu krāsa – sal. *pelnpelēks*; **sarkans** – asins krāsa – sal. *asinssarkans*. Tas sakāms galvenokārt par krāsu nosaukumu pamatnozīmju skaidrojumiem. Turpretī daiļliteratūras un periodikas avotos kā attiecīgās krāsas semantikas atspoguļotāji bieži sastopami dažādu audumu, kā arī apģērbu nosaukumi, kas reālu priekšstatu par krāsu nesniedz. Nenoliedzami krāsas nosaukuma semantiku vispilnīgāk atklāj dabā, apkārtējā vidē sastopamās reālijas (tas novērojams arī iepriekšminētajos vārdnīcās redzamajos krāsu nosaukumu semantikas skaidrojumos), tomēr avotos krāsu raksturojums ar dabas objektiem sastopams samērā reti.

Savukārt zirgu apspalvojuma krāsu apzīmējošie krāsu nosaukumi gan leksikogrāfiskajos avotos, gan daiļliteratūras un periodiskajos avotos bieži atspoguļoti nepilnīgi un nesniedz reālu vizuālu priekšstatu par krāsu, dažkārt to skaidrojumi ir izplūduši un vietumis savstarpēji pārklājas.

2. Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi

Latviešu valodā krāsu nosaukumu vidū diezgan lielu un visādā ziņā nozīmīgu vietu ieņem aizgūtie krāsu nosaukumi. Šo krāsu nosaukumu galvenā priekšrocība ir iespēja kompaktā un maksimāli koncentrētā veidā izteikt krāsu, kuras apzīmēšanai ar citiem latviešu valodas līdzekļiem būtu nepieciešams garāks, detalizētāks apraksts (piemēram, *bordo* – *tumši sarkans*, *purpurs* – *sarkanīgi violets*). Aizgūtie krāsu nosaukumi raksturo sīku krāsas toņa niansi, un tiem piemīt precīza vides un reāliju raksturošanas iespēja, turklāt arī zināma eksotiskuma pieskaņa un neparastums.

Apakšnodaļā “Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi” aplūkoti gan tie latviešu valodas aizgūtie krāsu nosaukumi, kas uzskatāmi par stabiliem latviešu valodas elementiem un bieži vairs netiek uztverti kā sveši vai aizgūti (*oranžs*, *violets* (*lillā*), *brūns*), gan tie, kas jau stabili eksistē latviešu valodā, kaut arī tiek uztverti kā svešas cilmes vārdi (piem., *purpurs*, *karmīns*), gan arī tie latviešu valodas aizgūtie krāsu nosaukumi, kas apzīmēti ar svešvārdu un vēl netiek uztverti kā organiski iekļāvušies latviešu valodā (piem., *haki*, *indigo*, *marengo*); šie krāsu nosaukumi, šķiet, ienākuši valodā ciešā saistībā ar kādu konkrētu reāliju, kam tā vai cita krāsa īpaši raksturīga. Krāsas nosaukums tādējādi joprojām bieži saglabā ļoti ciešu saistību ar šo reāliju un valodā tiek lietots galvenokārt ciešā sakarā ar to. Tikai ļoti retos gadījumos iespējams šīs krāsas nosaukuma nošķirts, no reālijas neatkarīgs lietojums.

Apakšnodaļās iekļauti arī tie krāsu nosaukumi substantīvi, kuru pamatā ir krāsvielu vai minerālvielu nosaukumi un kuri pārsvarā tiek lietoti kopā ar substantīvu *krāsa* vai vispārināto spektra krāsas apzīmējumu, piemēram, *karmīnsarkans*, *kobaltzils*. Šķiet, ka pēdējos gados gan pieaug tendence šos nosaukumus lietot arī bez vispārinātajiem apzīmējumiem.

Visu minēto kategoriju krāsu nosaukumi turpmāk sagrupēti alfabēta secībā, ņemot par pamatu to pamatkrāsas.

2.1. Brūnās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi

Šai grupā ietilpst aizgūtie krāsu nosaukumi adjektīvi *bēšs*, *blonds*, *brunets*, *brūns* un *šatens*. Krāsas nosaukums *blonds* šai grupā iekļauts tā neskaidrās semantikas dēļ (šīs krāsas nosaukums atrodas uz robežas starp brūnu un dzeltenu).

2.1.1. Krāsas nosaukums *bēšs* latviešu valodā

BĒŠS

Cilme fr. *beige* 'smilškrāsas-; smilškrāsa' [FLV 134].

Pirmais krāsas nosaukuma *bēšs* reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts "Latviešu literārās valodas vārdnīcā", kur tam dots skaidrojums: 'tāds, kas ir smilšu krāsā' [LLVV 2, 62].

Vēlākā laika vārdnīcās krāsas nosaukumam *bēšs* atrodams skaidrojums: *bēžs*, arī *bēžkrāsa* fr. *beige* 'gaiši brūns, smilšu krāsas-, smilšu krāsā' [SVV 1978, 102]; 'tāds, kas ir smilšu krāsā, gaiši brūngans' [SVV 1999, 101]. Tātad redzams, ka viens krāsas nosaukums (*bēšs*) vārdnīcās skaidrots nevis ar objektu, kam piemīt konkrētā krāsa, bet ar otru krāsas nosaukumu (*smilšu krāsa*), resp., dots zināmā mērā tautoloģisks vai sinonīmisks skaidrojums. Nenoliedzami *smilšu krāsa* varētu tikt uzlūkota nevis kā krāsas apzīmējums, bet kā reālija, resp., objekts, ar ko tiek raksturots krāsas nosaukums *bēšs*, tomēr tādā gadījumā jāatzīmē, ka krāsas nosaukuma *bēšs* skaidrojuma modelis atšķiras no citu līdzīgu krāsas nosaukumu skaidrojuma, kur krāsas nosaukuma atklāšanai izmantots objekts, kam konkrētā krāsa ir raksturīga (skat., piemēram, skaidrojumu "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" krāsas nosaukumiem 'tāds, kam ir, piemēram, pieneņu ziedu krāsa' (LLVV 2, 438), 'tāds, kam ir, piemēram, asiņu krāsa' [LLVV 7¹, 250], 'tāds, kam ir, piemēram, zālei raksturīga krāsa' [LLVV 8, 581]). Šai gadījumā skaidrojums varētu būt 'tāds, kam ir smiltīm raksturīgā krāsa'. Iespējamais pamatojums šāda atšķirīga krāsas nosaukuma skaidrojuma modeļa izmantojumam, respektīvi, skaidrojumam ar sinonīmu, ir tas, ka saliktais krāsas nosaukums *smilšu krāsa* ir aizgūtā krāsas nosaukuma *bēšs* latviskais ekvivalents. Citos gadījumos šāds skaidrojuma modelis nav izmantots, jo nav sinonīmisko attiecsmju starp salikto un aizgūto krāsas nosaukumu.

Krāsas nosaukumam piemīt vides un reāliju raksturotāja funkcija. Tam konstatēti šādi lietojumi:

bēšs ar hipotētisku lietojumu 'gaiši brūngans, kamieļa krāsā'

Ļoti sievišķīgi izskatās kamieļvilnas tipa apģērbs, kur bēšs ir savienots ar košu kanārijdzeltenu vai melno krāsu.

(http://www.monton.lv/newsletter/200309/trends_w.html.)

bēšs lietojumā ‘nenoteikta, gaiša dabas krāsa’

Interjerā dominējošās krāsas ir gaišas. Intuitīvi tās asociējas ar krāsām, kas sastopamas dabā – bēšs un zaļš – mēbelēm, pelēcīgi zaļgans – sienu krāsojumam un balta alumīnija metāla plakņu akcentiem.

(www.arhitektonika.lv)

bēšs lietojumā ‘nenoteikta dabas krāsa’

CK [Kalvina Kleina] iecienītākās ir dabas krāsas, galvenokārt brūns un bēšs, tā esot viņa mātes ietekme.

(<http://www.aktualnet.lv/design/apgdiz.php?msid=7&mfid=154>)

Atvasinātais krāsas nosaukums: *bēšīgs*.

Saliktais krāsas nosaukums: *bēša krāsa*.

2.1.2. Krāsas nosaukums *blonds* latviešu valodā

BLONDS

Cilme fr. *blond* ‘gaišmatains, blonds’; *blond couleur* ‘gaiši dzeltena krāsa’ [FLV 148].

Krāsas nosaukuma *blonds* pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) J. Dravnieka sastādītajā “Svešvārdu grāmatā grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem” (1906. un 1914.) dots krāsas nosaukums *blonds* ar norādi, ka tas aizgūts no franču valodas, un skaidrojumu ‘gaišs (baltu seju un iedzelteniem matiem)’ [Dravnieks I 39; Dravnieks II 49],

2) “Svešvārdu vārdnīcā” (1978) dots krāsas nosaukums *blonds* ar skaidrojumu ‘gaišs (par matiem); gaišmatains’ [SVV 1978, 110].

Krāsas apzīmējums *blonds* tiek attiecināts tikai uz cilvēka matu (ūsu, bārdas) krāsu, kā arī uz cilvēku, kam ir šāda matu krāsa. Mūsdienu leksikogrāfiskajos avotos tas konstatēts ar skaidrojumu *blonds* – ‘gaišs (par matiem); gaišmatains’ [SVV 1999, 110] un ‘gaišs (par matiem)’ [LLVV 2,104].

Tā kā ar vārdu *blonds* apzīmē tikai cilvēka matu krāsu, nav iespējams semantiski diferencēt krāsas toņa intensitāti vai pat precīzi noteikt pašu krāsu, ja nav

zināms reālais objekts. Praksē ar **blonds** tiek apzīmēta matu krāsa no gaiši brūnas līdz platīndzeltenai.

*Blondā mistika un aicinājums jau no laika gala saista gan sievieti, gan viņu pavadoņu prātus. Par zeltainiem matiem ir rakstītas dziesmas un dzeja. Pats vārds **blonds** cēlies no latīņu vārda *blondus* (yellow).*

(http://www.aktualnet.lv/design/k_mati.php.)

***Blonds**, Spānijas saulē iededzis vīrietis, kas iziet cauri cīņām, izbēg no nometnes un ar kājām iziet cauri visai Francijai..*

(www.filmas.lv)

*Lipsts pameta ar īkšķi uz krauju un domīgs nopurināja **blondo** bārdu.*

(Zeberiņš 8)

Sadzīvē ir sastopams krāsas nosaukuma **blonds** lietojums ar nozīmi intelektuāli neattīstīts, neattapīgs, arī naivs.

*Vairāku skaistumkonkursu dalībniece Ella Vuda ir dabiska blondīne. Lai pierādītu mīļotajam vīrietim Verneram, ka **blonds** nebūt nenozīmē stulbs, Ella iestājas augstskolā – Hārvarda universitātē. Cik daudz blondīņu ir nepieciešams, lai mainītu Hārvardu?*

(http://www.pvg.edu.lv/pvg_old_080402/afisa.htm.)

Kinoteātra “Ezerzeme” repertuārs. Filma “Gudrā blondīne”)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: **platīnblonds**, **dabiski blonds**.

2.1.3. Krāsas nosaukums *brunets* latviešu valodā

BRUNETS

Cilmes ziņā vārds *brunets* aizgūts no franču *brunet* ‘Personne dont les cheveux sont bruns’ [Hachette 251], taču latviešu valodā ienācis ar kādas starpniekvalodas – vācu vai krievu – palīdzību.

Krāsas nosaukuma **brunets** pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogfrāfiskajos avotos konstatēti:

1) J. Dravnieka sastādītajā “Svešvārdu grāmatā grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem” (1906. un 1914.) dots krāsas nosaukums **brunets**, **brinets** ar norādi, ka tas

aizgūts no franču valodas, un skaidrojumu ‘tumšu seju un tumšiem matiem (pretim: blonds)’ [Dravnieks I 42.; Dravnieks II 52),

2) “Latviešu konversācijas vārdnīcā” dots krāsas nosaukums *brunets* ar norādi, kas tas nācis no franču *brunet* → *brun* ‘brūns’, un skaidrojumu ‘cilvēks ar tumšu matu un acu krāsu pretstatā blondīnam’ [LKV II, 3078].

Krāsas apzīmējums *brunets* tiek attiecināts tikai uz cilvēka matu (ūsu, bārdas) krāsu, kā arī uz cilvēku, kam ir šāda matu krāsa. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tas ievietots ar skaidrojumu ‘tāds (cilvēks), kam ir brūni, tumši mati’ [LLVV 2,132].

Tā kā ar vārdu *brunets* apzīmē tikai cilvēka matu krāsu, nav iespējams semantiski diferencēt brūnā toņa intensitāti, ja nav zināms reālais objekts.

Krāsas nosaukuma lietojums konstatēts arī latviešu oriģinālliteratūrā, piemēram:

Arī ar otru, kas bija brunets, bet nedabīgi dzeltenī bāls, melanoliskiem vaibstiem, tas [Fridols] sirsniņgi apsveicinās.

(Deglavs II, 231)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

2.1.4. Krāsas nosaukums *brūns* latviešu valodā

BRŪNS

Cilmes ziņā adjektīvs *brūns* aizgūts no viduslejavācu *brūn* [ME I, 341].

Pirmie krāsas nosaukuma *brūns* reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) Manceļa vārdnīcā “Lettus” (1638) krāsas nosaukums reģistrēts tikai saliktenī *brunpettnis* [Mancelis 330]. (Interesanta ir D. Zemzares piezīme par krāsas nosaukumu *brūns*: “Par to, ka daļa lejasvācu vārdu ir vēl tikai ceļā uz plašāku izplatību latviešu valodā, liecina vārdnīcā tikai saliktenī *brunpettnis* [Mancelis 330] (vācu *braun Betonien* tulkojumā) sastopamais, tagad parastais adjektīvs *brūns*, bet vācu *braun* tulkots ar tagad retāk lietotu vārdu *rudds* [Zemzare 39]). Respektīvi, vārdnīcā dota tikai viena brūnās krāsas nianse – *rūsgans*, *rudi brūns*,

2) K. Fīrekerā vārdnīcā “Lettisches und teutsches Wörterbuch” (1685) dots latviešu valodas krāsas nosaukums *Bruhns* ar tulkojumu vācu valodā *braun* [Fīrekers

45], tātad dots tikai pamatkrāsas nosaukums, nenorādot sīkākas krāsas nianšes, Fīrekers nedod arī ilustratīvo materiālu,

3) G. F. Stendera vārdnīcā “Lettisches Lexikon” (1789) dots vācu valodas krāsas nosaukums *braun* ar tulkojumu latviešu valodā *bruhns*, nenorādot sīkākas brūnās krāsas nianšes. Stenders dod arī vācu valodas vārdu savienojumu *braun Pferd*, kuram latviešu valodā dod tulkojumu, izmantojot tieši zirgu apspalvojuma krāsai raksturīgo apzīmējumu *bērs – behrs zirgs*. Vācu valodas krāsas saliktajam krāsas nosaukumam *dunkel oder schwarzbraun* Stenders dod tulkojumu – *tumsch behrs, dumsch bruhns, dummals* [Stenders 154],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums *bruhns* ar tulkojumu vācu valodā *braun* [Braže 50],

5) K. K. Ulmaņa, G. Bražes vācu-latviešu vārdnīcā “Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch.. Riga u. Leipzig” (1880) vācu valodas krāsas nosaukumam *braun* dots tulkojums latviešu valodā *bruhns*; kā arī sīkāka norāde, ka attiecībā uz zirgu apspalvojuma krāsu (*von Pferden*) lietojams krāsas nosaukums *behrs, aber auch bruhns*. Šķirkļī *braun* dots arī frazeoloģisms *Einen braun und blau schlagen*, un pie šī frazeoloģisma ir norāde *siehe blau* (tātad, skatīt pie šķirkļa *zils*), kas norāda uz izstrādātu atsauču sistēmu vārdnīcā [Ulmanis, Braže 154].

Aizgūtajam krāsas nosaukumam *brūns* piemīt tikai vides vai reāliju raksturotājas funkcija. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tam dots skaidrojums: ‘tāds, kam ir, piemēram, šokolādes, grauzdētas kafijas krāsa’ [LLVV 2, 132], “Latviešu valodas vārdnīcā” – ‘tāds, kam ir, piem., šokolādes, kafijas krāsa’ [LV 87, 143]. Skaidrojumam “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” pievienota arī salīdzinājuma konstrukcija *brūns (arī melns) kā čigāns (arī čigānēns)* ar norādi *sar.* un skaidrojumu ‘saka par melnīgsnēju vai ļoti iedegušu cilvēku’. Vārdnīcā ietvertais skaidrojums brūnās krāsas semantiku atspoguļo nepilnīgi, respektīvi, norādot tikai tumšos brūnās krāsas toņus, taču valodas materiāls rāda, ka starp gaišāko un tumšāko toni ir liela atšķirība.

Krāsas nosaukumam *brūns* konstatētas šādas nozīmes un lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

brūns lietojumā ‘vidēji, pagaiši brūns’

Pārvaldniece, **brūnām**, tramīgām acīm šaudoties, sakās ap diviem naktī redzējusi Felicitu kamīnzālē..

(Repše II, 18.)

Zināju, ka baravikas no zemes izlien baltas un tikai tad – nez kā – kļūst **brūnas**. .. No rīta mazā gaismiņā apsēžos pie **brūnās** priedes un gaidu. Drīz jāparādās baravikai.

(Ziedonis VIII, 23.)

Viņš [mācītājs] bija liels, plecīgs vīrietis ar platiem pleciem, **brūnām** acīm un **brūniem** matiem, un arī viņa seja bija iedegusi pavisam **brūna**.. Emīlija nodomāja, ka viņš izskatās pēc liela rieksta – pēc liela, **brūna**, veselīga rieksta.

(Montgomerija I, 28)

brūns lietojumā ‘tumši brūns’

Endoperīdijs [sēnei – pūpēdīšu bļodenītei] līdz 3,5 cm plats, lodveidīgs, bieži neregulārs, ādains, diezgan biezs, gluds, baltgans vai okerkrāsā, vēlāk **brūns**, gandrīz melns.

(http://www.lva.gov.lv/daba/lat/biodiv/retas_senes.htm)

Galva angļu seteram garena, sausnēja, ar labi iezīmētu pakauša kaulu, pieres šķirtni un pāreju no pieres uz garu, gandrīz taisnstūrīgu purnu ar sausām, pieguļošām lūpām. Deguns melns vai **brūns**.

(<http://www.dinozoo.lv/db006.html>)

brūns lietojumā ‘nenoteikts brūnās krāsas tonis’

Zelta ērglis. **Brūns**. Pakausis un krūtis zeltaini brūnas. Apknābis, kājas dzeltenas. Knābis, nagi melnbrūni.

(<http://www.wsfz.com/aputntxt.html>)

brūns lietojumā ‘ruds, rūsgans’

Vāvere ir mazs, žiperīgs, **brūns** dzīvnieciņš nepieauguša kaķa vai pāraugušas žurkas izmērā. Lēkā no viena koka uz otru, grauž čiekurus un ko tik vēl ne. Tā runā, ka nešpetna.

(www.journal.bad.lv/users/x_f/2004/07/13/ - 25k)

brūns ar diviem iespējamiem lietojumiem – lietojumu tiešā krāsas apzīmētāja funkcijā ‘pelēcīgi brūns’ vai pārnesto nozīmi ‘neizteiksmīgs, drūms’

*Hatons [filmas režisors] saka: “Pagātne nebija garlaicīga, tā nebija mirusi, tāpēc neizturēsimies pret to tā, it kā tā būtu bijusi. Arī 50. gadi tāpat bija seksīgi, jautri un iedvesmojoši, un tie apgērbi... tie lika katram izskatīties satriecoši! Diemžēl kinematogrāfā šāds viedoklis bieži neatpoguļojas. Tik bieži filmās, kurās darbība notiek pagātnē, viss izskatās **brūns**. Pat gaisma!”*

(<http://www.lnt.lv/index.php?section=news&id=9639>)

brūns ar nozīmi ‘nobrūnējis saules ietekmē, nosauļojies (par ādu)’

*Daudz labāk izskatīsies viegli nosauļota āda, nevis “gaiši zila”. Starp citu, **brūns** ķermenis izskatās tievāks.*

(<http://www.dieta.lv/index.php?do=9&in=17>)

brūns ar nozīmi ‘gatavs, izcepies’, arī lietojumā kā krāsas apzīmētājs ‘zeltaini, dzeltenīgi brūns’

*Mango sagriez plānās vienāda biezuma šķēlēs.. Uz pannas ar pergamentu uzklāj kārtainās mīklas ripu, ko pārsmērē ar mandeļu maisījumu. Noformē ar mango šķēlēm. .. Cep krāsnī, kamēr **brūns**.*

(<http://www.bode.lv/receptes.php3?rid=26>)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: **brūnīgs, brūngans, iebrūns, iebrūnīgs, iebrūngans, pabrūns**.

Saliktie krāsas nosaukumi: **gaiši brūns, tumši brūns, kafijbrūns, kafijas brūns, kastaņbrūns, riekstubrūns, kameņu brūns, piparkūkbrūns, purpurbrūns**.

3.1.5. Krāsas nosaukums *šatens* latviešu valodā

ŠATENS

Cilme *fr. châtain* ‘brūns, kastaņbrūns’ [FLV 221].

Krāsas nosaukuma pirmais reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts 1980. gadā iznākušajā “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 4. sējumā, kur

tam dots skaidrojums 'kastaņbrūns (par cilvēka matiem, to krāsu)' un 'tāds, kam ir kastaņbrūni mati (par cilvēkiem)' [LLVV 4, 338].

Vēlāka laika leksikogrāfiskajā avotā – 1999. gada "Svešvārdu vārdnīcā" – krāsas nosaukumam *šatens* dots līdzīgs skaidrojums 'kastaņbrūns (tikai par cilvēka matu krāsu)' [SVV 1999, 767].

Arī ilustratīvajam materiālam izmantotajos avotos konstatēts vienīgi krāsas nosaukuma *šatens* lietojums cilvēka matu krāsas apzīmēšanai:

Acu krāsa: pelēkzilganzaļa.. Dzimtā pilsēta: Rēzekne-Kārsava.. Augums: 1,80 m.. Matu krāsa: velk uz šatenu, bet īsti nav šatens..

(<http://tvnet.lv/fabrika/people/people.php?plid=330315>)

Ņem nost tankistu cepures, bet zem tām šateni cekuli māmuļas Krievijas melnzemes joslas smaržā.

(Rīgas Laiks 1, 44)

Krāsas nosaukuma izmantojums citu reāliju apzīmēšanai nav konstatēts.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

2.2. Pelēkās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi

Šai grupā ietilpst aizgūtie krāsu nosaukumi adjektīvi *marengo*, *pals*, *pāls* un *pāts*.

2.2.1. Krāsas nosaukums *marengo* latviešu valodā

MARENGO

Jautājums par nosaukuma cilmi un tā sākotnējo semantiku ir zināmā mērā problemātisks. Nosaukuma pamatā ir Itālijas vietvārds Marengo, kur 1800. gada 14. jūnijā notika smaga Napoleona armijas kauja. Šai kaujā tika izliets tik daudz asiņu, ka visa zeme kļuva *brūni sarkana*. Kopš tā laika franču valodā par *marengo* sauc *brūni sarkano* krāsu. Vēlākajos gados vārdam *marengo* parādījās arī citas nozīmes (piemēram, raibs, šo raibumu veidojošās krāsas diemžēl nav zināmas). Citādu šī krāsas nosaukuma semantiku (izņemot *tumši pelēks*) pēc lietojuma izmantotajos avotos diemžēl noteikt nav iespējams, jo, izņemot šeit minētos piemērus, citi krāsas nosaukuma *marengo* lietojumi nav konstatēti.

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskajā avotā konstatēts “Svešvārdu vārdnīcā” (1978), kur krāsas nosaukums *marengo* ar cilmes norādi *pēc Itālijas vietvārda Marengo* dots ar skaidrojumu ‘tumši pelēka krāsa’ [SVV 1978, 449].

Aizgūtajam krāsas nosaukumam *marengo* saistība ar reāliju novērojama īpaši izteikti. Tā, piemēram, “Svešvārdu vārdnīcā” vispirms minēta vārda nozīme: *marengo* [*pēc vietv. Marengo Itālijā*] ‘tumši pelēks audums uzvalkiem un mēteļiem’ un tikai otrā nozīme ir tiešā krāsas nozīme, resp., ‘tumši pelēka krāsa’ [SVV 1999, 459].

Ņemot vērā vārda cilmi un ciešo saistību ar konkrētu reāliju, maz ticams latviešu valodā šķiet krāsas nosaukuma *marengo* lietojums atrauti no konkrētā auduma apzīmētājas krāsas. Par to liecina arī krāsas nosaukuma atspoguļojums “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur vārdam *marengo* dotas nozīmes: 1. ‘tumši pelēka krāsa; vilnas audums (parasti uzvalkiem, mēteļiem) šādā krāsā’ ar ilustratīvu piemēru, kurā faktiski abas nozīmes saplūst: *Viņš sēdēja aiz rakstāmgalda un svīda. Ap viņa marengo uzvalka padusēm iezīmējās slapji loki* un 2. ar piezīmi “parasti savienojumā ar “krāsa”: ‘tumši pelēks’ [LLVV 5, 93].

Arī konstatētais piemērs no preses liecina par krāsas nosaukuma un auduma nosaukuma saplūšanu tik lielā mērā, ka nav nosakāms, vai konkrētajā piemērā ir runa par krāsu vai audumu:

.. izklīda prominentā publika marengo vizītsvārkos un svītrainajās biksēs..

(Literatūra un Māksla. 15, 16)

Piemēri, kas nepārprotami liecinātu par *marengo* kā vienīgi krāsas nosaukumu, nav konstatēti.

“Latviešu valodas vārdnīcā” [LV 87] krāsas nosaukums *marengo* nav dots, tas nav fiksēts arī Amerikas Latviešu apvienības izdotajā vārdnīcā “Latviešu valodas vārdnīca” [LV 93].

Protams, valodā nav neiespējams lietojums *marengo māja* vai *marengo automobilis*, tomēr šāds lietojums ir tikai hipotētisks un varētu tikt uzlūkots par okazonālu. Visādā ziņā tas, kā liecina valodas fakti, nav uzskatāms par aktuālu, kas savukārt ļauj secināt, ka tik specifiska un ar konkrētu reāliju saistīta krāsas nosaukuma lietojums valodā ir ļoti šaurs un ierobežots. Galvenā atšķirība starp lietojuma ziņā līdzīgajiem krāsas nosaukumiem *haki* (skat. 2.4.1.) un *marengo* ir to lietojuma biežumā. Izplatītāki ir audumi, apģērbi *haki* krāsā, tāpat – arī pati krāsa. Tā

ir pazīstamāka, tāpēc arī pats vārds nav tik svešs kā *marengo* un valodas lietotāja apziņā saistās ar noteiktu krāsas toni.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

2.2.2. Krāsas nosaukums *palss*, *pāls* latviešu valodā

PALSS, PĀLS

Krāsas nosaukums *palss* aizgūts no vācu dialektālās formas *falch* ar nozīmi ‘falb’ [ME III, 63], savukārt krāsas nosaukumam *pāls* iespējami divi cilmes skaidrojumi: 1) tas aizgūts no vācu *fahl*, kas savukārt aizgūts no vlv. *vâl*; 2) tas radies *bāls* un *palss* kontaminācijas rezultātā [ME III, 147].

Krāsas nosaukuma *palss* pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) G. Manceļa vārdnīcā (1638), kur vācu vārdkopai *fahl Pferd* dots tulkojums latviešu valodā *pallss Zirgs* [Mancelis 237],

2) J. Langija vārdnīcā (1685) reģistrēts šī krāsas nosaukuma variants *pallds* [Langijs 58],

3) G. F. Stendera vārdnīcā (1789) vācu-latviešu daļā vācu valodas krāsas nosaukumam *Fahl* dots tulkojums *bāls, palss* [Stenders 227], vārdnīcas latviešu-vācu daļā krāsas nosaukumam *palss* dots tulkojums vācu valodā *fahl, falb, gelblich* [Stenders 186],

4) G. Bražes vārdnīcā (1875) dots krāsas nosaukums *palss* ar tulkojumu vācu valodā *fahl, gelblich* [Braže 121],

5) K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) krāsas nosaukums konstatēts gan kā tulkojums vācu valodas krāsas nosaukumam *fahl* [Ulmanis, Braže 270], gan kā vārdkopas sastāvdaļa, kur vācu valodas saliktenim *fahlgelb* dots tulkojums latviešu valodā *palsi dzeltans, lohss* [Ulmanis, Braže 270].

“Latviešu konversācijas vārdnīcā” doti analogiskas krāsas nosaukumi citās valodās – lš. *palšas*, vāc. *isabell*, kr. *соловый* – un informācija, ka *palss* ir: “..zirga krāsa, kad gaišu ādu sedz gaiši dzeltenas spalvas.. Tautas dziesmās apzīmējums nav sastopams, bet pati krāsa vairākkārt zīmīgi raksturota: Dzeltenš mans kumeliņš, Kā dzeltena bērza (variants: kļava) lapa. (L. D. 15920, sal. 29657)..” [LKV XV, 30503].

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārdam **palss** dotas vai nu divas krāsu, vai tās niansi apzīmējošas nozīmes: 1. ‘blāvs, nespodrs, arī pelēcīgs’, 2. ‘blāvi dzeltens, dzeltenīgs’. Otrajai nozīmei dota arī krāsas nosaukuma nianse ‘dzeltens, parasti ar pelēcīgu nokrāsu (par zirgu vai tā apmatojumu)’ [LLVV 6¹, 219], vai arī viena krāsu vai tās niansi apzīmējoša nozīme ‘blāvs, nespodrs; bālgans iepelēks’ [LV 87, 568], ‘bālgana krāsa, salns, iepelēks, iebrūns’ [LV 93, 536].

Savukārt krāsas nosaukuma variantu **pāls** lieto gaišas, dzeltenīgas krāsas apzīmēšanai. Par to liecina arī latviešu valodas vārdnīcu dotumi: ‘gaišs ar dzeltenīgu nokrāsu (par zirgu vai tā apmatojumu)’ [LLVV 6¹, 218.], ‘viegli pelēcīgi dzeltens’ [LV 87, 568].

Konstatētie piemēri no avotiem konkrētu priekšstatu ne par krāsu **palss** (arī **pāls**), ne krāsas toni nesniedz.

.. viņš [Bīriņš] atskatījās uz Lipstu, kas.. stāvēja ceļa vidū, aizkrustodams virzienu.. ratiem ar mazajiem, **palsajiem** zirdziņiem.

(Zeberiņš 15)

Palss kaķītis pavīdēja aiz ceriņiem, piesaistīdams bērna uzmanību.

(Bels 234)

Beļģu aitu suņu.. aizsākumi meklējami 1891. gadā.. Tad tika nolemts visus Briseles veterinārajā institūtā nonākušos suņus sadalīt trijās grupās – garspalvainajos melnajos, īsspalvainajos **palsajos** ar melnu masku un asspalvainajos tumšpelēkajos.

(Māja/ Hedvigas Kundzes Avīze. 45. (185). nr.,

9.–13. nov., 2004, 31)

Lielais **pālais** Ksars [zirgs] nāca pa priekšu. Pirmajā acu uzmetienā viņš nemaz nelikās tik liels, vajadzēja ieskatīties viņa garajās kājās, muskuļos un kustībās.

(Hemingvejs I, 104)

Atsevišķi piemēri sniedz priekšstatu, ka krāsa ir gaiša, blāva, iespējams, iepelēka.

Kaimiņu dārzā dedzina papīrus. Gar logu lido melna pelnu plēne.. Saule spīd uz izliktās virsmas. **Palss**, pelēcīgs zelts mirgo uz pelniem.

(Veisberga 82)

.. pāri zemei rudens brūnums/ Un debess **pālais** pelēkums.

(Sirmbārdis 36)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu *palss* dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsg_rāmātā (no http://par.zirgiem.lv//lvindex/lvciltsg_r.html#krasas), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas *palsa* norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *iedzeltena, netīri dzeltena*. Šeit atrodama arī piezīme par to, ka palsam zirgam krēpes un aste ir iedzeltena, bālgana, iespējams, arī balta. Tātad *palss* ir iedzeltens, arī netīri dzeltens zirgs ar gaiši dzeltenu, bālganu, iespējams arī baltu asti un krēpēm.

Savukārt pie zirgu apspalvojuma krāsas *pāla* norādēs par spalvas krāsu dots raksturojums *gaiši dzeltena, krēmkrāsas*. Šeit atrodama arī piezīme par to, ka pālam zirgam krēpes un aste ir gandrīz balta, atšķirībā no albīniem, ādā nedaudz pigmenta; raunas acis (resp. acs varavīksnene bezkrāsaina ar sarkanīgu mirdzumu (apmēram kā baltajiem trušiem, tikai mazāk spilgti sarkana acs)). Tātad *pāls* zirgs ir gaiši dzeltens vai krēmkrāsas zirgs ar gandrīz baltu asti un krēpēm un iesarkanīgām acīm.

Šis raksturojums iezīmē nelielu atšķirību starp krāsas nosaukumiem *palss* un *pāls*, tomēr atšķirība atzīstama par pārāk mazu, lai krāsas nosaukumiem veidotu katram savu atsevišķu šķirkli.

Atvasinātais krāsas nosaukumi: *palsens*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *gaiši palss, pelēki palss, tumši palss*.

2.2.3. Krāsas nosaukums *pāts* latviešu valodā

PĀTS

Cilme no lībiešu, igauņu *pāt* ‘fahl’ [ME III, 191].

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums konstatēts G. F. Stendera vārdnīcā, kur krāsas nosaukums dots vārdkopā *pahtajs zirgs* ar tulkojumu vācu valodā *Rehhar Pf.* [Pferd] [Stenders 185].

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīca” krāsas nosaukumam *pāts* dod tulkojumu vācu valodā *isabellfarben* (par *isabellfarben* semantiku, šķiet, diezgan drošu norādi dod citāts *Nedēļniece bija gērbta izabeļu krāsas sidraba muarē tērpā. Kā visi zina, šī krāsa savu vārdu ieguvusi no valdnieces Izabellas, kas tikām zvērējās nomainīt kreklu uz savas miesas, kamēr ielenktā jūras pilsēta Breda taps iekarota. Pilsētu neiekaroja ilgi, un tā radās jaunā modes krāsa.* (Zeberinš 26)) un norāda, ka krāsas nosaukums attiecināms uz tāda zirga, govs krāsu, kas ir brieža spalvā [ME III, 191]. (Iepriekš redzams, ka “Latviešu konversācijas vārdnīca” krāsas nosaukumu *palss* saista ar vācu *isabell!* [LKV XV, 30503]).

“Latviešu konversācijas vārdnīca” norāda uz analogiskas krāsas nosaukumiem citās valodās – ig. *paat*, vāc. *falb*, kr. *саврасмый* – un sniedz informāciju, ka **pāts** zirgs ir: “..zirgs, kad pigmentētu ādu sedz vairāk vai mazāk dzeltenas spalvas, kuŗu gali ir tumši. Gaŗās spalvas (piem., krēpes) ir tumšākas, pat gluŗi melnas, tāpat nagi. Tāda spalvas krāsa ir meŗa dzīvnikiem (piem., stīnām, brieŗiem) un arī mājas dzīvnikiem (piem., zirgiem, vērŗiem), ja tie dzīvo apstākļos, kas tuvi dabiskiem. T. dz. apz. nav sastopams; tur runā par kumeliņu ar “brieŗa spalvu” (L.D. 29868)..” [LKV XVI, 31249/31250].

Mūsdienu latvieŗu valodas vārdnīcās krāsas nosaukumam **pāts** dots skaidrojums ‘brūngani dzeltens, dzeltenbrūns ar melnu, brūnu vai pelēki dzeltenu asti, krēpēm (par dzīvnikiem, to apmatojumu)’ [LLVV 6¹, 527], ‘tāds, kam ir dzeltenbrūns apmatojums ar tumšāku virspusi un tumšākām vai melnām krēpēm un asti’ [LV 87, 599], ‘salns, pabāls, dzeltenīgi brūns’ [LV 93, 570].

Krāsas nosaukumam **pāts** konstatēti lietojumi:

pāts lietojumā ‘konkrētas krāsas resp. dzeltenī brūns’

Pāts – dzeltenī brūns zirgs ar melnām krēpēm, asti un melnām kājām līdz lecamajām locītavām, bieŗi arī ar melnu strīpu pār muguru.

(<http://par.zirgiem.lv>)

pāts lietojumā ‘zirga apspalvojumam raksturīga krāsa’

Visu Zirgu Pilnsapulcē melnie, baltie, bērie un dūkanie, sirmie, pātie un ābolainie teica: “Var gadīties, ka maŗīnas visu uzvar un mums būs jāiet bojā.”

(Ziedonis VIII, 25)

[Skolotājai] .. *kļuva gandrīz jautri, kad viņa ieraudzīja sirmi krāsoto omnibusu, kuram priekšā snauda divi pāti, izdēdējuŗi zirgi.*

(Rozītis II, 18.)

Uzlēca arī melnā ķēve un viņai līdzī pātais kumeliņŗ.

(Birznieks-Upītis IV, 133)

ŗādi pelēki, losi, pāti un palsi – saviem savvaļas senčiem līdzīgi zirgi Latvijā daŗreiz sastopami pašlaik..

(Baltakmens, Stukuls 9)

.. kad Teitoņa ordenis iekaroja Austrumprūsiju, ŗīs zemes milzīgajos meŗos bijis daudz losa, pāta un pelēka apmatojuma savvaļas zirgu.

(Baltakmens, Stukuls 8)

Krāsas nosaukums *pāts* lietots arī substantīva formā *pātais* ar nozīmi ‘zirgs šādā krāsā’.

.. *Pēteris* [jaunsaimnieks] *jūdzta tēva atstāto pāto arklā.*

(Rozītis I, 105)

Tuvāku norādi par krāsas nosaukumu *pāts* dod zirgu krāsu apraksts zirgu ciltsgrāmatā (no <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsgr.html#krasas>), kur pie zirgu apspalvojuma krāsas *pāts* norādēs par spalvas krāsu dots divējāds iespējams pāta zirga apspalvojuma raksturojums: 1) *gaiši dzeltena spalva, jaukta ar tumšu*; 2) *spalva pie saknes gaiša, galos – tumša*. Šeit atrodamā arī piezīme par to, ka pātam zirgam krēpes un aste ir melna, tumši brūna. Kā būtiska pazīme norādīts, ka pātam zirgam bieži sastopamas pazīmes ir peļutaka (resp. melna svītra pār muguru (mugurkaulu)), zebras šķērslāsumi (tumšas (melnas) spalvas šķēršām uz kājām, kas sastopamas losiem un pātiem zirgiem); krēpēs atsevišķas gaišas šķipsnas un matu kopas. Tātad *pāts* zirgs ir gaišs, iespējams, gaiši dzeltens ar tumšu akotu vai tumšiem lāsumiem, melnu vai tumši brūnu asti un krēpēm, kurās dažkārt sastopamas gaišas šķipsnas, bieži ar melnu svītru pār muguru un tumšām svītrām uz kājām.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *gaiši pāts, tumši pāts, zeltaini pāts*.

2.3. Sarkanās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi

Šai grupā ietilpst aizgūtie krāsu nosaukumi adjektīvi *rozā* (*rozīgs*), *oranžs* (*oranžīgs*), *bordo* un substantīvi – krāsas nosaukumi, kas apzīmē sarkano krāsu *anilīns, kapars, karmīns, purpurs, šarlaks*.

Nenoliedzami *rozā* un *oranžs* pieskaitāmi krāsu nosaukumiem, kas uzskatāmi par stabiliem latviešu valodas elementiem un bieži vairs netiek uztverti kā sveši vai aizgūti, par šo krāsas nosaukumu stabilo vietu valodā liecina atbilstošo krāsu niansētība valodā, proti, atvasinājumi, kas veidoti no šiem vārdiem, piem., *oranžīgs, rozīgs, rozgans, ierozā*.

2.3.1. Krāsas nosaukums *oranžs* latviešu valodā

ORANŽS

Cilme < *fr. orange* ‘apelsīns’ [SVV 1999, 538].

Sarkani dzeltenu vai dzeltenī sarkanu krāsu apzīmējošais krāsas nosaukums *oranžs* ar skaidrojumu ‘iesarkani dzeltens, apelsīna krāsā’ latviešu valodā ienācis salīdzinoši nesen. 17.–19. gadsimtā iznākušajās nozīmīgākajās tulkojošajās vārdnīcās šāds krāsas nosaukums nav konstatēts. Vēl 19. gs. beigās Kārļa Kristiana Ulmaņa un Gustava Bražes vācu-latviešu vārdnīcā “*Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch.. Riga u. Leipzig, 1880.*” ievietots oranžo krāsu apzīmējošais krāsas nosaukums vācu valodas salikteņa *pomeránzenfarben* skaidrojums (tulkojums) ‘sarkani dzeltens (kā pomerance)’ [Ulmanis, Braže 575]. Šai pašā vārdnīcā ir ievietots arī vācu valodas substantīvs *orange*, kas tulkots kā ‘orangsche, pomeranze’ [Ulmanis, Braže 554], bet kuram nav analoga krāsas nosaukuma. Arī tas norāda, ka vismaz 19. gs. vidū vārds vēl nav ticis lietots.

Pirmie krāsas nosaukuma reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti:

1) K. Ducmaņa “Politiskā un vispārējā svešvārdu grāmatā” (1921): *oranžs* ar skaidrojumu ‘dzeltenī sārts’ [Ducmanis 265],

2) “Latviešu konversācijas vārdnīcā” dots krāsas nosaukums *oranžs* ar norādi, ka tas aizgūts no franču valodas un skaidrojumu ‘zeltam līdzīgs sarkanas un dzeltenas krāsas maisījums’ [LKV XV, 29914].

Krāsas nosaukums *oranžs*, kā jau iepriekš minēts, apzīmē spilgtu *sarkanīgi dzeltenu* vai *dzeltenīgi sarkanu* krāsu, tomēr reizē asociatīvi saistās ar īpašu raksturīgu, autonomu krāsu. Mūsdienu latviešu skaidrojošās vārdnīcas to raksturo: ‘tāds, kam ir, piemēram, apelsīna krāsa’ [LLVV 6¹, 56], ‘dzeltenī sārts’ [LV 93, 520], ‘tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga gataviem apelsīniem; sarkanīgi dzeltens’ [LV 87, 554].

Ilustratīvais materiāls rāda, ka krāsas nosaukuma *oranžs* niansētība ir samērā plaša, tā aptver toņus no tuva sarkanam līdz tuva dzeltenam.

Krāsas nosaukumam *oranžs* konstatēti šādi lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam –

aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

oranžs lietojumā ‘tumši, sarkani oranžs’ (lietojuma skaidrojuma pamatā ir zināšana par attiecīgajai reālijai raksturīgo krāsu, kā arī attēls, kurā reālija redzama, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, apelsīna krāsa, dzeltenī sārts, tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga gataviem apelsīniem; sarkanīgi dzeltens’).

Gulbis. Balts. Knābis oranžs ar melnu uzknābja kupri.

(Latvijas putni. www.wsfz.com/aputntxt.html)

Zīriņš. Balts, pelēku muguru. Galvas virsa melna. Oranžs knābis un kājas.

(<http://www.wsfz.com/aputntxt.html>)

oranžs lietojumā ‘iesarkani, vidēji oranžs’ (lietojuma skaidrojuma pamatā ir zināšana par attiecīgajai reālijai raksturīgo krāsu, kā arī attēls, kurā reālija redzama, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, apelsīna krāsa, dzeltenī sārts, tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga gataviem apelsīniem; sarkanīgi dzeltens’).

Dzirkstele.. [lilija]. Divkrāsaina - zieda centrs oranžs, uz apmalēm pāriet oranži sarkanā krāsā.

(http://www.lilijas.info/azijas_lilijas.htm)

oranžs lietojumā ‘dzeltenīgi, gaiši oranžs’ (lietojuma skaidrojuma pamatā ir zināšana par attiecīgajai reālijai raksturīgo krāsu, kā arī attēls, kurā reālija redzama, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, apelsīna krāsa, dzeltenī sārts, tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga gataviem apelsīniem; sarkanīgi dzeltens’).

Sarkanā mušmire ir pazīstamākā mušmire. Tās cepurīte sasniedz 5 – 20 cm platumu.. Lapiņas baltas. Mīkstums balts, bet tieši zem cepurītes virsmiziņas gaiši oranžs vai dzeltenīgs, ar saldeni garšu, bet bez īpašas smaržas.

(http://latvijas.daba.lv/augi_senes/senes/uzmanies.shtml)

oranžs lietojumā ‘gaiši, bāli oranžīgs’ (lietojuma skaidrojuma pamatā ir zināšana par attiecīgajai reālijai raksturīgo krāsu, kā arī attēls, kurā reālija redzama, nezinātājam krāsas nosaukuma skaidrojums paliek robežās, kādas dod latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, respektīvi, ‘tāds, kam ir, piemēram, apelsīna krāsa, dzeltenī sārts, tāds, kam piemīt krāsa, kas raksturīga gataviem apelsīniem; sarkanīgi dzeltens’).

Vilnītis. Oranžs, pūkainu cepurīti ar tumšām joslām. Balta sula.

(<http://www.wsfz.com/asenetxt.html>)

oranžs lietojumā ‘koši oranžs, apelsīnam raksturīgajā krāsā’

Vasaras pilnbrieds. Mēness kļūst liels un oranžs kā pilnīgi gatavs apelsīns, naktīs klusi un nemanāmi līst zvaigžņu lietus.

(Vides Vēstis 7/8)

oranžs lietojumā ‘spilgts, spilgti oranžs’

Spilgts, oranžs sienu krāsojums vairāk būs piemērots kafejnīcai vai kādai citai sabiedriskai telpai, kurā cilvēki neuzturas ilgstoši.

(<http://www.psihologijas pasaule.lv/raksti.php?id=128&show=108&act=read&ct=sub>)

oranžs lietojumā ‘dzeltenīgi, koši oranžs, burkānam raksturīgajā krāsā’

Lai izteiktu, kas raksturīgs rudenim, mazie bija sagatavojuši skeču, paņēmuši lietussargus, klāja galdus ar rudens veltēm, kā arī pa klasēm bija ģērbusies tādas krāsas drēbēs, kura raksturīga tam vai citam dārzeņiem, piemēram: sarkans kā biete, oranžs kā burkāns.

(<http://www.media.lv/kv199910/991025/03.htm>)

oranžs, kur krāsas nosaukuma lietojums neļauj noteikt krāsas toni

Zirņu tripsis – Kakothrips robustus. Pieaudzis īpatnis sīks, 1,3–1,5 mm garš, iegarens, melni brūns vai melns kukainis, ar šauriem, gariem, tumšiem spārniem. Kāpurs līdz 1,3 mm garš, sākumā caurspīdīgs, balts, vēlāk kļūst oranžs.

(<http://www.liis.lv/kukaini/slkuk2.htm>)

To, ka bez apelsīnu krāsas oranžajam ir arī citas nozīmes nianšes un lietojumi, tāpat norāda vārdu savienojums *apelsīnu oranžs*.

Diskutējams varētu būt jautājums par to, vai tiešām latviešu valodā ar **oranžs** visbiežāk apzīmē tieši apelsīnam raksturīgo krāsu. Ticamāk šķiet, ka ar krāsas nosaukumu **oranžs** tiek apzīmēts daudz spilgtāks, intensīvāks tonis. Par šo pašu jautājumu krievu valodas sakarā ir rakstījusi valodniece N. Bahiļina. Viņa pat uzskata, ka krāsas nosaukums *oranžs* ir zaudējis sākotnējo saikni ar tā cilmi (resp. *orange* ‘aplesīns’) un ka, nosaucot oranžo krāsu, krievu cilvēki (t. sk. arī izglītotie svešvalodu pratēji) nesaista to ar apelsīnu krāsu. Piemēram, viņa min citātu no daiļdarba, kur izmantots krāsas nosaukums *апельсинно-оранжевый* [skat. Bahiļina 242, 243].

Latviešu valodā autorei tieši šādu salikteni izdevies konstatēt tikai vienā piemērā, kurš tieši neliecina par krāsas toni:

Tagad par Pepiju un viņas neveiksmi matu jautājumā. Pepija atkal savus matus oranžus gribēja piekrāsot, bet... krāsu bāzē nebija tieši apelsīnu oranžās krāsas.

(www.tvnet.lv/fabrika/today.ph..)

Tomēr, pēc autores uzskata, salikteņa *apelsīnoranžs* vai vārdkopas *apelsīnu oranžs* eksistence nenorāda uz disonansi starp apzīmējumiem *apelsīnu krāsa* un *oranžs*, bet gan uz to, ka šāds saliktenis norāda uz oranžās krāsas toņu variabilitāti intensitātes ziņā, respektīvi, uz tieši tādu oranžās krāsas toni, kāds raksturīgs apelsīnam.

Ir arī konstatēti citi krāsas toņa intensitāti norādoši saliktie krāsas nosaukumi – *burkānoranžs*, *bronzas oranžs*, *mandarīnu oranžs*, *purpuroranžs*, *oranžsarkans*, piemēram:

Tas ir kā katra paša īpašs triks – izdomāt ko nebijušu, lai puķotās kleitas izskatītos labi.. Tā var būt “spica” krāsu kombinācija, piemēram, ābolzaļš un mandarīnu oranžs..

(Zeltene 23)

Orange Wonder .. , bronzas oranža..

(Ruks 135)

Ziedi [kresēm] dzeltenī līdz oranžsarkani.

(LD 3,27)

Kopumā jāsecina, ka oranžās krāsas gamma ir ļoti ierobežota, ierobežots ir arī to reāliju daudzums, kuras tiek raksturotas, izmantojot krāsas nosaukumu **oranžs**. Tiklīdz krāsa, kas piemīt kādai reālijai, ir tuvāka dzeltenajai vai sarkanajai krāsai, tiek

izmantots saliktais krāsas nosaukums *oranždzeltens*, *oranžsarkans* u. tml., piemēram, krešu ziedi raksturoti kā dzeltenī un oranžsarkani, pīlādža ogas – kā oranžsarkanas, smiltsērķšķa ogas – oranždzeltenas un oranžsarkanas u. tml.

Atvasinātais krāsas nosaukums: *oranžīgs*.

Saliktie krāsas nosaukumi: *apelsīnu oranžs*, *burkānoranžs*, *bronzas oranžs*, *mandarīnu oranžs*, *purpuroranžs*.

2.3.2. Krāsas nosaukums *rozā* latviešu valodā

ROZĀ

Cilme: vācu *rosa* ‘rozā’ [LvV 664].

Sārtās vai sarkanīgās krāsas apzīmējums *rozā* latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēts:

1) F. Mēkona “Svešu vārdu grāmatā” (1878) ar skaidrojumu *rožufērvīgs*, *gaišisarkans* [Mēkons 33],

2) krāsas nosaukums *roza* fiksēts arī Kārļa Kristiana Ulmaņa un Gustava Bražes vācu-latviešu vārdnīcā “Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch.. Riga u. Leipzig, 1880.”: *rōza* ar tulkojumu (skaidrojumu) *gaischi sārkans (kā rohze)*. Turpat atrodams arī saliktenis ar identisku nozīmi *rosenfarben* ar tulkojumu *gaischi sārkans (kā rohze)*. Tas norāda uz krāsas nosaukuma iespējamo cilmi *rozā* ‘rožu krāsas’ [Ulmanis, Braže 605].

No agrākā laikā iznākušajām vārdnīcām krāsas nosaukums ar līdzīgu nozīmi konstatēts 1789. gadā Jelgavā iznākušajā Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā “Lettisches Lexikon”, kur vārdnīcas vācu-latviešu daļā atrodams *Roze farbe rosenroth*, kam dots tulkojums *sarkans kā jauna rozīte* [Stenders 485], tomēr šeit nav minēts tieši krāsas nosaukums *rozā*. Tātad acīmredzot šai laikā krāsas nosaukuma *rozā* latviešu valodā vēl nav.

“Latviešu literārās valodas vārdnīca” krāsas nosaukumam *rozā* dod skaidrojumu ‘gaiši sārts’ [LLVV 6², 699].

Praksē krāsas nosaukums *rozā* apzīmē to pašu krāsas toni, ko krāsas nosaukumi *sārts*, *gaiši sarkans*, *iesarkans* u. tml. Runājot par krāsas nosaukumu *rožains* (analoģisks saliktenis būtu *rožu krāsa*), jāatzīmē, ka, pēc autores domām, *rožains* un *rožu krāsa* apzīmē vienu no *rozā* krāsas toņiem un nav uzskatāms par identisku

krāsas apzīmējumu. Hipotētiski ir iespējams, ka krāsas nosaukums *rožains* ir aizgūtā krāsas nosaukuma *rozā* (arī atvasinājuma *rozīgs*) latviskais analogs. Sal., piemēram:

[Restauratori] *Klaudzina sienas, naglo stalažas, mutes paplētuši, acīm fanātiski sprakšķinot, uzlūko ēdamzāles griestos rozīgu, tārпам līdzīgu bērna roķeli..*

(Repše II, 34)

un

Es izlaboju savu bālumu, ietriepjot plaukstās rožainu krāsu un rīvējot vaigus.

(Baka 11)

Pēc autore domām, līdzīga (ja ne identiska) semantika piemīt arī krāsas nosaukumam *sārts*, par ko liecina piemērs, kas līdzīgi diviem iepriekšminētajiem min krāsu, kas apzīmē cilvēka ādas izskatu:

Viņai bija liela, sārta un labsirdīga seja, un acis .. bija apaļas un spožas kā stikla pērles.

(Baka 43)

Nenoliedzami, krāsas nosaukumam *rozā* piemīt zināma variabilitāte (par ko liecina arī salikteņi ar krāsas nosaukumu *rozā* otrajā komponentā *gaišrozā, tumšrozā, vecrozā, bēbišrozā*), tas paver arī dažādu krāsas nosaukuma *rozā* uztveres iespēju.

Apkopojot krāsas nosaukumam *rozā* konstatētas šādas nozīmes un lietojumi, kuri, gadījumos, kad tos neatklāj konteksts, reālijas pazinējam atklājas kā konkrēta krāsa, bet nezinātājam – aptuvena krāsa, kuras robežas iezīmē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotie skaidrojumi vai definīcijas:

rozā lietojumā ‘vidēji rozā, arī rozā ar vidēju intensitāti’

Gaišiem dzīvniekiem [kaķiem] purns parasti ir rozā.

(Māja 42, 16)

Vandžiro, aptuveni divus gadus veca žurku meitene, īsiem solīšiem.. tausta.. izkaltušu smilšu lauku. Rozā deguntiņš pēkšņi kaut ko ir saodis..

(Diena 235, 17)

rozā lietojumā ‘sarkanīgi rozā’

Ardizija.. ir tropu augs, kas zied pavasarī un vasaras sākumā. Parastajai ardizijai lapas ir zaļas.. Ziedi ir balti vai rozā apmēram centimetru plati.

(Ardizija. Malda Ilgaža. www.dzirkstele.lv.)

rozā lietojumā 'gaiši, maigi rozā'

Es rakstīšu par/ Rozā kaķpēdiņām/ Jo viņas bija/ Viņas ir un būs

(Es rakstīšu. Autobuss debesīs no www.dziesmas.lv)

Jo rudenī, kad mēs runājām caur gladiolām, viens – caur parasto rozā, otrs – caur karmīnsarkano, – mēs jau vairs nesapratām viens otru.

(Ziedonis I, 417)

rozā ar nozīmi 'pārspīlēts, bezgaumīgi krāšņs'

Vērojot sezonas [modes] kolekcijas, sajūta ir līdzīga kā konditorejas cehā, kur, vispārēja salduma apreibināts, galvenais kūku cepējs tā arī nevar nociesties, neuzspiežot rozā krēma rozi uz tortes..

(www.diena.lv/ sestdiena 2004.02.10.)

rozā ar nozīmi 'idillisks, gaišs, idealizēts'

Es nāvi redzēšu/ Un iznīcību/ Un rozā cerības/ Un skaistu zilu zirgu

(Es rakstīšu. Autobuss debesīs no www.dziesmas.lv)

Atvasinātie krāsas nosaukumi: *rozīgs, rozgans, ierozā.*

Saliktie krāsas nosaukumi: *bēbīšrozā, flamingo rozā, gaiši rozā, maigi rozā, tumši rozā, vecrozā.*

Ar citiem sarkanās krāsas toņus apzīmējošajiem aizgūtajiem krāsas nosaukumiem vairumam valodas lietotāju minētie vārdi asociēties ja ne ar pavisam precīzu, niansētu krāsas toni, tad noteikti ar kādu konkrētu krāsu.

2.3.3. Krāsas nosaukums *anilīns* latviešu valodā

ANILĪNS

Cilme port. *anil*. 'indigo' < arābu *an-nīl* < sansk. *nīlā* 'zils' [SVV 1999, 57].

Vārdam *anilīns* latviešu valodā konstatēts skaidrojums 'bezkrāsains indīgs šķidrums.., ko lieto krāsvielū, ārstniecības līdzekļū, fotoattīstītāju un citu materiālu izgatavošanai' [SVV 1999, 57].

Kā krāsas apzīmētājs *anilīns* konstatēts vienīgi saliktenī *anilīnsarkans*, kas zināmā mērā ir pretrunā ar šī vārda cilmi, jo *indigo* apzīmē nevis sarkanu, bet tumši zilu krāsu.

Elisabeth Evers (elizabet everz) [tulpe], .., anilīnsarkana, ar sudrabotu tonējumu..

(Ruks 126)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *anilīnsarkans*.

2.3.4. Krāsas nosaukums *bordo* latviešu valodā

BORDO

Cilme no fr. *bordeaux*, pēc vietv. *Bordo (Bordeaux) Francijā* [SVV 1999, 112]. Fr. *bordeaux* ‘D’une couleur proche de celle des vins rouges de Bordeaux (rouge france)’ [Hachette 221].

Krāsas nosaukums *bordo* nav fiksēts ne kādā no 17. – 19. gs. tulkojošajām vārdnīcām, ne F. Mēkona, ne J. Dravnieka svešvārdu vārdnīcā. No tā secināms, ka šis krāsas nosaukums latviešu valodā ienācis relatīvi nesen. Tomēr tas uzskatāms par stabilu valodas sastāvdaļu un valodas lietotājiem ir labi pazīstams.

“Latviešu konversācijas vārdnīcā” vārdam *bordo* dots skaidrojums ‘spilgti sarkanas krāsvielas’ [LKV II, 2697].

Bordo kā krāsas nosaukuma pirmie reģistrējumi leksikogrāfiskos avotos konstatēti “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 2. sējumā, kur *bordo* dots skaidrojums ‘tumši sarkans’ [LLVV 2, 109–110] un “Svešvārdu vārdnīcā” (1978), kur tam ir dota cilmes norāde fr. *Bordeaux* ar piebildi, ka apzīmējums radies no Francijas pilsētas Bordo (Bordeaux) nosaukuma, un skaidrojums 1) ‘sarkanvīna šķirne’; 2) ‘tumši sarkans’ [SVV 1978, 113].

Vēlākā laika latviešu valodas leksikogrāfiskajā avotā vārdam *bordo* dots skaidrojums 1. ‘sarkanvīna šķirne; šās šķirnes vīns’; 2. ‘tumšsarkans’ (šādi sniedzot netiešu norādi, ka *bordo* ir tāds sarkanās krāsas tonis, kāds raksturīgs attiecīgās sarkanvīna šķirnes vīnam) [SVV, 1999, 112].

Krāsas apzīmētāja nozīmē lietots gan kā salikta krāsas nosaukuma sastāvdaļa (*bordosarkans*), gan viens pats adjektīva funkcijā, piemēram, vārdkopās *bordo kleita*, *bordo žakete*.

.. rotu kolekcija "Liāna" – rotu komplekti bronžā ar dūmakaino kvarcu, sintētisko topāzu, **bordo** un sūnu zaļiem Svarovska kristāliem.

(www.7avenija.lv)

Ja, ejot uz kādu tikšanos, nejutaties pilnībā pārliecināta par sevi un savu nostāju, tad uzvelciet kaut ko **bordo** – ne jau velti **bordo** sauc par biznesa krāsu. Tā jums gan palīdzēs veikt darījumu un visu pateiks jūsu vietā.

(<http://www.tvnet.lv/printArticle.php?id=2733502>)

Action F1 [biete] – agrs un ražīgs hibrīds, 105 dienas. Agri veido lielas saknes. Intensīvs **bordo** krāsojums, ieteicams vasaras un rudens ražai. Nav piemērotas uzglabāšanai (var uzglabāt tikai neilgu laiku), tāpēc labāk patērēt rudens periodā.

(<http://www.latvijasavize.lv/index.php?la=1911&li=2144829>)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: **bordo sarkans**.

2.3.5. Krāsas nosaukums *kapars* latviešu valodā

KAPARS

Iespējamā cilme no latīņu *cuprum* 'varš', vācu *Kupfer* 'varš'.

Vārda *kapars* kā nosacīta krāsas nosaukuma pirmais reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" 4. sējumā, kur vārdam *kapars* dots skaidrojums 'varš', kā arī dotas divas vārdkopas un viena salīdzinājuma konstrukcija, kas visas norāda uz vārdu *kapars* kā krāsas apzīmējumu vai krāsas apzīmējuma sastāvdaļu – *kapara brūns* – *kaparbrūns*, *kapara sarkans* – *kaparsarkans*, *brūns kā kapars* – *ļoti brūns*, *tumši brūns*. Daļa vārdnīcā dotā ilustratīvā materiāla no daiļliteratūras un periodikas avotiem norāda uz vārda *kapars* kā metāla nozīmi, daļa – uz vārda *kapars* kā krāsas apzīmētāja nozīmi, piemēram, *Brūns miesas kapars Kā kļavas lapa Iesarkanās bangās kveldē* (Gāliņš 3, 690) [LLVV 4, 131].

Krāsas nosaukums *kapars* galvenokārt sastopams saliktoņos *kaparsarkans*, *kaparbrūns*, tomēr retumis sastopams arī atsevišķā lietojumā kā krāsas apzīmētājs ar iespējamu nozīmi 'tāds, kam ir kaparam raksturīgā krāsa'. Iespējams, ka samērā retais

krāsas nosaukuma *kapars* lietojums ārpus salikteņa, skaidrojams ar šī paša sugasvārda *kapars* daudz biežāko lietojumu attiecīgā materiāla nozīmē.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *kaparkrāsa, kapara krāsa, kapara sarkans*.

2.3.6. Krāsas nosaukums *karmīns* latviešu valodā

KARMĪNS

Cilme no fr. *carmin* < lat. < arābu [SVV 1999, 343].

F. Mēkona “Svešu vārdu grāmatā” dota krāsas nosaukuma forma *karmezīns* (sal. vācu *das Karmesin* ‘karmīns’) krāsas apzīmētāja nozīmē ar norādi, ka vārds aizgūts no franču valodas, un skaidrojumu *gaišsarkans* [Mēkons 16]. Šāds lietojums ir pretrunā krāsai, kāda mūsdienu valodā tiek apzīmēta ar krāsas nosaukumu *karmīns*, resp., tumši sarkana krāsa.

J. Vidiņa “Svešvārdu grāmatā” (1911) fiksēts krāsas nosaukums *karmīns* [Vidiņš 187].

J. Dravnieka “Svešvārdu grāmatā” krāsas nosaukums *karmīns* skaidrots *sarkana krāsa, izgatavota no košņiļas* [krāsvielas] [Dravnieks II, 156], vienā skaidrojumā aptverot gan karmīna kā krāsvielas, gan krāsas nozīmi.

Vārds *karmīns* konstatēts ar nozīmi ‘intensīvi tumši sarkana vai purpursarkana krāsviela, krāsa’. Krāsas nosaukuma nozīmē lietots gan kā salikteņa sastāvdaļa, piemēram, *karmīnsarkans*, gan bez krāsas apzīmētāja adjektīva. Autonomš šī krāsas nosaukuma lietojums konstatēts vienīgi G. Repšes romānā “Sarkans”, kur “Karmīns” ir viens no romāna nodaļu nosaukumiem un tiek lietots tieši krāsas, nevis krāsvielas nozīmē.

Krāsas nosaukums (izņemot saliktos krāsas nosaukums ar *karmīns* pirmajā komponentā) sastopams galvenokārt kā Latvijas Republikas karoga krāsas apzīmētājs:

.. *Ministru prezidenta Zigrīda Meierovica parakstītie noteikumi.. saglabāja agrāk apstiprinātās valsts karoga krāsu joslu attiecības, un pirmo reizi noteica sarkanās krāsas toni (karmīns).*

(www.hotelgrizins.lv/parlatviju...)

Valsts karoga sarkanajai krāsai (karmīns), sarkanbaltsarkano svītru attiecībai, kā arī karoga garuma un platuma attiecībai.. jāatbilst.. likuma pielikumā dotajam paraugam.

(www.saeima.lv/simbolika/karogs)

(Jāatzīmē, ka, kaut gan, piemēram, angļu valodā eksistē krāsas apzīmējums *carmine* ar tulkojumu *karmīnsarkans*, krāsa, kas ir Latvijas karogā, tiek dēvēta par *Latvian Red*. Hipotētiskais viedoklis par šo krāsas nosaukuma maiņu ir tāds, ka *karmīns* (*karmīnsarkans*) netiek uzskatīts par pietiekami plaši atpazīstamu sarkanās krāsas toni vai par plaši atpazīstamu krāsu angļiski runājošajās zemēs. Franču valodā krāsas nosaukumam *carmin* ir nozīme ‘sarkana krāsa ar metālisku spīdumu’.)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *karmīnsarkans*, *karmīnsārts*.

2.3.7. Krāsas nosaukums *purpurs* latviešu valodā

PURPURS

Cilme lat. *purpura* ‘purpurgliemezis; sarkana krāsa’ < gr. *porphyra* ‘tumšsarkana krāsa’. Latviešu valodā vārds ienācis ar vācu valodas starpniecību.

Krāsas nosaukuma *purpurs* pirmais reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēts K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880), kur vācu *purpurn*, arī *purpurroth* latviešu valodā dots tulkojums ‘sārkans kā purpurs, purpursārkans’ [Ulmanis, Braže 583]. Līdz tam vārds *purpurs* ar tulkojumu ‘Purpur’ un skaidrojumu ‘dahrgha Drehbe/ swesscha Drehbe’ [Mancelis 138] konstatēts G. Manceļa vārdnīcā (1638). Tomēr tam nav uzrādīta krāsas nosaukuma nozīme.

Krāsas nosaukums *purpurs* krāsas nozīmē fiksēts arī F. Mēkona “Svešu vārdu grāmatā” (*purpurs* – lat. ‘skaists sarkanums’ [Mēkons 31]), J. Dravnieka “Svešvārdu grāmatā” krāsas (krāsvielās?) un apģērba nozīmē (*purpurs* (lat.) ‘skaista, ļoti dārga sarkana krāsa; apģērbs šai krāsā’ [Dravnieks II, 281]). Pēc autores konstatētā tie ir pirmie šī krāsas nosaukuma fiksējumi latviešu valodā.

Vārdam *purpurs* konstatēts skaidrojums 1. ‘tumšsarkana krāsviela ar viegli violetu nokrāsu; antīkajos laikos to ieguva no purpurgliemežiem un lietoja audumu krāsošanai, kā arī glezniecībā un kosmētikā; ar šādu krāsvielu krāsots audums; apģērbi no šāda auduma’, 2. ‘sarkanvioleta krāsa; audums, apģērbs šādā krāsā (purpursarkans, purpursārts, purpurviolets)’ [SVV 1999, 648].

Krāsas nosaukuma **purpurs** lietojumā nereti nav īsti droši konstatējama atšķirība starp izmantojumu krāsas nozīmē un auduma nozīmē. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” **purpurs** skaidrots: 1. ‘tumšsarkana krāsviela ar viegli violetu nokrāsu (senajā Grieķijā, Romā), ko ieguva no īpašiem gliemežiem un lietoja audumu krāsošanai; attiecīgā krāsa, krāsas tonis’; ‘ar šādu krāsvielu krāsots audums; apģērbs, kas darināts no šāda auduma’, 2. ‘tumšsarkans audums ar viegli violetu nokrāsu; apģērbs, kas darināts no šāda auduma’ [LLVV 6², 445]. Par to liecina arī piemērs no daiļliteratūras avota:

*Mila Melka, ģērbusies līdz zemei **gaišā purpurā**, uzklausa tiesas spriedumu bez acīm redzamām jūtu izpausmēm. Dzirkstīgās, gaišpelēkās acis šaurās, bālās sejas un gludi skūtās galvas ierāmējumā izskatījās kā filigrāni slīpēti topāzi, kas aiz kaprīzes iestrādāti jūras viļņu gludinātā kaļķakmenī.*

(Repše IV,142)

Retāk krāsas nosaukumam **purpurs** ir nepārprotami vienīgi krāsas apzīmētāja nozīme:

*Ja nelieto pūdera maigumu un **purpura** siltumu, tad skaistums paliek neizcelts.*

(Baka 28)

*“Svešzemju puķe [sieviete] ir skaista. Cik skaistas viņas acis! Kā **purpura** dimanti.”*

(Baka 28)

*..mēļais un **purpurs** – norieta krāsas/ un dārzs ap mēnesi/ izgaismo nakts tumšās vēnas*

(Līvena II, 58)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: **gaišs purpurs**, **purpursarkans**, **purpurmeln**, **karmīnpurpurviolets**, **purpurviolets**.

2.3.8. Krāsas nosaukums **šarlaks** latviešu valodā

ŠARLAKS

Cilme no vācu *Scharlach* ‘košsarkanā krāsa, košsarkanais’ [VLV 2004, 572].

Pirmais krāsas nosaukuma reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēts J. Dravnieka “Svešvārdu grāmatā” (1914), kur krāsas nosaukumam

šarlaks fiksētas trīs nozīmes, kas attiecīgajā šķirklī izceltas, vienīgi atdalot ar semikolu: *šarlaks* – (pers.) *sarkana krāsa; tādas krāsas drēbe; ļoti lipīga slimība, sevišķi pie bērniem* [Dravnieks II 302].

Krāsas nosaukums *šarlaks* “Svešvārdu vārdnīcā” skaidrots: *šarlaks*¹ [vācu *Scharlach*] ‘spilgti sarkana krāsa; šarlaksarkans – spilgti sarkans’ [SVV 1999, 766], bet “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam *šarlaks* dots skaidrojums: *Skarlatīna*, bet krāsas nozīme ir tikai šķirkļa vārdam *šarlaksarkans* [LLVV 7², 336].

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: *šarlaksarkans*.

Šie krāsu nosaukumi (no 2.3.3. līdz 2.3.8.) nepārprotami atšifrējami caur to reāliju atpazīstamību, kam konkrētā krāsa piemīt vai ir raksturīga, resp., ar reālijām, kas asociatīvi būtu pirmās saistāmas ar šīm krāsām. Šeit precizitātes līmenis hipotētiski iedomājams šādā asociatīvā saistījumā:

purpurs → *sarkans* → *violetsarkans*

karmīns → *sarkans* → *tumšsarkans*

šarlaks → *sarkans* → *koši, spilgti sarkans* utt.

Izņemot krāsas nosaukumu *bordo*, kas “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” [LLVV 2, 109/ 110] 1. nozīmē dots kā krāsu apzīmējošs adjektīvs ar skaidrojumu *tumši sarkans* (autores rīcībā esošajos ekscerptos fiksēta arī vārdkopa *bordo sarkans*), pārējie atrodami tikai substantīva formā, galvenokārt savienojumā ar krāsas apzīmētāju adjektīvu, piemēram, *cinobrsarkans, kapara sarkans, šarlaksarkans, karmīnsārts, karmīnsarkans, purpursarkans*.

2.4. Zaļās krāsas nianse apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi

Šai grupā ietilpst aizgūtais krāsas nosaukums adjektīvs *haki*.

2.4.1. Krāsas nosaukums *haki* latviešu valodā

HAKE

Cilme ang. *khaki* < urdu *khāki* ‘putekļu krāsā’ [SVV 1999, 264].

Krāsas nosaukuma pirmais reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 3. sējumā, kur vārdam **haki** krāsas nozīmē dots skaidrojums ‘zaļganbrūns’ [LLVV 3, 188; skat arī turpmāk].

Krāsas nosaukuma **haki** izpratne lietotāju apziņā galvenokārt vizuāli saistīta ar priekšstatu par konkrēta auduma vai apģērba izskatu, kas asociatīvi saistās ar krāsas atpazīstamību, un variācijas krāsas toņa izpratnē ir ļoti nelielas. Šī asociatīvā saistība tātad būtu domājama *haki* → *armijas formastērps vai tērps šādā krāsā*. Šādu pieņēmumu balsta arī latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas. Piemēram, “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” **haki** skaidrots: 1. ‘zaļganbrūna krāsa; audums šādā krāsā’ ar ilustratīvajiem piemēriem: .. [stūrmanis] *bija apģērbis haki virsvalku un kopā ar bocmani rīkojās pa laivu klāju*.. Lācis 10, 141 un *Ģērbies vasarīgi īsās haki bikšlēs, Janelis stāvēja alejas malā*.. Birze 5, 156, 2. ar piebildi: “parasti savienojumā ar “krāsa” ‘zaļganbrūns’ ar ilustratīvo piemēru *Viens no viņiem, tērpies.. impregnētā haki krāsas lietus mētelī, uzmanīgi pētīja krāsaino afišu*. Grigulis 10, 175 [LLVV 3, 188].

Jāpiezīmē, ka, šķiet, nav īstas starpības krāsas nosaukuma **haki** semantikā, ja aplūkojam pirmās un otrās nozīmes lietojumu, piemēram, LLVV. Atšķirība ir vienīgi vārda *krāsa* lietojuma trūkumā līdzās vārdam **haki** pirmajā gadījumā vai tā lietojumā otrajā gadījumā. Taču šī atšķirība, manuprāt, uzskatāma par formālu, jo paša vārda uztveres būtība nemainās, respektīvi, nemainās šī vārda uztvere tekstā, ja tiek izlaists vārds *krāsa*. Ilustrācijai piemēri no literatūras – divi krāsas nosaukuma **haki** lietojumi, kuri apstiprina iepriekšminēto apgalvojumu.

Pirmais gadījums, kur ir lietots vārds *krāsa*:

Sēdēdams vientuļas ceļmalas čaihanas priekšā, viņš pagaldē triņāja kājas un nenolaida acis no saviem ar zāli notraipītajiem zābakiem un haki krāsas biksēm.

(Bletijs 9)

Otrs gadījums, kur vārds *krāsa* lietots netiek, bet pēc konteksta noprotams, ka *haki* lietots krāsas nozīmē:

Haki tērptais vīrs ložņāja pa drupām. Istaras templis.

(Bletijs 10)

Komentējot abus šos citātus, jāpiebilst, ka krāsas nosaukuma **haki** lietojums ļoti veiksmīgi izvēlēts kā papildinošs vides raksturotājs – resp. konkrētajā gadījumā darbība norit Ziemeļīrākā un krāsas **haki** lietojums darbojas kā pastiprinošs asociatīvs elements vides uztveršanai.

1999. gada “Svešvārdu vārdnīcā” vārdam **haki** vispirms minēta krāsas nozīme, tātad semantiski tas skaidrots tuvāk cilmes vārdam: ang. *khaki* < urdu *khāki* ‘putekļu krāsā’ – ‘brūngandzeltena, brūnganzaļa krāsa’ un tikai aiz semikola dota nozīme: ‘audums šādā krāsā’ [SVV 1999, 264]. Savukārt “Latviešu valodas vārdnīcā” pirmkārt minēts audums, kam attiecīgā krāsa piemīt, respektīvi, par būtiskāko tiek atzīta reālija, ar kuras starpniecību attiecīgā krāsa ienākusi valodā: **haki** – 1. ‘dzeltenī vai pelēki brūns audums’. Tīra krāsas nozīme it tikai otrā: ‘dzeltenī vai pelēki brūns’ [LLVV 3, 252]. Amerikas Latviešu apvienības izdotajā “Latviešu valodas vārdnīcā” vārdam **haki** dots skaidrojums: ‘zaļgandzeltenpelēks audums’; ‘haki krāsa’ [LV 93, 252].

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

2.5. Zilās krāsas nianšes apzīmējošie aizgūtie krāsu nosaukumi

Šai grupā ietilpst aizgūtie krāsu nosaukumi adjektīvi *violets* (*lillā*), *indigo* un substantīvi – krāsas nosaukumi, kas apzīmē zilo krāsu *kobalts*, *ultramarīns*.

2.5.1. Krāsas nosaukums *lillā* latviešu valodā

LILLĀ

Cilme: latviešu valodā vārds aizgūts no vācu valodas (sal. vācu *lila* ‘fliederblau’ [Kluge 441]), kur tas, savukārt, < franču < arābu < senindiešu.

Krāsas nosaukuma *lillā* (formā *lila*) pirmais reģistrējums latviešu valodā leksikogrāfiskā avotā konstatēts K. K. Ulmaņa un G. Bražes vācu-latviešu vārdnīcā “Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch.. Riga u. Leipzig, 1880”, kur vācu valodas krāsas nosaukumam *lila* dots tulkojums *sarkani zils, lila*; šķirkļī norādīta substantīva forma *das Lila*, *lila pehrwe* [Ulmanis, Braže 490].

Marta Bīlenšteina grāmatā “Kleidung und Färbemethoden der alten Letten”, kuras priekšvārds datēts ar 1935. gadu, par krāsas nosaukumu *lillā* raksta: “Lila = Violett. Diese beiden Farben kamen erst in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts mit den Anilinfarben in Mode und Gebrauch. Die Juden trugen sie von

Haus zu Haus und lehrten die Frauen das leuchtende Lila und "Solserinorosa" färben. Die Letten haben auch kein eignes Wort für Lila. Das dunkle bezeichneten sie mit "braun" und das helle mit "blau". Das leuchtend lila Kleid einer Dame bezeichnete unsere Madg mit "braun". In manchen Gegenden färbt man mit einigen Blumen ein stumpfes Blaulilagrau und nennt die Farbe zilgans = bläulich." [Bīlenšteina 90].

No šī citāta secināms, ka krāsas nosaukums varētu būt parādījies jau pirms reģistrējuma K. K. Ulmaņa un G. Bražes vācu-latviešu vārdnīcā, resp., 19. gs. 2. pusē (bet ne beigās?).

Krāsas nosaukums *lillā* apzīmē sarkanīgi zilu (vai zilgani sarkanīgu) krāsu (LLVV 4, 712 ar skaidrojumu 'violets').

Krāsas nosaukumam *lillā* raksturīgs gan lietojums tiešā – krāsas raksturotāja – nozīmē, gan pārnestajā nozīmē.

Jūs jau zināt, kas ir kālija permanganāts. Tie ir tie lillā graudiņi, kurus izšķīdina ūdenī un skalo rīkli, kad kakls sāp.

(Ziedonis VIII, 34. lpp.)

Lillā olas var iegūt, tās vārot melleņu ievārījumā, kas mazliet atšķaidīts ar ūdeni.

(www.datorkarte.lv/zanda/Lieldienu_olas.htm.)

Šarmanto mārtiņrožu un krizantēmu ziedu krāsu gamma šogad ir pārsteidzoši bagāta, sākot no baltās līdz lillā un zaļai nokrāsai.

(Zemgales Ziņas II)

.. Zemgales sarkanais un zaļais nav tāds kā Vidzemes, Kurzemes vai Latgales. Katram ir savs notonējums un spēks. Visas šīs krāsas ir latviskas, arī Alsungas lillā.. brunči..

(Zinātnes Vēstnesis)

Krāsas nosaukuma *lillā* lietojums pārnestajā nozīmē iegūst nozīmi 'piedzēries'.

"Vai tev kauns ar jel maz ir!" – "Maz gan, kad esmu sadzēries," viņš jautri atbildēja. "Un Urga tev taču būs stāstījis, ka, šūpuli pirkdams, biju gluži lillā." – "Kad tad tu neesi "lillā"?" Līze rupji iesaucās. "Kauns gan ir, kad apdomā, ka tik jauns cilvēks jau tik liels dzērājs!"

(Blaumanis I, 377)

Šim nozīmes pārnēsimumam iespējami divi hipotētiski skaidrojumi: 1) sakars uz fonētiskās līdzības pamata ar vārdu *pilns* (arī *pillā*) ar nozīmi 'stipra dzēruma

pakāpē'; 2) metaforisks sakars ar dzērāja sejas (arī deguna) krāsu (līdzīgi kā vārdam *ziliķis* (LLVV 8, 633 *zildegunis*) ar nozīmi 'alkoholiķis; dzērājs'.¹⁶

Atvasinātais krāsas nosaukums: *lillīgs*.

Saliktie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

2.5.2. Krāsas nosaukums *violets* latviešu valodā

VIOLETS

Krāsas nosaukuma *violets* ienākšanai latviešu valodā iespējamas divas versijas. Šis krāsas nosaukums latviešu valodā varētu būt ienācis ar krievu valodas starpniecību. Savukārt krievu valodas krāsas nosaukuma *фиолетовый* cilme, šķiet, meklējama franču valodā. Tā valodniece N. Bahiļina, kas pētījusi krāsu nosaukumu vēsturi krievu valodā, par krāsas nosaukuma *фиолетовый* rašanos raksta: "Īpašie krāsu nosaukumi, kas apzīmē jauktu sarkani zilu vai zili sarkanu, gaišzili rozīgu vai rozīgi gaišzilu krāsu, krievu valodā rodas vēlu, ne agrāk kā 18. gadsimta otrajā pusē vai pat gadsimta beigās. Šim nolūkam izmantoti vārdi, kas pārņemti no franču valodas (iespējams, ar citu valodu, piemēram, vācu, poļu starpniecību) – *фиолетовый* un *лиловый* (no franču *violet* – *фиолетовый*; *violette* – vijolīte; *lilas* – ceriņi, *лиловый цвет* vēlāk radies adjektīvs *сиреневый* (resp., ceriņkrāsa, – A.R.))" [Bahiļina 246, 247].

Tātad iespējams, ka vārds *violets* latviešu valodā varētu būt ienācis no krievu valodas, bet krievu valodā – no franču valodas. Taču tikpat iespējama un pat ticamāka (par to liecina tiešās skaņu atbilstes) ir krāsas nosaukuma *violets* aizgūšana no vācu valodas, jo arī vācu valodā atrodams zilsarkanas krāsas toņa apzīmējums *violett* (*in der Färbung zwischen Blau und Rot liegend* 'veilchenfarben lila'..) [Etymologisches Wörterbuch 1517]. Par šādu iespējamību liecina arī krāsas nosaukuma *violets* reģistrējums J. Dravnieka "Vācu-latviešu vārdnīcā", kas izdota 1929. gadā, kur vācu valodas krāsas nosaukumam *violett* dots tulkojums: *mehļsch, violets* [Dravnieks III, 1213]. Latviešu valodas svešvārdu vārdnīcās krāsas nosaukuma *violets* pirmie reģistrējumi konstatēti no 1906. gada – J. Dravnieka "Svešu vārdu grāmatā" krāsas nosaukums *violets* skaidrots: *iezils, zils kā vijolīte* [Dravnieks I, 289], bet 1914. gada "Svešvārdu grāmatā" skaidrojumā krāsas nosaukuma cilme vairs netiek atspoguļota,

¹⁶ Hipotētiski iespējams pieļaut vēl arī trešo iespēju – ka nozīmes pārnesei ir baltvācu izcelsme, tomēr tā kā nav baltvācu leksikogrāfisko avotu, šo hipotēzi nav iespējams ne apstiprināt, ne arī noliegt.

un **violets** skaidrots – *iezils, tumši zils, mīļš* (iespējams, ka te pieļauta drukas kļūda un domāts *mēļš*. – A. R.) [Dravnieks II, 351].

1921. gadā izdotajā J. Rozes sastādītajā “Svešvārdu grāmatā ar dzīvē un rakstos visbiežāk lietojamo svešvārdu paskaidrojumiem” krāsas nosaukums *violets* (*wijolets*) skaidrots: *vijolītes ziedam līdzīga krāsa* [Roze J. 89]. Šie skaidrojumi vedina domāt, ka krāsas nosaukums *violets* saistāms ar reāliju *vijolīte*, kas, savukārt, atkal noved pie šī krāsas nosaukuma franciskās cilmes, kur, kā jau minēts, *violette* nozīmē vijolīti.

Krāsas nosaukums **violets** (tāpat kā pēc nozīmes identiskais krāsas nosaukums **lillā**) apzīmē sarkanīgi zilu (vai zilgani sarkanīgu) krāsu (LLVV 8, 503 ar skaidrojumu ‘tāds, kam ir, piemēram, viršu ziedu krāsa’).

Krāsas nosaukumam **violets** raksturīgs lietojums vienīgi tiešā – krāsas raksturotāja – nozīmē. Piemēram:

Reizi gadā gracioziem baltiem ziediem zied olīvkoku dārzi. Tad parādās aizmetnīši, no kuriem izaug olīvas. Indīgi zaļo krāsu nomaina maigs zāles zaļums, tad violets un beigu beigās arī melns – tieši tāda olīva ir nobriedusi eļļas spiešanai.

(http://www.dziedinatajs.lv/izdevums/raksts.php?raksts=2002_02_0028/raksti/8.

K. Mihelsons. Ceļojums olīvu valstībā)

Sievietes, kā jau maigas radības, gandrīz vienmēr tiecas pie siltiem pasteltoņiem. Rozā, zils, gaiši violets, balts – šīs krāsas ir spējīgas radīt pozitīvu atmosfēru, kurā valda Sieviete.

(<http://www.tvnet.lv/women/fashion/environment/index.php?id=2336022>.

Zane Lagzdiņa. Vīrieši, sievietes un... interjers)

Atvasinātais krāsas nosaukums: **violetīgs**.

Saliktie krāsas nosaukumi: **gaiši violets, tumši violets, pastelviolets, karmīnpurpurviolets, purpurviolets, ultraviolets**.

Ar citiem zilās krāsas toņus apzīmējošajiem aizgūtajiem krāsu nosaukumiem vairumam valodas lietotāju minētie vārdi asociēties ja ne ar pavisam precīzu, niansētu krāsas toni, tad noteikti ar kādu konkrētu krāsu.

2.5.3. Krāsas nosaukums *indigo* latviešu valodā

INDIGO

Cilmes ziņā vārds *indigo* ir aizgūvums no spāņu *indigo*, kam pamatā ir latīņu *indicum* ‘indiešu (krāsa)’ [SVV 1999, 302].

Latviešu valodā vārds *indigo* ienācis ar kādas starpniekvalodas, visticamāk – vācu vai krievu – palīdzību. Iespējams, pirmais fiksējums latviešu leksikogrāfiskajos avotos (bet ne latviešu valodā) ir 1789. gadā Jelgavā iznākusī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīca “Lettisches Lexikon”, kur *indigo* iekļauts vācu daļā kā krāsvielas nosaukums ar skaidrojumu *sillaunas zahles zilluma zahles* [Stenders 344]. Šāds skaidrojums varētu nozīmēt vai nu, ka tai laikā – 18. gs. otrajā pusē – svešvārds *indigo* latviešu valodā vēl nebija pazīstams, vai arī to, ka autors – vācietis – uzskatīja, ka latviešiem nebūs zināma svešvārda *indigo* nozīme. Arī vēl J. Dravnieka “Svešvārdu grāmatas” 5. izdevumā 1914. gadā atrodama tikai krāsvielas nozīme: *indigs, indigo – ziluma zāles, zila krāsviela* [Dravnieks II, 135].

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās vārdam *indigo* konstatēts skaidrojums ‘tumšzila kristāliska viela; attiecīgā krāsviela, attiecīgais krāsas tonis’ [SVV 1999, 302]. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” dots vārda *indigo* skaidrojums ‘tumši zila kristāliska viela, attiecīgā krāsviela; attiecīgais krāsas tonis’ [LLVV 3, 455].

Krāsas nozīmē konstatēts galvenokārt vārdkopā *indigo zils*. Bez krāsas apzīmētāja adjektīva *zils* krāsas nosaukums *indigo* sastopams retāk, pārsvarā krāsvielas nozīmē.

Kokvilnas diegus pirms aušanas mērcē indigo krāsā. Indigo ir pasaules populārākā un vecākā organiskā krāsviela..

(www.consumer-guide.lv)

Autorei izdevies konstatēt tikai pavisam nedaudzus krāsas nosaukuma *indigo* lietojumus tieši krāsas apzīmētāja funkcijā:

Tradicionāli pieņemts, ka varavīksnes lokā ir septiņas krāsas – sarkana, oranža, dzeltena, zaļa, gaiši zila, indigo un violeta.

(www.meteo.lv. Fakti par varavīksni)

Pierastais negaiss nav mūs aizmirsis – ir neparasti vēsi, zibeņi. Tomēr peldēties vai baudīt dabu var. Skats ir neaizmirstams – tumši, tumši pelēkas debesis, kurās virs Adrijas jūras traucas neskaitāmi zibeņi, caur mākoņiem uzspīd vēl kāds

saulesstars. Jūra kļūst divkrāsaina: viena daļa dzidri zaļā, bet otra – tumšā indigo krāsā.

(Universitātes Avīze 1)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktie krāsas nosaukumi: *indigo zils*.

2.5.4. Krāsas nosaukums *kobalts* latviešu valodā

KOBALTS

Cilme vācu *Kobalt* < *Kobold* 'raktuvju gars' [SVV 1999, 361].

J. Dravnieka "Svešvārdu grāmatā" *kobalts* (formā *kobolds*) fiksēts kā aizguvums no grieķu valodas vienīgi ar nozīmi *ļauns kalnu gars* [Dravnieks II, 163].

Vārdam *kobalts* latviešu valodas leksikogrāfiskajos avotos konstatēts skaidrojums 'ķīmiskais elements, sudrabbalts metāls ar sārtu nokrāsu' [SVV 1999, 361]. Arī "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" vārds *kobalts* iekļauts tikai kā ķīmiskā elementa apzīmējums 'ķīmiskais elements – par dzelzi cietāks sudrabbalts metāls ar iesarkanu spīdumu' [LLVV 4, 286].

Kā krāsas apzīmētājs sastopams diezgan reti, atsevišķajos konstatētajos lietojumos krāsa vai krāsas tonis, ko apzīmē ar *kobalts*, nav tieši nosakāms:

"*Mani vienmēr sajūsminājis mirklis, kad papīrs saskaras ar krāsu un lēnām tajā ieēdas. Toreiz manas mīļākās krāsas bija sarkanā un kobalts, mīļākā forma – aplis.*" [Saka māksliniece].

(www.studija.lv)

Daiga Rudzāte. Viņa domā par mākslu. Sarmīte Māliņa)

Sporta krāsām un stiliem ir liela ietekme uz nākošās vasaras modes tendencēm. Spilgtas krāsas – spilgti rozā, ultraviolets., kobalts un oranžs – kļūst par galveno fokusu.

(www.monton.lv/newsletter/200312..)

Krāsas nozīmē konstatēts arī saliktenis *kobaltzils*, kur salikteņa pirmā daļa ar ietvertu krāsas nosaukumu *kobalts* (*kobalt-*) nepārprotami norāda uz kādu noteiktu zilās krāsas toni:

LU karogs ir kobaltzils ar Latvijas Republikas valsts ģerboni zeltītā krāsā vienā pusē un LU ģerboni zinātņu emblēmu ielokā - otrā pusē.

(<http://www.lu.lv/jauna/vadiba/satversme.html>.)

Iespējams nēsāt tikai virsjaku vai tikai iekšjaku, vai abas kopā. Jakas sastiprinās ar rāvējslēdzēju. Krāsas - kobaltzils/ dzeltens/ melns..

(http://www.reklamas-apperbi.lv/virsjaka_R24.htm)

Saliktenis *kobaltzils*, iespējams, noteikta zilās krāsas toņa apzīmēšanai ienācis ar krievu valodas starpniecību. Piemēram, N. Bahiļina savā grāmatā “История цветообозначений в русском языке” krāsas apzīmētāju *кобальтовый* min līdzās *ультрамариновый* un *индиговый* nodaļā par zilās krāsas nosaukumu vēsturi [Bahiļina 192].

Par kobaltu kā zilās krāsas toņa apzīmētāju atbildi sniedz arī angļu valodas skaidrojošā vārdnīca, kur vārdam *cobalt* dots skaidrojums **a.** ‘pigment made from this’; **b.** ‘its deep-blue colour’ [Oxford 156], resp., ķīmiskais elements kobalts ir konkrēta zilās krāsas pigmenta pamatā.

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: *kobaltzils*.

2.5.5. Krāsas nosaukums *ultramarīns* latviešu valodā

ULTRAMARĪNS

Cilme vācu *Ultramarin* < vidusl. lat. *ultramarinus* ‘aizjūras’ (pigmenta izejvielas ievada no aizjūras valstīm) [SVV 1999, 816].

Vārdam *ultramarīns* mūsdienu latviešu leksikogrāfiskajos avotos konstatēts skaidrojums ‘zils pigments, ko iegūst, kaolīnu sakausējot ar sodu, sēru un citām izejvielām; to lieto glezniecībā, audumu un papīra krāsošanai’ [SVV 1999, 816], ‘spilgti zila krāsviela; attiecīgā krāsa’ [LLVV 8, 79].

.. [Pikaso] *gleznā “Māte ar bērnu” (1901) sēdošā sieviete ir attēlota līdzīgi madonnām – intensīvā ultramarīna (zilās) krāsas apmetnī.*

(www.liis.lv/makslasv/20sak/Kubism/Pikaso/teksts.htm.)

Atvasinātie krāsas nosaukumi nav konstatēti.

Saliktais krāsas nosaukums: *ultramarīnzils*.

Kaut arī šajā darbā par to netiek sīkāk runāts, jāpiemin fakts, ka samērā bieži ir sastopami gadījumi (īpaši dažādu preču katalogos, kur norādīta priekšmetu, vielu

krāsa), kur krāsas apzīmēšanai nav izmantots krāsas nosaukums, bet gan tiek nosaukta reālija (nominatīva vai ģenitīva locījumā), kam konkrētā krāsa piemīt, piemēram, “Paper by Numbers. 2003 – 2004” katalogā *saullēkts, vaniļa, zamšāda, lavanda, dzelzs, ceriņu, aprikožu, meloņu, korallu, apelsīnu, rudens, pavasara, jūras, magoņu, rapšu*; “Oriflame” 2000 februāra katalogā *īriss, karamele, āboliņa dūmaka, krēslas roze, ķirsis, rozes pumpurs, ingvers, kastanis, valrieksts*. Tādējādi šie sugasvārdi paši par sevi nekādā ziņā nav dēvējami par krāsu nosaukumiem, bet konkrētos kontekstos tie iegūst krāsas nosaukuma funkciju. Arī šie, krāsas nosaukuma funkciju ieguvušie, vārdi šādā gadījumā būtu pieskaitāmi latviešu valodas krāsu nosaukumiem un pārsvarā būtu ietilpināmi neatvasināto aizgūto krāsas nosaukumu kategorijā.

Kopumā secināms, ka aizgūtie krāsu nosaukumi ieņem savu īpašu vietu valodā, katrs no tiem – gan valodā jau adaptētais, gan svešais – savā veidā ir tās bagātinātājs un neatņemama mūsu valodas sastāvdaļa.

3. Atvasinātie krāsu nosaukumi

Produktīvākie vienkāršo atvasināto krāsu nosaukumu veidošanas līdzekļi latviešu valodā ir prefiksi *ie-*, *pa-* un sufiksi *-gan-*, *-īg-*, *-en-* piemēram: *iezaļgans*, *pasarkans*, *zilgans*, *pelēcīgs*, *sārtens*. (Nodaļā kā sufiksālie atvasinājumi aplūkoti vienīgi tie, kuri atvasināti no attiecīgās pamatkrāsas nosaukuma, bet nav aplūkoti krāsu nosaukumi, kas vēsturiski uzskatāmi par atvasinātiem – *dzeltens*, *dūkans*, *pelēks*, *sarkans* un *sārts*. Visi ar katru konkrēto krāsas nosaukumu reāli veidotie atvasinājumi reģistrēti katra atsevišķa krāsas nosaukuma aprakstā nodaļās “Neatvasinātie mantotie krāsu nosaukumi” un “Neatvasinātie aizgūtie krāsu nosaukumi”).

Tomēr jāpiebilst, ka dažu afiksu lietojums ir diezgan ierobežots un ne ar visiem pieminētajiem afiksiem iespējams veidot nianšes un toņus apzīmējošus krāsu nosaukumus. Ar prefiksiem *ie-* un *pa-* veido atvasinātos krāsu nosaukumus gandrīz no visiem krāsu nosaukumiem, piemēram: *iezils*, *iedzeltens*, *iesarkans*, *pamelns*, *pazaļš*, *padzeltens*. Daudz ierobežotāks ir piedēkļu lietojums. Tā, piemēram, ar piedēkli *-gan-* parasti ir krāsu nosaukumi *zilgans*, *zaļgans*, *melngans*, *baltgans*, *brūngans*, retāk – *rozgans*, turpretī ar šo piedēkli netiek veidoti atvasinājumi, kuru pamatā būtu krāsu nosaukumi *sarkans*, *dzeltens*, *pelēks*, *oranžs*. Ierobežots ir arī piedēkļa *-īg-* lietojums. Tiek veidoti krāsu nosaukumi *brūnīgs*, *sarkanīgs*, *dzeltenīgs*, *melnīgs*, *rozīgs*, *oranžīgs*, bet valodas materiālā nav izdevies konstatēt atvasinājumus **zilīgs*, **zaļīgs*, **baltīgs*. Visretāk lietots ir piedēklis *-en-*, kurš sastopams vienīgi krāsas nosaukuma *sārts* atvasinājumā *sārtens*.

Ir atsevišķi krāsu nosaukumi, ar kuriem tiek veidoti atvasinājumi ar gandrīz visiem prefiksiem un sufiksiem (piemēram, *iesarkans*, *pasarkans*, *pasarkanīgs*, *sarkanīgs*, *iezilgans*, *iezilganīgs*, *pazilgans*, *zilganīgs*), un ir krāsu nosaukumi, ar kuriem atvasinājumi tiek veidoti ļoti reti (piemēram, *iemelns* faktiski ir formāls veidojums, kas nenorāda uz atsevišķu melnās krāsas niansi, bet gan uz pavisam citu – atšķirīgu – krāsu, resp., pelēko).

Dažkārt, veidojot atvasināto krāsu nosaukumu, tiek izmantota dubultafiksācija, kad prefiksu un sufiksu lietojums vienas krāsas nianšes apzīmēšanai apvienojas, taču, kā liecina materiāls, šādi veidojumi ir drīzāk formāli, jo, šķiet, nenorāda uz vēl lielāku krāsas toņa pavājinājumu vai vēl mazāku konkrētā toņa

piemītību kādai reālijai. Tas redzams, piemēram, salīdzinot krāsas toņa *zilgans* un *iezilgans* lietojumu:

..novakarē abi klusēdami briduši pa *zilgani* mirdzošo sniegu, marta dzestro gaisu elpodami

(Repše II, 16)

un

.. *ledus, kas iezilgans mirdz, tiks aizrauts gar Doli uz jūru*

(Lasmanis 20),

kur gandrīz identiskā situācijā krāsa tiek dēvēta te par *zilganu*, te par *iezilganu*. Kaut gan, nenoliedzami, šāds lietojums ir subjektīvs un attiecīgais tonis var tikt uztverts arī atšķirīgi. Kā zināms psiholoģisks pamatojums šādas atšķirības uztverē var kalpot tieši dubultā afiksācija, kas arī vizuāli un audiāli tiek uztverts kā pārmaiņu un dubulta pamazinājuma rādītājs. “Latviešu literārās valodas vārdnīca”, piemēram, nianse atšķirību norāda, šķirklim *zilgans* dodot skaidrojumu ‘ar zilu nokrāsu; arī iezils’ [skat. LLVV 8, 634], bet šķirklim *iezilgans* skaidrojumu ‘mazliet zilgans; ar zilganu nokrāsu’ [skat. LLVV 3, 438].

3.1. Ar prefiksu *ie-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Vēsturiskajās vārdnīcās atvasinājumi ar piedēkli *ie-* nav pārāk izplatīti, tomēr tie ir konstatēti gan 17., gan 18. un 19. gadsimta vārdnīcās. Tā K. Fīrekera vārdnīcā konstatēts atvasinājums *iemelns* [Fīrekers 160], G. F. Stendera vārdnīcā – *iedzeltens* [Stenders 145] un *iepelēks* [Stenders 193, 451], K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā *iedzeltans* [Ulmanis, Braže 327], *iemelns* [Ulmanis, Braže 640], *iesarkans* [Ulmanis, Braže 171] un *iepelēks* [Ulmanis, Braže 58]. Tie visi norāda uz krāsas piemītību reālijai mazākā mērā vai kādas krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā.

Tieši tas pats sakāms par mūsdienu latviešu valodas leksikogrāfiskajos avotos fiksēto atvasināto krāsas nosaukumu semantiku.

Prefikss *ie-*, tātad, norāda uz krāsas piemītību reālijai nelielā mērā, uz kādas krāsas toņa piemītību kādai citai krāsai, piemēram:

iedzeltens – mazliet dzeltens; ar dzeltenu nokrāsu [LLVV 3, 246],

iepelēks – ar pelēku nokrāsu [LLVV 3, 330],

ieruds – mazliet ruds [LLVV 3, 351],

iesarkans – mazliet sarkans [LLVV 3, 356],

iesārts – mazliet sārts [LLVV 3, 356],

iezaļš – mazliet zaļš; ar zaļu nokrāsu [LLVV 3, 437],

iezils – mazliet zils; ar zilu nokrāsu [LLVV 3, 439].

Pēc autore domām, kaut arī visi vārdnīcā minētie piemēri neapšaubāmi norāda uz konkrētās krāsas intensitātes mazināšanos vai krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā, skaidrojumu atšķirībai īsta pamatojuma nav. Semantiski nav konstatējama intensitātes vai krāsas piemītības pakāpes atšķirība, piemēram, starp adjektīviem *iesarkans* un *iezaļš*, ne arī starp skaidrojuma daļām *mazliet zaļš* un *ar zaļu nokrāsu*, tāpat nav īsti motivēta šo divu atvasināto krāsas nosaukumu skaidrojuma atšķirība, resp., tas, kāpēc *iesarkans* skaidrots kā *mazliet sarkans*, bet *iezaļš* kā *mazliet zaļš; ar zaļu nokrāsu*.

Visos autore konstatētajos gadījumos prefikss *ie-* norāda uz kādas krāsas piemītību reālijai nelielā mērā, piemēram:

Viss jūras plašums laistās iedzeltenā gaismā, – vai saule rietot sametusi zeltu jūrā, vai kuģis nogrimis un tikai viļņi šūpo dzintara atspīdumu?

(Kaldupe I, 79)

Kailo [kalna] ziemeļpuses krauju vēl pa lielākai daļai klāja ēna, bet vietās, kur to apspīdēja saule, klintis gaismojās iesarkanās.

(GPI, 356.)

.. skats bija skaidrs un tāls, nepavisam ne tāds, aizplīvurots un miglains, kāds viņudien bija pavēries no Senmeža paugura, kas tagadiņ maigi iezalģans slējās iz tumšā Senmeža rietumu pamalē.

(GP I, 181)

Atšķirīga semantiska nianse ir krāsas nosaukumam *iebalts*, kas “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” skaidrots: ‘Vietumis balts; tāds, kam ir baltas vai ļoti gaišas krāsas plankumi’ un kam dots ilustratīvais piemērs: *Kājas [lauka zosij] sarkani dzeltenas; virsaste iebalta..* [LLVV 3, 220]. Šai gadījumā atvasinātais krāsas nosaukums nenorāda uz krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā vai konkrētās krāsas intensitātes mazināšanos, bet gan uz konkrētas krāsas piemītību kādai citai krāsai fragmentāri – resp., konkrētajā gadījumā uz baltās krāsas plankumiem kādā citā krāsā.

Tomēr šis gadījums laikam uzskatāms par specifisku izņēmuma gadījumu. Ne šāds, ne līdzīgs skaidrojums nevienā latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā nav atrodams nevienam citam krāsas nosaukumam, kas atvasināts ar prefiksu *ie-*.

Tomēr jāatzīmē, ka autorei šādu lietojumu citviet fiksēt nav izdevies, un vedas domāt, ka tuvāks reālajam *iebalts* lietojumam ir semantikas skaidrojums, kas dots adjektīvam *iebālgans* – ‘tāds, kam ir mazliet bālāks krāsas tonis nekā parastais’ [LLVV 3, 220], jo atvasinātie krāsas nosaukumi ar piedēkli *ie-* parasti nenorāda uz pamatkrāsas, bet gan uz krāsas nianšes maiņu (sal., piemēram, *iesarkana kleita* – kleita, kuras krāsai piemīt nedaudz sarkanīgs tonis, nevis kleita, kurai ir sarkanas krāsas plankumi). Semantiskā nianse, ko krāsas nosaukumam *iebalts* dod “Latviešu literārās valodas vārdnīca”, tomēr nešķiet pamatota. Krāsas nosaukums ir arī samērā reti sastopams, acīmredzot tas tiek uzskatīts par neprecīzu, un lietotāji konkrēta kādas krāsas toņa apzīmējumam izvēlas citus raksturotājus: *pelēcīgs, netīri balts, palss* vai tml.

3.2. Ar prefiksu *pa-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Vēsturiskajās vārdnīcās atvasinājumi ar piedēkli *pa-* ir vieni no izplatītākajiem, tie konstatēti visās lielākajās 17., 18. un 19. gadsimta vārdnīcās. Tā G. Manceļa vārdnīcā konstatēti atvasinājumi *pasarkans* [Mancelis 145], *pamells* [Mancelis 164], *paballts* [Mancelis 206], *padzelteni* [Mancelis 246], J. Langija vārdnīcā – *pabalts* [Langijs 28], *pamells* [Langijs 164], *pasarkans* [Langijs 231], *pazaļš* [Langijs 144], K. Fīrekera vārdnīcā konstatēts atvasinājums *pabalts* [Fīrekers 160], G. F. Stendera vārdnīcā – *pabalts* [Stenders 692], *pasarkans* [Stenders 145], *padzeltens* [Stenders 674], K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā – *pabrūns* [Ulmanis, Braže 154], *pazaļš* [Ulmanis, Braže 142]. Spriežot pēc vācu valodas vārdiem, no kuriem tie tulkoti vai arī pēc vācu valodas vārdiem, kas doti kā tulkojumi šiem latviešu valodas atvasinātajiem krāsas nosaukumiem, vēsturiskajos avotos reģistrētie krāsas nosaukumi ar prefiksu *pa-* norāda uz krāsas intensitātes pazemināšanos, piemēram, *Pabalts* ar tulkojumu *etwas weiß, weißlicht* [Langijs 28] Langija vārdnīcā, *bräunlich* ar tulkojumu *pabruhns* K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā [Ulmanis, Braže 154].

Ar prefiksu *pa-* atvasinātajiem krāsas nosaukumiem piemīt divas pretējas nozīmes. Pirmkārt, prefikss *pa-* norāda uz krāsas piemitību reālījai nelielā mērā, otrkārt, uz krāsas piemitību samērā lielā mērā. Tātad ar prefiksu *pa-* iespējams apzīmēt divas pretējas kādas krāsas piemitības intensitātes gradācijas – samērā mazu

un samērā lielu. Uz to norāda arī krāsas nosaukumu ar prefiksu *pa-* semantikas skaidrojums vārdnīcās:

padzeltens – *samērā, arī mazliet dzeltens* [LLVV 6¹, 123],

papelēks – *samērā, arī mazliet pelēks; pelēcīgs, iepelēks* (tas, ka atvasinājums ar prefiksu *ie-* un atvasinājums ar sufiksu *-īg-* izmantots *papelēks* nozīmes skaidrojumam, pēc autores domām, liecina par “Latviešu literārās valodas vārdnīcās” autoru konstatēto krāsas gradāciju identitāti vai vismaz ļoti tuvu līdzību) [LLVV 6¹, 265],

pasarkans – *samērā, arī mazliet sarkans* [LLVV 6¹, 442],

pasārts – *samērā, arī mazliet sārts* [LLVV 6¹, 443],

pazaļš – *samērā, arī mazliet zaļš* (krāsas nosaukumam *pazaļš* doti arī vairāki citi semantikas skaidrojumi, tomēr tikai pirmajam no tiem ir krāsas nozīme. Pārējie apzīmē gatavību, briedumu, respektīvi, to neesamību) [LLVV 6¹, 562],

pazils – *samērā, arī mazliet zils* [LLVV 6¹, 567].

Ar prefiksu *pa-* atvasināto krāsas nosaukumu lietojumā novērojamas divējādas semantiskās nianšes:

vienā pamatkrāsā citas krāsas plankumi

Pasmējās [Gatiņš] *pat, likdamies zviļu, – lācis jau sen šņāca aiz vēl pasārtajiem gunskura pelniem.*

(Grīns 341)

viendabīgs krāsas tonis

“Nu gan vairs nava laba dzīvošana šai saulē,” nikni sacīja straujais Kaspars, aiz reibuma pasarkanu seju un asins pieplūdušām acīm..

(Grīns 351)

Interesanti atzīmēt, ka trim no minētajām krāsām ar prefiksu *pa-* līdztekus tiešajai krāsas apzīmētāja nozīmei, piemēram, “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, dota arī viena vai vairākas sekundāras nozīmes, kam krāsas apzīmētāja funkcija piemīt diezgan lielā mērā (līdzīgi kā pamatkrāsai), tie ir krāsas nosaukumi *pabalts* [LLVV 6¹, 88], *pamelns* [LLVV 6¹, 241], *pazaļš* [LLVV 6¹, 562].

Pēc autores vērojumiem prefikss *pa-* lietots galvenokārt vecākos tekstos (par to liecina arī piemēri no literatūras, kas izmantoti attiecīgo šķirķļu semantikas ilustrācijai latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās), bet jaunākajos avotos (kas

datējami aptuveni no 20. gs. 2. puses) krāsas intensitātes gradācijas pamazinājumam izmantots vai nu prefikss *ie-*, vai sufiksi *-gan-*, *-īg-*.

3.3. Ar sufiksu *-gan-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Atvasinājumi ar sufiksu *-gan-* ir konstatēti visās lielākajās 17., 18. un 19. gadsimta vārdnīcās. Tā K. Fīrekera vārdnīcā konstatēts atvasinājums *balgans* [Fīrekers 44], identisks krāsas toņa apzīmējums atrodams J. Langija vārdnīcā – *balgans* [Langijs 28], G. F. Stendera vārdnīcā atrodams atvasinātais krāsas nosaukums *zilgans* [Stenders 263], K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā – *balgans* [Ulmanis, Braže 760].

Krāsas nosaukumi, kas atvasināti ar sufiksu *-gan-*, norāda uz krāsas intensitātes pamazinājumu vai attiecīgas krāsas nianšes piemītību kādai citai krāsai.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās krāsas nosaukumi ar sufiksu *-gan-* skaidroti attiecīgi:

dzeltengans – dzeltenīgs [LLVV 2, 438],

dzeltgans – dzeltenīgs [LLVV 2, 439],

melngans – samērā tumšs, gandrīz melns [LLVV 5, 148],

pelēkgans – iepelēks; pelēcīgs [LLVV 6¹, 596],

zaļgans – ar zaļu nokrāsu; arī iezzaļgans [LLVV 8, 579],

zilgans – ar zilu nokrāsu; arī iezils [LLVV 8, 634].

Pēc autores domām, kaut arī visi vārdnīcā minētie piemēri neapšaubāmi norāda uz konkrētās krāsas intensitātes mazināšanos vai krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā, skaidrojumu atšķirībai īsta pamatojuma nav. Semantiski nav konstatējama intensitātes vai krāsas piemītības pakāpes atšķirība, piemēram, starp adjektīviem *pelēkgans* un *zilgans*. Nav motivēta arī šo divu atvasināto krāsas nosaukumu skaidrojuma atšķirība, resp., tas, kāpēc *pelēkgans* skaidrots kā *iepelēks*; *pelēcīgs*, bet *zilgans* kā *ar zilu nokrāsu*; *arī iezils*.

Savukārt neapšaubāmi motivēta ir atvasinātā krāsas nosaukuma *rūsgans* (*rūsgans* – dzeltenīgi sarkanbrūns [LLVV 6², 728]) skaidrojuma atšķirība, jo formāli atvasinātais krāsas nosaukums *rūsgans* neapzīmē krāsas intensitātes pamazināšanos vai krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā, bet gan atsevišķu autonomu dzeltenīgi sarkanbrūnu krāsu (šī iemesla pēc tas sīkāk aplūkots nodaļā “Neatvasinātie mantotie krāsu nosaukumi”).

Ar sufiksu *-gan-* atvasināto krāsas nosaukumu lietojumā novērojamas divējādas semantiskās nianšes:

ar *-gan-* atvasināto krāsas nosaukumu veido divu atšķirīgu krāsu kombinācija, kas, kā jau iepriekš minēts, novērojams krāsas nosaukuma *rūsgans* skaidrojumā: *dzeltenīgi sarkanbrūns* [LLVV 6², 728]

Vēders [sila cīrulim] *balts.., ausu laukums rūsgans..*

(Lmp 102)

viendabīga krāsas toņa piemītība (kādaī citai krāsai)

Zeme apakš krēšļotiem zariem bija pilna zaļgana vēsuma, vāro vēja puķu, zilgano zvaniņu un vizbulīšu smaršošanas..

(Grīns 361)

Caur zilganu, putekļainu gaismas duļķi viņš [Franss] *redz, kā Kreicene glāsta viņa cauršauto galvu..*

(Repše II, 36.)

Uz koka galda istabas vidū uzņemta liela Sēļu zemes karte, un pār to liecies.. brūnganā un ar zeltu šūtā vāzē gērbies jauns vīrs..

(Grīns 354/355)

vienas krāsas nianšes plankums citā krāsā

“Ka viņš [mācītājs] *māk nikni burt, to zina visa novada ļaudis,” Totam iesazvērojās acīs zaļgana naida guns.*

(Grīns 367)

Izņemot krāsas nosaukumu *rūsgans*, pēc autores domām, visiem pārējiem ar sufiksu *-gan-* atvasinātajiem krāsas nosaukumiem vismaz teorētiski iespējamas abas pēdējās semantiskās nianšes.

3.4. Ar sufiksu *-īg-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Vēsturiskajās vārdnīcās vienīgais atvasinājums ar sufiksu *-īg-* konstatēts J. Langija vārdnīcā, kur atrodams no substantīva atvasinātais krāsas nosaukums *pelnīgs* (*Pelnīga pērve*) ar tulkojumu vācu valodā *Aschenfarb* [Langijs 189].

Krāsas nosaukumi, kas atvasināti ar sufiksu *-īg-*, norāda uz krāsas intensitātes pamazinājumu vai attiecīgas krāsas nianšes piemītību kādaī citai krāsai. Šo krāsu

nosaukumu īpatsvars latviešu valodā, salīdzinot ar citiem atvasinātajiem krāsu nosaukumiem, ir samērā neliels. Būtiska nianse gradācijas atšķirība no krāsas nosaukumiem, kas atvasināti ar sufiksu *-gan-* vai prefiksu *ie-*, nav konstatēta. Par to liecina arī fakts, ka skaidrojošajās vārdnīcās ar *-īg-* atvasināto krāsas nosaukumu skaidrojumā izmantoti atvasinājumi ar *-gan-* un *ie-*.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās krāsas nosaukumi ar sufiksu *-īg-* skaidroti attiecīgi:

dzeltenīgs – ar dzeltenu nokrāsu; iedzeltens; arī dzeltenbalts [LLVV 2, 438],

melnīgs – melngans [LLVV 5, 148],

oranžīgs – ar oranžu nokrāsu; gaiši oranžs [LLVV 6¹, 56],

pelēcīgs – ar pelēku nokrāsu; arī iepelēks [LLVV 6¹, 595],

sarkanīgs – ar sarkanu nokrāsu; arī iesarkans [LLVV 7¹, 249].

Pēc autores domām, kaut arī visi vārdnīcā minētie piemēri neapšaubāmi norāda uz konkrētās krāsas intensitātes mazināšanos vai krāsas piemītību kādai citai krāsai nelielā mērā, skaidrojumu atšķirībai īsta pamatojuma nav. Semantiski nav konstatējama intensitātes vai krāsas piemītības pakāpes atšķirība, piemēram, starp adjektīviem *oranžīgs* un *pelēcīgs*. Nav motivēta arī šo divu atvasināto krāsas nosaukumu skaidrojuma atšķirība, resp., tas, kāpēc *oranžīgs* skaidrots kā *ar oranžu nokrāsu; gaiši oranžs*, bet *pelēcīgs* kā *ar pelēku nokrāsu; arī iepelēks* (bet ne *gaiši pelēks*).

Visos autores konstatētajos gadījumos sufikss *-īg-* norāda uz kādas krāsas piemītību reālīgai nelielā mērā vai attiecīgas krāsas nianse piemītību kādai citai krāsai, piemēram:

Akmens bluķis bija auksts un meta garu, pelēcīgu ēnu, kas stiepās tālu uz austrumiem.

(GP I, 183)

Džens [suns] pārplēš vakara jundu ar zemu, ķērkstošu rējienu, žlakst ķēde, aizķerot alumīnija bļodu, un divas acis tumsā blāvi dzeltenīgi spīd.

(Repše II, 12)

Kā izņēmums minams gadījums, kur atvasinājums ar sufiksu *-īg-* norāda uz kādas krāsas fragmentāru, daļēju piemītību kādai citai krāsai – kādas vienas krāsas akcentiem citā krāsā, tomēr iespējams, ka šāds izņēmuma gadījums parādās vienīgi konkrētajā kontekstā un kopumā valodā izplatīts nav.

Viegluma efektu [matiem] rada šķipsniņas: apelsīnu **oranžīgas** un gaišā kafijkrāsā.

(Ieva 22, 37)

3.5. Ar sufiksiem **-gan-** + **-īg-** atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Ar sufiksiem **-gan-** + **-īg-** atvasināti krāsas nosaukumi vēsturiskajās vārdnīcās nav atrodam.

Krāsu nosaukumi, kas atvasināti ar diviem sufiksiem: **-gan-** + **-īg-**, norāda uz krāsas piemītību reālijai vai parādībai nelielā mērā, tomēr konstatēt, ka abu šo sufiksu piemītība krāsas nosaukumam norādītu uz krāsas intensitātes pamazinājumu, ar pilnu pārliecību nevar.

“Latviešu literārās valodas vārdnīca” šos krāsas nosaukumus skaidro:

zaļganīgs – ar zaļganu nokrāsu; arī **iezaļgans** [LLVV 8, 579],

zilganīgs – ar zilganu nokrāsu; arī **iezils** [LLVV 8, 634].

Atšķirības minēto atvasināto krāsu nosaukumu skaidrojumos norāda uz šķietamu atšķirību (**zaļganīgs** – **iezaļgans**, **zilganīgs** – **iezils**), tomēr autorei reālu atšķirību krāsu niansēs konstatēt nav izdevies. Krāsas gradācijas pamazinājumu nenorāda arī dubultais sufiksa izmantojums (arī uz to, pēc autores domām, norāda vārdnīcās izmantotais skaidrojums *ar zaļganu nokrāsu, ar zilganu nokrāsu*).

*Nemanīju, pa kuru laiku atvērtajā logā bija iekāpusi **zaļganīga** vakara krēsla.*

(Plotnieks 73)

*Ja tomāts ir garš un **zaļganīgs**, tad liekas, ka tas ir gurķis!*

(www.bode.lv)

*Upe no mūsu starta vietas jau ir kļuvusi jūtami lielāka, ūdens **zaļganīgs**, lielas masas, tāpēc ir jūtama starpība starp to, kas ir braukts un ko braucam tagad.*

(<http://www.vx.lv/laiivas/>)

*Tur [Ķīnā] iegūst arī dārgos minerālus – nefrītu (**zaļganīgs**, lāsumains akmens) un žadeītu. Kādreiz Ķīnas imperatori pat savas mantijas izgatavoja no nefrīta, uz tievas sudraba stieplītes savērpjot nefrīta plāksnītes.*

(<http://www.icelo.lv>)

3.6. Ar sufiksu *-en-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Ar sufiksu *-en-* J. Langija vārdnīcā konstatēts krāsas nosaukums *mēlens* (*Mählens*) ar tulkojumu vācu valodā *blau=lechtig* [Langijs 151] un G. F. Stendera vārdnīcā – krāsas nosaukums *rudens* (*ruddens*) ar tulkojumu vācu valodā *falb, grau ins röhliche* [Stenders 229].

Mūsdienu vārdnīcās ar sufiksu *-en-* konstatēts tikai viens atvasinātais krāsas nosaukums – *sārtens*, kurš “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” skaidrots: *ar sārtu nokrāsu; iesārts* [LLVV 7¹, 255].

Sufikss *-en-* līdzīgi iepriekšminētajiem norāda uz krāsas piemītību nelielā mērā, īpaša nianse, salīdzinot ar citiem atvasinājumiem, konstatēta nav.

Sakustas apjomi, nodreb līnijas, sārtens, spirts gaiss. Vīst rozes uz terases..

(Repše II, 31)

.. liela un laiska saule brida pa sārtenu miglāju..

(Upīts 4, 126)

3.7. Ar sufiksu *-g-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Ar sufiksu *-g-* atvasināto krāsu nosaukumu grupā konstatēts vienīgi krāsas nosaukums *zilgs*. Vēsturiskajās vārdnīcās krāsas nosaukumi ar šādu sufiksu nav konstatēti. Mūsdienu vārdnīcās tas skaidrots *ar zilu nokrāsu, zilgans* [LLVV 8, 635] un norāda uz zilās krāsas piemītību nelielā mērā.

Jūnija naktīm nav īstas tumsas, viss ir tikai ar tādu kā zilgāku dūmaku pārsegts.

(Klīdzējs 168)

3.8. Ar sufiksu *-an-* atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Vēsturiskajās vārdnīcās atvasinātie krāsas nosaukumi ar sufiksu *-an-* nav konstatēti.

Mūsdienu avotos konstatēts viens atvasinātais krāsas nosaukums ar sufiksu *-an-*: *pelēkans*. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tas skaidrots *iepelēks; pelēcīgs* [LLVV 6¹, 596].

Jaunākajos avotos krāsas nosaukums *pelēkans* nav konstatēts, tas fiksēts K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" un ilustrēts ar piemēru: *Plaušu zālītes ir tādas pelēkanas kā akmens* [EH II, 221].

3.9. Ar prefiksiem un sufiksiem atvasināto vienkāršo krāsu nosaukumu semantika

Visvairāk atvasinājumu konstatēts ar prefiksu *ie-* un sufiksu *-gan-* (*iebrūngans* – mazliet brūngans; ar *brūnganu* nokrāsu [LLVV 3, 226], *ierūsngans* – mazliet rūsgans [LLVV 3, 353], *iezaļngans* – mazliet zaļngans; ar *zaļnganu* nokrāsu [LLVV 3, 437], *ieziļngans* – mazliet ziļngans; ar *ziļnganu* nokrāsu [LLVV 3, 438]). Daudz mazāks ir citu atvasinājumu īpatsvars. Tā ar prefiksu *ie-* un sufiksu *-īg-*, kā arī ar prefiksu *ie-* un sufiksiem *-gan-* + *-īg-* iespējami krāsu nosaukumi *iesarkanīgs*, *iedzeltenīgs*, *iezaļnganīgs*, *ieziļnganīgs* u. tml., tomēr tie ir tikai teorētiski iespējami veidojumi, kas reāli nav konstatēti; ar prefiksu *-ie* un sufiksu *-g-* atvasināts krāsas nosaukums konstatēts viens – *iezilgs*, kas, piemēram, LLVV skaidrots: *iezilngans*. Tāpat fiksēti vairāki semantikas ziņā līdzīgi atvasinājumi ar prefiksu *pa-* un sufiksiem *-gan-* (*pazaļngans*, *paziļngans*), *-en-* (*pasārtens*), *-an-* (*pelēkans*). Īpašs intensitātes pamazinājums, salīdzinot ar iepriekš aplūkotajiem atvasinātajiem krāsu nosaukumiem, nav konstatēts. Ticamāk, šie atvasinājumi valodā tiek izmantoti izteiksmes dažādošanai un viena un tā paša krāsas nosaukuma apzīmējumu variēšanai.

"Nu gan vairs nava laba dzīvošana šai saulē," nikni sacīja straujais Kaspars, aiz reibuma pasarkanu seju un asins pieplūdušām acīm.

(Grīns 351)

Kā jau minēts, vienkāršo krāsu semantiku pilnīgāk atklāj vienkāršie atvasinātie krāsu nosaukumi. Tā, piemēram, atvasinājumi *iesarkans*, *sarkanīgs*, *iesarkanīgs* daudz pilnīgāk pavēsta valodas lietotājam vai lasītājam attiecīgās krāsas toni, nekā vienkāršais neatvasinātais krāsas nosaukums *sarkans*. Katram no atvasinājumiem ir savs ierobežots lietojums, kas aptver noteiktus toņus un intensitāti. Jāuzsver, ka visi atvasinātie krāsas nosaukumi norāda krāsas toņa intensitātes pamazināšanos, pavājināšanos un pietuvināšanos citai krāsai. Tā, piemēram, *iesarkans*, *sarkanīgs* norāda uz nelielu sarkanās krāsas klātbūtni kādas reālijas vizuālajā tēlā, bet *iesarkanīgs* – uz vēl mazāku sarkanās krāsas klātbūtni šīs reālijas veidolā. Tas attiecināms uz pilnīgi visu vienkāršo atvasināto krāsu nosaukumu semantiku.

Gadījumi, kur atvasinājuma veidošana pilnībā mainītu krāsu, attiecināma vienīgi uz pretstata krāsām *balts, melns*, kad, piemēram, veidojumi *iebalts, melngans* drīzāk norāda uz pelēkas vai citas krāsas intensitātē tumšāku vai gaišāku piemītību tam vai citam priekšmetam vai parādībai, vai arī uz palsa, pelēcīga toņa piemītību tai vai citai krāsai.

Kā jau minēts, prefiksu un sufiksu izmantojums krāsas nosaukuma veidošanā norāda uz kādas krāsas toņa varietāti, parasti – toņa pamazinājumu spilgtuma, intensitātes ziņā, kas saistībā ar konkrētu reāliju tekstā norāda uz piemītību nelielā mērā.

Poļu valodniece M. Mihališina, kas pētījusi latviešu valodas atvasinātos krāsu nosaukumus, turklāt atzīmē, ka prefikss *ie-* un sufiksi *-g-*, *-an-*, *-īg-* no pamatkrāsas toņa intensitātes viedokļa sniedz vienlīdzīgu informāciju, bet prefikss *pa-* ir tumšāka toņa determinants nekā iepriekšminētie afiksi. Tai pašā laikā formācijai ar prefiksu *pa-* piemīt skaidrākas, gaišākas krāsas toņa apzīmētāja funkcija, ja to salīdzina ar pamatkrāsu [Mihališina I, 35].

IV. SALIKTIE KRĀSU NOSAUKUMI LATVIEŠU VALODĀ

1. Salikto krāsu nosaukumu struktūra

1.1. Salikto krāsu nosaukumu raksturīgākās iezīmes

Jaunu vārdu darināšana ir plašs un vēsturiski aktīvs valodā esošā vārdu krājuma papildināšanas un bagātināšanas process. Viens no produktīvākajiem jaunu vārdu darināšanas veidiem ir salikteņu veidošana, kas mūsdienās kļuvusi sevišķi produktīva. Īpaši bieži jaunus vai samērā jaunus salikteņus var pamanīt laikrakstu un žurnālu slejās publicētajos materiālos, jo to autoriem regulāri jāiepazīstina lasītāji ar jauniem faktiem un parādībām vai arī jāparāda jau zināmais no neparastāka redzes viedokļa. Jaunu salikteņu veidošanu atvieglo tas, ka šī vārddarināšanas paņēmiena izmantošanai gandrīz nav nepieciešamas īpašas priekšzināšanas valodniecībā [Bušs 73].

Salikteņu rašanās produktivitāti sekmē salikteņiem piemītošā īpašība padarīt izteiksmi spilgtāku un koncentrētāku, nekā to spēj, piemēram, vārdkopas. Tas konkrēti attiecas arī uz krāsu nosaukumu salikteņiem. Salīdzinot, piemēram, vārdkopu *smilšu krāsa* un salikteni *smilškrāsa*, vārdkopu *aveņu krāsa* un salikteni *aveņkrāsa*, iespējams pamanīt, ka saliktenī krāsas priekšstata precizitāte tiek pastiprināta.

Mūsdienu valodā nereti līdzās ar identisku nozīmi eksistē kā salikteņi, tā salikteņos nesaplūdušas vārdkopas. Tā tas ir arī ar krāsu nosaukumiem. Vārdkopas vai salikteņa lietošanu nosaka valodas ritms un autora individuālā valodas izjūta. Pastāv arī uzskats, ka saliktenī nesaplūdušam vārdu savienojumam dažkārt piemīt lielāks svarīgums nekā saliktenim, jo vārdkopā abus komponentus izrunā katru ar savu uzsvaru [Ēdelmane 74]. Tomēr, runājot par krāsu nosaukumu vārdkopām, jāatzīmē, ka, atšķirībā no citām salikteņu un vārdkopu pāru grupām, starpība semantiskā ziņā starp salikteni un vārdkopu ir gandrīz nemanāma un subjektīva. Vārdkopās lielāka ir atkarīgā komponenta nozīme, tā semantikai ir lielāks iespaids neatkarīgā komponenta nozīmes niansēšanā. Atkarīgais komponents uzsvērtāk ienāk ar savu patstāvīgo semantiku un nav zaudējis polisēmiju kā vairumā gadījumu ar salikteņiem, kas tiek uztverti kā viens vesels vārds.

Pievēršoties krāsu nosaukumu salikteņu un krāsu nosaukumu vārdkopu atšķirībām, jāatzīmē, ka krāsu nosaukumu salikteņi līdzās citiem salikteņiem pieskaitāmi plaši lietojamai leksikas kategorijai un ieņem stabilu vietu valodas aprītē. Viens no apstākļiem, kas veicina salikteņdarināšanas “standartizāciju”, ir daudzkārtējas viena un tā paša salikteņkomponenta (kopkomponenta) izmantošanas iespējas [Bušs 73].

Kā to rāda materiāls, latviešu valodā daļai salikteņu piemīt specifiska īpašība zaudēt polisēmiju, kas piemītusi katram salikteņa komponentam atsevišķi [Ahero II, 166/167]. Šeit minami tāda tipa krāsu nosaukumu salikteņi kā, piemēram, *zilzaļš*, *zaļpelēks*, *sarkanbrūns* u. tml. Katram, vai vismaz vienam, no šo salikteņu komponentiem ir sava semantiskā ietilpība, resp., tie ir polisēmiski. Piemēram, salikteņa *zilzaļš* veidojošie komponenti – krāsu nosaukumi *zils* un *zaļš* “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” skaidroti šādi:

zils ‘tāds, kam ir, piemēram, skaidras debess, rudzupuķu krāsa’ [LLVV 8, 636/637].

zaļš 1. ‘tāds, kam ir, piemēram, zālei raksturīgā krāsa’;

2. ‘tāds, kas aug, zaļo attīstās (par augiem, to daļām, augu kopumu); tāds, kam ir lapas, skujuas (par augiem)’;

3. ‘nenobriedis, negatavs (piemēram, par augļiem, ogām)’;

4. ‘termiski neapstrādāts’;

5. ‘jauns, fiziski un garīgi nenobriedis, darbā nepieredzējis’ [LLVV 8, 581/ 582].

Salikteņiem *zilzaļš* un *zilzaļš* turpretim dots skaidrojums: *zaļš ar zilu nokrāsu* [LLVV 8, 635 un 638].

Tādējādi redzams, ka saliktenis paturējis tikai vienu no to veidojošā otrā komponenta nozīmēm – krāsas nozīmi.

Tomēr daļa salikteņu atsevišķo komponentu sākotnējo polisēmiju vismaz daļēji saglabā, piešķirot saliktenim konkretizētu vai paspilgtinātu nozīmi. Minētā parādība ir subjektīvi uztverama, plūstoša, aizslēpta, un tādēļ to neuzrāda pat vārdnīcas. No šī viedokļa analizēšu divus salikteņus – *sniegbalts* un *piķamelns*.

Aplūkojot salikteni *sniegbalts*, uzmanība galvenokārt pievēršama tam salikteņa komponentam, kurš nosauc krāsu, resp., *balts*. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” krāsas nosaukuma *balts* semantiskā struktūra ir šāda:

balts 1. ‘tāds, kam ir, piemēram, sniega, piena krāsa’;

2. ‘tīrs (parasti par apģērbu)’ // pārn. ‘skaidrs, morāli tīrs’;

3. 'ar gaišu ādas krāsu (kā rases pazīmi)';
4. parasti dsk.; lietu. nozīmē: 'baltie, baltgvardi' [LLVV 2, 33].

Saliktenis *sniegbalts* LLVV skaidrots šādi:

sniegbalts 'ļoti balts, intensīvi balts; tāds, kam ir raksturīga intensīvi balta krāsa, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtā, ģintī (parasti par augiem); pilnīgi sirms' [LLVV 7², 58].

(Saliktenim *sniegbalts*, tāpat, piemīt divas no nozīmēm, kuras nepiemīt krāsas nosaukumam *balts*.) Saliktenis, kā šai gadījumā gribētos uzsvērt, kaut arī vārdnīca to nerāda, vismaz hipotētiski ietver sevī divas no *balts* semantiskās struktūras nozīmēm – 1. krāsas nozīmi (kas dota arī vārdnīcā) un 2. tīrības (par apģērbu) un skaidrības, morālās tīrības nozīmi (ko vārdnīca nedod). Turklāt salikteņa pirmais komponents *sniegs* ar tam piemītošo krāsas intensitāti piešķir abām salikteņa nozīmēm paspīlgtinājumu, lielāku konkrētumu, uzsvaru.

Līdzīgs secinājums rodas arī par krāsas nosaukuma salikteni *piķamelns*, kura pamatkomponenta – krāsas *melns* – semantiskā struktūra "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" atspoguļota šādi:

- melns* 1. 'tāds, kas absorbē visu gaismas starojumu, tāds, kam ir, piemēram, sodrēju krāsa; tāds, kam ir ļoti tumšs kādas (parasti pelēkas, brūnas) krāsas tonis';
2. 'netīrs, notraipīts ar ko tumšu';
  3. parasti ar not. galotni. 'nosodāms, nelikumīgs (parasti par parādībām sabiedrībā); galēji reakcionārs; arī ļauns, nelietīgs';
  4. 'tāds, kam ir ļoti tumša ādas krāsa (kā rases pazīme)' [LLVV 5, 149/ 150/151].

Saliktenis *piķamelns* "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" skaidrots šādi: *piķamelns* 'ļoti melns; piķmelns' [LLVV 6², 176].

Saliktenis *piķamelns* spēj ietvert sevī *melns* pirmo, resp., krāsas nozīmi un hipotētiski arī otro un pat trešo pamatkomponenta nozīmi. Līdzīgi, kā gadījumā ar *sniegbalts* – *sniegs*, arī šeit salikteņa pirmais komponents kāpina un paspīlgtina krāsas intensitāti.

1.2. Salikto krāsu nosaukumu iedalījums pēc veidotājkomponentiem

Analizējot latviešu valodas saliktos krāsu nosaukumus pēc to veidotājkomponentiem, konstatējams, ka pēc veidotājiem elementiem tie dalāmi divās lielās grupās: **divkomponentu** un **trīskomponentu** krāsu nosaukumos.

Pievēršoties salikto krāsu nosaukumu sīkākai izpētei, jānoskaidro, kā šie nosaukumi veidoti un kādas ir šo krāsu nosaukumu atkarīgo un neatkarīgo komponentu funkcijas.

1.2.1. Divkomponentu saliktie krāsu nosaukumi

Lielākā salikto krāsu nosaukumu daļa ietilpst **divkomponentu** salikto krāsu nosaukumu grupā. Šī grupa sīkāk sadalāma **trijās apakšgrupās**.

1.2.1.1. Pirmā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs + adjektīvs)

Saliktoņu pirmajā apakšgrupā ietilpst krāsu nosaukumi, kuru pamatkomponents ir krāsas apzīmētājs adjektīvs un kuru pirmo komponentu veido adverbs. Šai grupā izdalāmas divas apakšgrupas:

1) **ar krāsas intensitāti raksturotāju adverbiālo komponentu ar vai bez adverbiālās galotnes** *tumš-, tumši-, gaiš-, gaiši-, koš-, koši-, retāk – bāl-, bāli-, bālgan-, sirm-, sirmi-*, piemēram, *gaišzils/ gaišizils, tumšzaļš/ tumšizaļš, košsarkans/ košisarkans, bālzils/ bālizils, sirmzaļš/ sirmizaļš* u.tml. Semantiskas atšķirības starp galotņu un bezgalotņu formām konstatētas nav. Iespējams izvēles pamatā starp galotņu un bezgalotņu formām bijuši pilnīgi subjektīvi faktori, piemēram, izteiksmes kompakums, vārda skanējums vai tml.

Saplēstais aizkars tika norauts pavisam, un, sasēdušies pie galda, viesi noraudzījās tumšsarkanajā saulrietā.

(Repše I, 132)

Vijolnieks bija starptautisku konkursu laureāts, trīsdesmit piecus gadus vecs, glītu seju, gleznainiem vaibstiem, ripsa taureni pazodē un gaišbrūniem zīda matiem.

(Ezera II, 53)

*Priekšā bālgandzeltenās oktobra saules skadrajā gaismā parādījās..
uzbērums, kas gluži kā tilts stiepās augšup pa kalna.. nogāzi.*

(GP I, 242)

2) **adverbiālais komponents niansē pamatkomponenta krāsu, tuvinot to kādai citai krāsai, piešķirot tai citas krāsas niansi, piemēram, sarkanžils – zils ar sarkanu nokrāsu; pelēkbalts – balts ar pelēku nokrāsu; dzeltenoranžs – oranžs ar dzeltenu nokrāsu u. tml.:**

*...Kā milzīgs granātābols saule
Uz zila debess galda nolikts,
Lai ļaudis var kaut nedaudz nokost
No dzeltensārtās mirdzētājas..*

(Peters I, 54)

..viņš to [galdu] ir nokrāsojis jiftīgi zaļzilu.

(Santa 2, 42)

.. abpus ielai ļodzīgas, noplukušas vien- un divstāvu mājeles ar stāviem rūsas saēstiem sarkanbrūniem jumtiem, ar aizkustinošiem kaplodziņiem un satrunējušām, baložu noķēzītām dzegām..

(Auziņš 91)

Pirmajai krāsu nosaukumu salikteņu grupai pieskaitāmi arī salikteņi, kas sastāv no vienas un tās pašas saknes vārdiem, piemēram:

*Zem aprīļa zaļzaļām debesīm
Divas ūbeles sarunājas.*

(Kaldupe III, 57)

Saliktajos adjektīvos, kuru sastāvā ir vienas un tās pašas saknes vārdi, pirmajam komponentam piemīt īpašības kāpinātāja, pastiprinātāja nozīme. Šie salikteņi ir ar ekspresīvu raksturu, tādēļ tie vairāk sastopami daiļliteratūrā un sarunvalodā [Mllvg I, 303].

“Atsevišķi no pārējiem saliktajiem adjektīviem izdalās neliela grupa t.s. tautoloģisko salikteņu. Tie ir veidoti no diviem sinonīmiskiem vārdiem.” [Mllvg I, 304]. Tautoloģiskie salikteņi sastopami arī krāsu nosaukumu salikteņu vidū, piemēram, *sarkansārts, pelēksirms*.

*Šai mājai pārāk maz ir logu,
Ir tikai vakarpusē, un man ļoti žēl,
Ka ausmas asterēm uz pelēksirmas sienas
Neviena neredzētām velti jāizkvēl.*

(Kaldupe III, 15)

Šais salikteņos, tāpat kā salikteņos, kuru sastāvā ir vienas un tās pašas saknes vārdi, pirmais komponents izsaka īpašības kāpinājumu, pastiprinājumu, tikai te atkārtoti divas reizes nav vienas un tās pašas saknes vārdi, bet divi dažādu sakņu vārdi – sinonīmi.

Tautoloģiskie saliktie adjektīvi nav produktīvi un ir diezgan neparasti; tie ir ekspresīvs stila līdzeklis, ko sastop daiļliteratūrā [Mllvg I, 304].

Vārdkopu pirmajā krāsu nosaukumu vārdkopu apakšgrupā ietilpst vārdkopas, kuru neatkarīgo komponentu veido krāsas nosaukums adjektīvs, bet atkarīgais komponents ir

a) **adverbs, kas niansē krāsas, krāsas toņa intensitāti, piesātinātības pakāpi, bet pats nav krāsas nosaukums.** Tas ir kādības apstākļa vārds ar adverbialo galotni *-i*. Te minami tādi adverbji kā *gaiši, tumši, bāli, blāvi, maigi, vizmaini, koši, spoži, trekni, šūnaini, īpatnēji, vecīgi, sulīgi, žilbinoši, netīri, drūmi, tīri, spilgti* u. c. Piemēram:

*Rīts atausa skaidrs un spirts, gaiss svaigi dzirkstīja, un debesis, lietus nomazgātas, mirdzēja **blāvi zilas**.*

(GP I, 263.)

*Man pieder magonīte, kas uzsmaida no nezālēm. Vasaras tveices izkveldētajā laukā viņa uzplaukusi kā mazs brīnums: trausla liesmiņa līganā kātā, **spoži sūrtām muslīna ziedlapām**.*

(Ezera II, 87)

*Silts jūnija vējiņš nes pāri pļavām pieneņu pūkas un nevar atgūties. Pakalni balti, bet mīklās lejas **sulīgi dzeltenas**.*

(Stāsti 5)

Atsevišķi šai grupā būtu minami tādi retāk sastopami krāsu apzīmējoši vārdkopnosaukumi kā *ūdeņaini dzeltenīgs, rudeniģi bālgans* u. tml., kuru neatkarīgo komponentu veido krāsas nosaukums adjektīvs, bet adverbializētais atkarīgais komponents raksturo metaforisku asociāciju. Piemēram:

Bāla, ūdeņaini dzeltenīga saule cauri dūmakai vīdēja zemu pie ieplakas apmales.

(GPI, 183)

b) adverbs, kas niansē pamatkomponenta krāsu, tuvinot to kādai citai krāsai, piešķirot tai citas krāsas niansi un arī pats ir krāsas nosaukums. Arī šai apakšgrupā tas ir kādības apstākļa vārds ar adverbiālo galotni *-i*. Te minami tādi adverbji kā *violeti, sarkani, sārti, zili, zaļi, dzeltenī, balti, rūsgani* u. c. Semantiski šīs vārdkopas nenoliedzami sakrīt ar analogiskiem salikteņiem. Piemēram:

*Viņas [Viktorijas] skatiens ir tukšs, vienaldzīgs un rāms. Rūpīgi sasukātie, izlaistie mati pār melno blūzi izplūduši kā rāvains, **brūni dzeltens** ūdens.*

(Repše II, 99)

*.. pamale dega briesmīgi sarkana, kā ugunsgrēkā, gluži vai visas pasaules nelaimes tur būtu kopā salijušas, es vēros kā noburts **sārti baltajā** sniegā un baigajās debesīs..*

(Auziņš 18)

*Allard Pierson (elārd pīrson) [tulpe],..., **sarkani brūna**..*

(Ruks 120)

Saliktie adjektīvi, kuru pirmais komponents ir no adjektīva atvasināts apstākļa vārds ar vai bez galotnes, konkretizē salikteņa otrajā komponentā apzīmētās īpašības niansi, piemēram, *gaišzils – gaiši zils; košsarkans – koši sarkans; sarkanbrūns – brūns ar sarkanu nokrāsu; pelēkdzeltens – dzeltens ar pelēku nokrāsu* u. tml.

Atkarīgo komponentu šī tipa vārdkopnosaukumos var veidot gan vienkāršs (*sarkani brūns – sarkani, rudi rozīgs – rudi, mēļi sārtens – mēļi*), gan salikts (*purpurvioleti sārts – purpurvioleti*) krāsas nosaukums adverbs.

Ar pirmajiem komponentiem *tumš-, tumši* un *gaiš-, gaiši* var savienoties saliktenī gandrīz vai katrs adjektīvs, kas apzīmē krāsu, piemēram, *tumšbrūns, tumšsarkans, tumši violets, tumši dzeltens, gaišrozā, gaišpelēks, gaiši sārts, gaiši zaļš* u. tml.

Izņēmums ir salikteņi, kas veidoti ar krāsu nosaukumiem *melns* un *balts* (šai darbā tie dēvēti par pretstata krāsu nosaukumiem), kā arī aizgūtie krāsu nosaukumi –

haki, indigo, marengo u.c. Praktiski nav sastopami tādi salikteņi kā **tumšbalts, *gaišmelns, *tumšindigo, *gaišmarengo* u. tml.

Arī vārdkopās ir tikai teorētiski iedomājami krāsu nosaukumi *tumši balts* vai *gaiši melns*, jo semantiski tie nenorāda krāsas niansi, bet gan veido pavisam citu, autonomu krāsu – resp. pelēko.

Pretstata krāsas *melns* un *balts* var būt gan salikta krāsas nosaukuma pirmajā, gan otrajā komponentā, piemēram, *baltsārts, sārtbalts, zili zaļš, zaļi zils*. Turpretī aizgūtie krāsu nosaukumi var būt tikai salikto krāsu nosaukumu pirmajā komponentā, piemēram, *hakizaļš, indigozils, purpura sarkans, marengo pelēks* u. tml.

Neatkarīgo komponentu var veidot gan vienkāršs (*zilgani brūns – brūns, sārtibalts – balts*), gan salikts (*sārti mandarīnsarkans – mandarīnsarkans*) krāsas nosaukums adjektīvs. Šīs grupas vārdkopnosaukumu neatkarīgais komponents ir galvenokārt primārs (*gaiši dzeltens – dzeltens, zili zaļš – zaļš*) krāsas nosaukums adjektīvs.

Saliktos krāsu nosaukumus, kuru pirmais komponents ir adverbs bez galotnes, var sadalīt arī divās citās nosacītās grupās pēc to semantiskajām īpašībām. Tie ir, pirmkārt, tāda tipa krāsu nosaukumi salikteņi kā, piemēram, *sarkanbalts, baltzaļš, sarkani melns*, kas šai darbā dēvēti par “ģeometriskajiem” saliktajiem krāsu nosaukumiem. Tie raksturo nevis vienas krāsas niansi, bet gan ar vienu apzīmējumu vairākas līdzās atrodošās krāsas kopā, piemēram:

Nīnas istabelē uz sarkanmelni stripotā pārklāja guļ vēstule.

(Repše III, 163)

[Modē] *Piesātināti toņi – violets, purpurs, tumši un koši sarkanais, dziļi melnais, kam vieglumu piešķir smalki melnbalti ziedu motīvi vai sudraba un zelta krāsas fliteru izšuvumi.*

(Zeltene 23)

Uzlēju tēju, apsēdos pie rakstāmgalda, saliku uz melnbaltā [šaha] dēlīša trīsdesmit divas figūriņas.

(Auziņš 45)

Mājas priekšā auga kastaņi. Cauru gadu zem tiem dzīvojās pagraba kaķi – pelēki svītrainie, rudi baltie ..., nesdami pazīšanās smakas pa visu kvartālu.

(Repše I, 142)

Pretstatā “ģeometriskajiem” saliktajiem krāsu nosaukumiem, kur katrs komponents apzīmē atsevišķu krāsu, saliktie krāsu nosaukumi, kas izsaka krāsas

niansi, šai darbā dēvēti par “saplūstošajiem” saliktajiem krāsu nosaukumiem. Tādi ir *zilganzaļš, sarkanoranžs, zilganpelēks, zaļi dzeltens, brūni sārts* u. tml. Piemēram:

*Nu tā [p]ava] piesnigusi gluda un pārredzama, gaismota ar vāru, **pelēkbaltu** mēness diagonāli.*

(Repše II, 12)

*Vītola ziedēšana kļuva jo brīdis, jo ērnotāka. Tuvumā tie vairs nebija pušķīši, bet bija daudzi mazi groziņi ar **dzeltensārtiem** ziediem.*

(Ezera II, 27)

*Laukā pamatīgi lija. Brīdi šaubījies, metos ūdenī iekšā. Lietus kā **zilganbalts** mūris aizsedza tālāko apkārtni, kā caurspīdīga, taču jūtama siena..*

(Auziņš 126)

*Auseklis atvēra šķūnīša durvis. Starp **balti dzeltenīgajām** malkas grēdām pie iešķībā sešrūšu loga bija iespiests no dēļiem sanaglots galds.*

(Repše I, 27)

1.2.1.2. Otrā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa

(**substantīvs + substantīvs krāsa**)

Otro salikto krāsu nosaukumu apakšgrupu veido krāsu nosaukumi, kuru otrajā daļā ir substantīvs – vārds “krāsa”, bet pirmo daļu veido kāds attiecīgo krāsu tuvāk raksturojošs substantīvs, piemēram, *aveņkrāsa, krēmkrāsa, ceriņkrāsa, kapara krāsa, ziloņkaula krāsa, ābeļziedu krāsa*. Šie saliktie krāsu nosaukumi dēvējami par saliktu substantīvu krāsu nosaukumiem.

Saliktu substantīvu krāsu nosaukumu otrais (resp., beidzamais) komponents ir lietvārds, un tas arī nosaka, kurai vārdšķirai pieder viss saliktenis kopumā; salikteņa pirmais komponents savukārt tuvāk apzīmē, papildina un semantiski konkretizē otro komponentu. Pamatkomponentu “krāsa” tuvāk raksturojošais substantīvs parasti nosauc priekšmetu, retāk – parādību, kam šāda krāsa ir raksturīga, piemēram, *ceriņkrāsa, lašukrāsa, bieškrāsa, naktskrāsa, lašu krāsa, apelsīnu krāsa, zelta krāsa, sudraba krāsa, dzērveņu krāsa, ziloņkaula krāsa, ābeļziedu krāsa* u. tml.

*Pūlī viņu varēja pamanīt ļoti viegli – liela auguma mazliet neveiklā, bet straujā gaita plandīja **smilškrāsas** mēteli..*

(Repše I, 53)

*Arī pavasara cimdiņiem, somiņām, apaviem un lakatiņiem melnā un brūnā vairs nav īstās krāsas, ir laiks ļaut vaļu drosmei un fantāzijai, izvēloties gaišus, priecīgus toņus – salātzaļo, gaiši dzelteni, **ceriņkrāsu** un ārkārtīgi aktuālo – gaiši zilo.*

(Mūsmājas 51)

*Lilac Perfection (lailek perfekšen) [tulpe], .. **ceriņkrāsā**..*

(Ruks 132)

Krāsu nosaukumu vārdkopās atkarīgais komponents – substantīvs, kas tuvāk apzīmē, papildina un semantiski konkretizē neatkarīgo komponentu – vienmēr ir ģenitīva locījumā: *ķiršu krāsa – ķiršu; smilšu krāsa – smilšu..*

*Prieks **dzērveņu krāsas** zābakos*

Kā stārķis klīst Malienas jomās.

(Kaldupe III, 100)

*Blue Parrot (blū perot) [tulpe],.. **koši violeta, ar sarkanu un bronzas krāsu**..*

(Ruks 122)

.. es skrienu uz tevi, vēl

*manas drānas **dzirksteļu krāsā**,*

vēl steidzos, pirms drosme kā pelni

izbirst no saujām..

(Bičole 172)

*Un tikai dažu metru atstatumā man no acīm nokrita zvīņas – vītols ziedēja ar apzāģēto zaru rētām, kur atsegtā koksne sārtojās **apelsīnu krāsā**.*

(Ezera II, 27)

Šāda tipa krāsu raksturojošie saliktie krāsu nosaukumi orientēti uz to, ka konkrētam lietotājam katrs no atkarīgajiem komponentiem saistās ar kādu attiecīgajai reālijai raksturīgo krāsu. Tie tāpat orientēti uz attiecīgā saliktā krāsas nosaukuma lietotāju informētību. Minēto komponentu šais saliktajos krāsas nosaukumos veido runātājam vai lasītājam pazīstami (ne sveši vai specifiski) reāliju nosaukumi.

Tomēr starp saliktajiem krāsu nosaukumiem ar substantīvu “krāsa” otrajā komponentā ir iespējami arī krāsu nosaukumi, kas:

1) orientēti uz kādu konkrētu attiecīgās krāsas toni. Piemēram, konkretizēts *brūnās* krāsas tonis:

*Klauss nesteidzīgi izģērbj Malli no brūnā **suņukrāsas** mēteļa..*

(Repše II, 88);

2) ir abstraktāki, orientēti uz lasītāja fantāziju un neprasa konkretizēšanu. Tādā gadījumā galvenā nozīme nav krāsai, bet gan tonim, noskaņai. Piemēram:

*Istabā rātni saklātas gultas, **pastelkrāsas** tamborēti grīdceliņi, papes kaste ar klucīšiem un koka zirgu.*

(Repše II, 62)

*.. man kājas ziemā sildīja garās apakšbikses – vienam vienīgajam klasē; akdies, kā es tās ienīdu, biezās, vatainās, pretīgā **caurejas krāsā**, ar stulbām dekoratīvām rievīņām..*

(Auziņš 42)

Kopumā secināms: lai gan salikto krāsu nosaukumu grupā ar substantīvu *krāsa* otrajā komponentā pirmajā daļā pārsvarā izmantoti vispārzināmi un ar konkrētām reālijām saistīti krāsu nosaukumi, tomēr šai salikto krāsu nosaukumu grupai piemīt subjektīvisms, kāds nepiemīt ne iepriekš aplūkotās pirmās grupas saliktajiem krāsu nosaukumiem ar adverbu pirmajā un adjektīvu otrajā komponentā, ne arī trešās grupas saliktajiem krāsu nosaukumiem ar substantīvu pirmajā un adjektīvu otrajā komponentā.

1.2.1.3. Trešā divkomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (substantīvs + adjektīvs)

Trešo salikto krāsu nosaukumu apakšgrupu veido krāsu nosaukumi, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā komponentā ietverto krāsu raksturojošo adjektīvu, piemēram, *debeszils, baložpelēks, kaulubalts, aveņsarkans, pieneņdzeltens, kristālzaļš, tēraudzils, salātzaļš, apelsīnoranžs, kafijas brūns, vīna sarkans, mandarīnu oranžs, pelnu pelēks* u. tml.

*Veča kabatā hlorofīls/ tek pa līčloču lapu./ Ja tavs sapnis ir Gaismas pils,/ veča sapnis – kalns **mežuzils**.*

(Peters II, 28)

*Spiegdamas, kliegdamas zilītes plīvo apkārt, dzīvas, dzī- - īvas, dzī - ī - īvas, aizdedz puteni **olīvzaļām** ugunīm.*

(Ezera II, 18)

Poppy Day (popi dei) [tulpe], .. jāņogsarkana..

(Ruks 137)

*Vējš – vakar sudrabots/ Un šodien – rieta sarkans/ Un sudrabsārtas ogles/
Kamīnplaukstās gailē.*

(Kaldupe III, 70)

*.. viņi [Leonora un Maksis] gāja uz kapiem katru dienu. Maksis sarunāja
pelnu pelēku pieminekli un kopēju.*

(Repše I, 95)

*.. un jūra vērpjas kamzoļos, un prievēs priedes stīdz/ kā tumši zili, gaiši zili,
cielvazili, zaļizili, **upju zili**,/ dzīslu zili, zili, zili tavi zilie, dzeltenie un sarkanie,/ un
melnie mūžam zaļie tūrumi..*

(Peters II, 139)

*Modeles [modes skatē] soļoja pa rožu ziediem kaisītu mēli,.. sievietes tēls bija
krasi svārstīgs savās izpausmēs – no piegulošas **pistāciju zaļas korsetes**.. līdz satīna
veļas kleitiņām..*

(Sestdiena 80, 8)

Jāatzīmē, ka starp šāda modeļa salikteņu komponentiem ir salīdzinājuma attiecības [Ēdelmane 75]. Dažkārt minētā tipa salikteņu vietā tiek lietotas salīdzinājuma konstrukcijas, piemēram, *sarkans kā biete, zaļš kā zāle, dzeltens kā saule* u. tml.

Tas redzams arī piemērā no literatūras, kur salīdzinājuma konstrukcijas izmantotas ļoti blīvi, bet precīzākais krāsas apzīmētājs tomēr izrādās ar salikteni izteiktais:

Pēkšņi atceros, kā, ejot pie acu ārsta, uzgaidāmajā telpā māte man liek sakopot redzespējas un koncentrēties, iedomājoties sarkano krāsu. Aizvērt acis un iedomāties. Pēc tam esot ļoti skaidra redzēšana.

“Kā bietes?” es jautāju.

Kaut mamma sarunājas ar blakussēdētāju, viņa noraidoši papurina galvu.

“Kā arbūza mīkstums? Mamm-mū!”

“Vai kā stārķa kājas?”

“Kā suņa mēle?”

“Kā Dēzijas tantes lūpas?”

“Kā mežrozīšu augļi?”

“Kā magones?”

“Kā mušmires?”

“Kā zemenes, ķirši, jāņogas, brūklenes, dzērvenes, avenes?”

“Kā indīgā ābola pusīte?”

“Kā tikko nobrāzts ceļgals?”

“Kā saules mirstamstunda?”

Pie “mirstamstundas” māte man beidzot pievērs uzmanību.

“Turi acis ciet un iedomājies *karmīnsarkano*. Ne par ko citu nedomā, turi ciet, tomēr redzi *karmīnsarkano*.”

(Repše IV, 86, 87)

Salīdzinājuma konstrukcijās izmantotās reālijas bieži kalpo par attiecīgā tipa salikteņu pirmās daļas elementiem. Šādi salikteņi tomēr tiek lietoti biežāk par analogu krāsu apzīmējošajiem ar salīdzinājuma konstrukciju izteiktajiem krāsu nosaukumiem, īpaši tas novērojams jaunākajā laikā (20. gs. otrā puse/ 21. gs.). Iespējams tam pamatā ir saliktenim piemītošais izteiksmes ekonomiskums.

Šī tipa salikteņos pirmais komponents konkretizē salikteņa otrajā komponentā nosaukto krāsu vai arī piešķir otrās daļas adjektīvam kādu specifisku niansi. Šī specifika bieži saistāma ar krāsas spilgtumu vai piesātinājumu.

Atkarīgajā komponentā ietvertais substantīvs tāpat kā otrajā apakšgrupā nosauc kādu valodas lietotājam pazīstamu, viegli iedomājamu (ne svešu vai specifisku, kā atšifrēšanai būtu nepieciešamas speciālas priekšzināšanas) reāliju, kas saistās ar konkrētu krāsu, krāsas toni. Neatkarīgais komponents šai apakšgrupā ir galvenokārt primārs (*kafijas brūns – brūns, vārdes zaļš – zaļš*) krāsas nosaukums adjektīvs.

Runājot par plašākam lietotāju lokam mazāk pazīstamām reālijām, kas izmantotas šī tipa salikto krāsu nosaukumu pirmajos komponentos, piemēram, *cinobrsarkans, anilīnsarkans, mahagonijsarkans, šarlaksarkans* u.c., īpaši nozīmīgs ir jautājums par intensitāti. Daudzos gadījumos intensitātes pakāpe grūti nosakāma arī salikteņiem ar valodas lietotājiem pazīstamām reālijām salikteņa pirmajā komponentā, jo nav skaidrības, vai kā intensitātes kritērijs izmantots krāsas spilgtums vai tumšums. Piemēram, salikteņi ar *zaļš – sudrabzaļš, zāleszaļš, smaragdzaļš, sūnzaļš*, kuram no tiem lielāka intensitāte, kuram mazāka; kāda ir *ābolzaļš* krāsas intensitāte un vai tā dažādos kontekstos, dažādu valodas lietotāju uztverē ir vienāda. Līdzīgi noteikt krāsas intensitāti problemātiski ir salikteņiem ar citiem krāsu apzīmējumiem salikteņa otrajā

komponentā, piemēram, ar zils: *kobaltzils, tēraudzils, indigozils, elektrozils, ūdenszils*; ar sarkans: *kardinālsarkans, aveņsarkans, asinssarkans, tomātsarkans, zemeņsarkans*; ar dzeltens: *kviešdzeltens, citrondzeltens, kanārijdzeltens, rudensdzeltens* un daudziem citiem.

Šai grupā ietilpstošie salikteņi mūsu valodā ilgu laiku tika skausti. Pirmie šā tipa saliktie adjektīvi, piemēram, *sniegbalts, debeszils, purpursarkans*, ir ienākuši latviešu valodā kā atsevišķas leksiskas vienības, burtiski tulkojot no vācu valodas salikteņus *schneeweiß, himmelblau, purpurrot*. Vēlāk šie atsevišķie leksisko vienību tulkojumi ir kļuvuši par paraugiem jaunu salikteņu darināšanai. Šī tipa saliktie adjektīvi lielāko tiesu ir krāsu apzīmējumi [Mllvg I, 306].

Prof. I. Freimane savā 1993. gadā izdotajā grāmatā “Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” raksta: “J. Endzelīns noraidījis salikteņus ar verba tagadnes celmu pirmajā daļā kā nevēlamus ģermānismus.. Kā rupji ģermānismi tika noraidīti arī mūsdienu latviešu valodu bagātinātāji salikteņi *debeszils, sniegbalts* u. tml.” [Freimane 363].

Noliedzoša attieksme vēl līdz šim saglabājusies, piemēram, Amerikas Latviešu apvienības Latviešu valodas komisijas 1993. gadā izdotajā “Latviešu valodas vārdnīcā”. Negatīvā attieksme pret šiem salikteņiem radās laikā, kad to vēl bija pavisam nedaudz, turpretim tagad tie kļuvuši par neatņemamu latviešu valodas sastāvdaļu. Šie salikteņi bieži tiek izmantoti arī tulkojumos no citām valodām, īpaši plaši lietoti dažādu preču katalogos. Šāda tipa salikteņi sastopami visos rakstu valodas žanros, kā arī mutvārdu komunikācijā.

1.2.2. Trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi

Otra salikto krāsu nosaukumu grupa ir **trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi**. Trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi galvenokārt ir vārdkopas, kurās neatkarīgajam vārdam pakārtoti divi pilnnozīmes vārdi. Salikteņu īpatsvars ir daudz mazāks.

Trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi sīkāk iedalāmi četrās apakšgrupās.

1.2.2.1. Pirmā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs + adverbs + adjektīvs)

Pirmā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa ir saliktie krāsu nosaukumi, kuru neatkarīgo komponentu veido krāsas nosaukums adjektīvs, pirmais atkarīgais komponents ir adverbs, kas niansē krāsu pēc intensitātes, piemēram, *tumši, spilgti, koši*, otrais atkarīgais komponents ir krāsas nosaukums adverbs, kas tuvina neatkarīgajā komponentā ietvertu krāsu kādai citai krāsai. Tas var būt gan primārs (*tumši sarkani brūns – sarkani*), gan atvasināts (*spilgti brūngani sarkans – brūngani*). Tādi ir, piemēram, saliktie krāsu nosaukumi *tumši sarkani brūns, tumši violeti brūns, spilgti brūngani sarkans*.

Queen of Sheba (kvīn of šeba) [tulpe], ..., *spilgti brūngani sarkana, ar oranžu malu..*

(Ruks 138)

Nenoliedzami ir iespējams šādi veidot arī cita tipa trīskomponentu salikto krāsas nosaukumu ar identisku semantiku, piemēram, *spilgti brūngansarkans*.

Neatkarīgais komponents šais vārdkopnosaukumos galvenokārt ir primārs krāsas nosaukums adjektīvs (*tumši violeti brūns – brūns*).

Pēc šāda parauga tiek veidoti arī trīskomponentu krāsu nosaukumu salikteņi, kas īpaši bieži tiek lietoti valstu karogu izskata aprakstam. Šo krāsas nosaukumu semantika tomēr ir pilnīgi atšķirīga. Ja iepriekš aprakstītie trīskomponentu krāsu nosaukumi semantiski nosauca vienu krāsu, resp., bija “saplūstošie” saliktie krāsu nosaukumi, tad šie, karogu krāsas apzīmējošie, pieskaitāmi “ģeometriskajiem” saliktajiem krāsu nosaukumiem, resp., tie apzīmē trīs atsevišķas krāsas, kas atrodas viena otrai līdzās. Arī to morfoloģiskā uzbūve tādējādi atšķiras no iepriekš minētā modeļa, un tā ir adjektīvs + adjektīvs + adjektīvs: *dzeltenzaļsarkanais* (resp. *dzeltens + zaļš + sarkans*), *sarkanbaltsarkanais* (*sarkans + balts + sarkans*), *sarkanbaltzilais* (*sarkans + balts + zils*), *zilmelnbaltais* (*zils + melns + balts*) u.c.

1.2.2.2. Otrā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adverbs vai adjektīvs + substantīvs + adjektīvs)

Otrajā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupā ietilpst saliktie krāsas nosaukumi, kuru neatkarīgo komponentu veido krāsas nosaukums adjektīvs,

pirmo atkarīgo komponentu adverbs vai adjektīvs, kas niansē krāsas intensitāti (*tumši/ tumšs, spoži/ spožs, bāli/ bāls, gaiši/ gaišs*), otro atkarīgo komponentu – substantīvs ģenitīva locījumā, kuram šī krāsa raksturīga un kas šo krāsu niansē pēc toņa. Tādi ir, piemēram, vārdkopnosaukumi *bāli ceriņu zils, spoži ķiršu sarkans, gaišs pārļu pelēkais*. Piemēram:

Gaišā, debeszilā krāsa, starp citu, ir īstā sezonas atslēga [modē]. Kopā ar gaišu pārļu pelēko – gan vēsā, gan siltā tonī, tā veido ansambli, kurš piestāv gan blondīnēm, gan tumšmatēm..

(Mūsmājas 51)

Nenoliedzami vairumā gadījumu ir iespējams šādi veidot arī cita tipa trīskomponentu salikto krāsas nosaukumu ar identisku semantiku, piemēram, *bāli ceriņzils, spoži ķiršsarkans*.

Neatkarīgais komponents šī tipa vārdkopās ir galvenokārt primārs (*bāli ceriņu zils – zils, spoži ķiršu sarkans – sarkans*) krāsas nosaukums adjektīvs.

Jāpiebilst, ka abu minēto apakšgrupu saliktie krāsu nosaukumi (vārdkopnosaukumi) nav plaši izplatīti, to niansētība ir specifiska un tie tiek izmantoti galvenokārt specifiskiem mērķiem – katalogos, kur nepieciešams vienai krāsai noteikt un sīki diferencēt daudzas dažādas nianses.

1.2.2.3. Trešā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa

(substantīvs + substantīvs + adjektīvs)

Trešo trīskomponentu salikto krāsas nosaukumu apakšgrupu veido saliktie krāsas nosaukumi, kuru neatkarīgais komponents ir krāsas nosaukums adjektīvs, bet atkarīgie komponenti – substantīvi, kas savstarpēji paskaidro viens otru un niansē attiecīgo krāsu. Piemēram:

Dāsnā atvasara izgreznojusi mazo dārzu ar dālijām visos toņos un nokrāsās: maigi violetā, liesmu sarkanā, vizmaini zeltainā, sniega pārslas sudrabainā.

(Bērnība 11, 12)

Šosezon viņas [modes dizaineres] kolekcijā dominē tikai trīs krāsas – melns ar baltu un kafijas pupiņu brūnu.

(Santa 62, 25)

Arī šai grupā vairākos gadījumos nenoliedzami ir iespējams veidot arī cita tipa trīskomponentu saliktos krāsas nosaukumus ar identisku semantiku, piemēram,

sniegpārslu sudrabains, tomēr pārsvarā šai grupā ietilpst saliktie krāsas nosaukumi, kuru atkarīgos komponentus veidojošie substantīvi nevar tikt savienoti saliktenī.

1.2.2.4. Ceturtā trīskomponentu salikto krāsu nosaukumu apakšgrupa (adjektīvs + substantīvs + substantīvs *krāsa*)

Ceturto trīskomponentu salikto krāsas nosaukumu apakšgrupu veido saliktie krāsu nosaukumi, kuru neatkarīgais komponents ir substantīvs “krāsa”, bet atkarīgie komponenti – adjektīvs un substantīvs, abi ģenitīva locījumā, pirmajam konkretizējot otro, apzīmē, papildina un semantiski konkretizē neatkarīgo komponentu. Piemēram:

Tad Pēra seja saspringst, noraustās, viņš.. rāda uz ielas pretējā pusē pamestu melnu mercedesu. Mašīnas logā pazīstams, violetsārts zīda elkonis, plecs un matu jūklis gaiša medus krāsā. Asja ir aizmigusi.

(Repše II, 108)

Laivās ir lefkojas bieza krējuma krāsā, violetu lavandu grozi un hiacintes, balto ceriņu klēpji un ovālas bļodas ar narcisēm, tulpēm un orhidejām.

(Repše III, 100)

*“Tev tas maskēšanās tērps.” – “Kāda vaina?” – “Nekāda. **Netīra sniega krāsā.**” Fakts. Cepurīte balta, mētelis iepelēks.*

(Auziņš 187)

1.2.3. Četrkomponentu saliktie krāsu nosaukumi (substantīvs + adjektīvs + adjektīvs + adjektīvs)

Autorei izdevies konstatēt arī vienu četrkomponentu salikto krāsas nosaukumu – “ģeometrisko” salikteni *ķiršsarkanbaltsarkans* (*ķiršu + sarkans + balts + sarkans*) substantivētā formā:

[Piedzīvot] *Kā ķiršsarkanbaltsarkanie* [Latvijas biatlonisti] *ar plintēm plecos un slēpēm pie kājām ne tikai sturmē, bet reizumis arī iekaro visaugstākos goda pjedestālus.*

(Diena 1, 14)

Jāatzīmē tomēr, ka četrkomponentu saliktie krāsu nosaukumi sastopami ļoti reti. Tas skaidrojams ar šo krāsas nosaukumu garumu, zināmu neveiklumu, kā arī vārda lietotājam nepietiekami ērto lietojuma iespēju.

Kopumā aplūkojot šī darba veikšanai savākto salikto krāsu nosaukumu kartotēku, jāsecina, kā raksta A. Ahero: "Svārstības.. ir sena un dabiska, tāpēc arī nenovēršama parādība valodas attīstībā." [Ahero I, 18]. Respektīvi, nenoliedzams ir fakts, ka valodas lietotāju izdarītā izvēle starp krāsas nosaukuma salikteņa vai attiecīgās vārdkopas lietošanu ir subjektīva un patvaļīga, atskaitot salikto krāsas nosaukumu lietojumu dzejā, kur tā vai cita saliktā krāsas nosaukuma izvēli nosaka pantmērs, ritms vai atskaņa.

2. Salikto krāsu nosaukumu morfoloģiskā struktūra

No morfoloģiskās struktūras viedokļa saliktie krāsu nosaukumi iedalāmi trīs grupās.

1) Saliktie krāsu nosaukumi, kuru pamatkomponents ir krāsas apzīmētājs adjektīvs un pirmo komponentu veido adverbs. Šie saliktie nosaukumi darināti gan ar saglabātu adverbiālo galotni "i" pirmajā komponentā – *zilizaļš, zaļipelēks, tumšzils*, gan bez šīs adverbiālās galotnes – *zilzaļš, zaļpelēks, tumšzils*.

Tā kā apstākļa vārdi ar adverbiālo galotni "i" ir atvasināti no adjektīviem, tad saliktenī, kur galotne ir atiesta, apstākļa vārds pēc ārējās formas un leksiskās nozīmes līdzinās adjektīvam. Šai sakarā atklāts paliek jautājums, vai salikteņi ar galotni "i" pirmajā komponentā un bez šīs galotnes ir pilnīgi identī nozīmes ziņā vai šī morfoloģiskā nianse piešķir tiem arī kādu semantisku atšķirību. To nav iespējams pilnīgi droši ne apgalvot, ne noliegt. Aplūkojot piemērus, sastopama gan viena, gan otra iespējamība, gan abu šo iespējamību apvienojums.

a) Nozīmes ziņā identie: gan salikteņi ar galotni "i" pirmajā komponentā, gan bez tās nozīmes ziņā ir pilnīgi identī. Piemēram:

ar galotni "i"	bez galotnes
<p><i>Skola, aiz kuras kā dieva acs un pekles caurums gulēja dīķis – zaļipelēks, ar noglumējušām akmens kāpnītēm un liepām apaugušiem krastiem.</i></p> <p style="text-align: right;">(Repše I, 7)</p>	<p><i>Reizēm viņi [ceļotāji] peld zaļpelēkajā, nekustīgajā jūrā, guļ zem tumšzaļām, masīvām palmām un vaļējām acīm raugās debesīs..</i></p> <p style="text-align: right;">(Repše II, 113)</p>
<p><i>Taču jau kalna pakājē zilimelni mākoņi ceļā sabiezēja.</i></p> <p style="text-align: right;">(Kaldupe II, 162)</p>	<p><i>Sirds tāda samilzusi, Tāda bez iemesla sēra, Zilmelnā mākoņu baķī Iecirstas staru šķēres – Rudens.</i></p> <p style="text-align: right;">(Elksne 93)</p>

b) Nozīmes ziņā atšķirīgie: saliktenim ar adverbiālo galotni "i" pirmajā komponentā ir semantiska atšķirība no salikteņa bez galotnes pirmajā komponentā. Iespējami divi gadījumi:

– ar galotni “i” veidojas “ģeometriskais” saliktenis, bez galotnes – “saplūstošais”.

Piemēram:

ar galotni “i” (“ģeometriskais”)	bez galotnes (“saplūstošais”)
<i>Justs nemaina garastāvokļus, bet šalles. Piektdienās viņš nēsā zaļmelnu šahgaldiņu, kur katrā zaļajā kvadrātiņā ieadīta maza, sarkana niedrīte.</i> (Repše II, 13)	<i>Nakts pārvelk zaļmelnas gaismas pār gulošajiem ķermeņiem nedzirdamā, lēnīgā, rimtā rūpībā.</i> (Repše II, 66)

– ar galotni “i” pirmajā komponentā veidojas “saplūstošais” saliktenis, bez galotnes – “ģeometriskais” saliktenis. Piemēram:

ar galotni “i” (“saplūstošais”)	bez galotnes (“ģeometriskais”)
<i>Pēc laba brīža durvis tiek atvērtas, viņas priekšā stāv garš, Nīna bija aizmirsusi, cik garš vīrietis ar zaļmelniem lokiem zem acīm, īsās biksēs..</i> (Repše III, 163)	<i>Laima – zaļsarkanu, vijīgu plankumu tašķītā kleitā, sarkanās, smailās naglenēs.</i> (Repše II, 52)

Ir pieļaujams, ka “ģeometrisko” salikteni ar bezgalotnes formu pirmajā komponentā iespējams traktēt kā veidotu nevis no adverbā + adjektīva (piemēram, < zaļi + sarkans), bet gan no adjektīva + adjektīva (piemēram, < zaļš + sarkans). Konstatētie piemēri šādu pieņēmumu nedz apstiprina, nedz arī pavisam noteikti noliedz.

Turklāt jāpiezīmē – ja saliktais krāsas nosaukums *zaļisarkans* vai *zaļi sarkans* nenoliedzami vienmēr apzīmēs vienīgi “saplūstošo” salikto krāsas nosaukumu, tad bez galotnes “i” pirmajā komponentā lietotā saliktā krāsas nosaukuma *zaļsarkans* lietojums pārsvarā ir nenosakāms, izņemot gadījumus, kad šo lietojumu nepārprotami nenorāda konteksts.

c) Nozīmes ziņā neskaidrie: semantiski analizējot salikteni, nav iespējams konstatēt, vai tam piemītošā morfoloģiskā nianse (adverbiālā galotne “i” salikteņa pirmajā komponentā vai arī tās trūkums) veido “saplūstošo” vai “ģeometrisko” salikteni. Piemēram:

Viena krāsa ("saplūstošais" saliktenis)	Semantiski neskaidrs lietojums	
.. <i>niecīgu ezeru dzidrumiņi, dūkstīgas sūnas un šērās peldoši zilibalti gulbji, kniebjošs stiklains gaiss un sudraba raktuves.</i> (Repše III, 136)	<i>Izvilka [no dīķa] arī zilibaltu fajansa terīni ar nolauztām osām..</i> (Repše I, 7)	
	ar galotni "ī" <i>Klauss neatbild. Pelēkimelnais biezais džemperis ir nospriegojies un neizkustināms.</i> (Repše II, 55)	bez galotnes <i>Klausa gaita ir spītīga un izaicinoša.. Tad viņa pelēkmelnais, kaitinošais siluets pazūd liepu un ābeļu čokuros.</i> (Repše II, 61)

Šī tipa salikteņu otrais komponents var būt gan neatvasināts (kā saliktenī *tumšzils – zils*), gan atvasināts adjektīvs (kā saliktenī *pelēkzaļgans – zaļgans*).

2) Saliktu substantīvu krāsu nosaukumu salikteņi. Šo salikteņu pirmās daļas ģenitīva galotne var būt pilna vai zudusi. Pie lietvārdiem ar pilnu ģenitīva galotni salikteņa pirmajā daļā pieder tādi salikteņi kā, piemēram, *lašukrāsa, biešukrāsa, smilšukrāsa* u. tml. Šāda tipa krāsu nosaukumu salikteņi sastopami pārsvarā ar daudzskaitļa ģenitīvu pirmajā komponentā. Lielāko daļu saliktu substantīvu krāsu nosaukumu veido salikteņi, kuru pirmais komponents ir substantīvs bez galotnes, piemēram, *aveņkrāsa, krēmkrāsa, smilškrāsa, ķieģeļkrāsa* u. tml.

3) Salikteņi, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka salikteņa otrajā komponentā ietverto krāsu raksturojošo adjektīvu. Šīs salikteņu grupas pirmajā komponentā:

1. un 2. deklinācijas lietvārdi parasti zaudē ģenitīva galotni – *tēraudzils, kadiķzaļš* u. tml.;

6. un 3. deklinācijas lietvārdi parasti sastopami pilnā vienskaitļa ģenitīva formā – *asinssarkans, ugunssarkans, medusdzeltens* u. tml.;

4. un 5. deklinācijas lietvārdi dažos gadījumos ģenitīva galotni patur – *sūnuzaļš, zāleszaļš*, dažos – zaudē (*fuksijsārts, rožsarkans*).

Šo krāsu nosaukumu salikteņu otrajā komponentā savukārt var ietilpt visi latviešu valodas krāsu nosaukumi: *sarkans, violets (lillā), zils, zaļš, dzeltens, oranžs, pelēks, brūns, rozā, balts, melns.*

V. KRĀSU APZĪMĒJUMU KĀ APKĀRTĒJĀS VIDES ELEMENTU ASOCIATĪVO SAIKŅU ATSPUGUĻOJUMS

Asociatīvā domāšana ir viena no cilvēka uztveres un domāšanas kategorijām, kam raksturīgs reālās īstenības parādību saistījums mūsu apziņā.

J. Uļjanovs “Latviešu-krievu asociatīvās vārdnīcas” ievaddaļā uzsver, ka “ziņas par asociācijām, kas reģistrētas vārdnīcā, atspoguļo īpaši nozīmīgus semantiskos sakarus, kas pilnīgi objektīvi raksturo nacionālās vēstures un kultūras īpatnības, etnogrāfisko problemātiku, sociālpsiholoģiskās normas..” un ka “visas šīs nacionālvēsturiskās īpatnības un etnokultūras tradīcijas, sociālpsiholoģiskās normas un ievirzes, kas tiek atspoguļotas verbālajās asociācijās, tiek apgūtas.. daudzu gadu valodiskās pieredzes gaitā” [Uļjanovs 5].

1. Ar neatvasinātiem krāsu nosaukumiem saistītās asociatīvās saiknes, kuru pamatā ir salīdzinājuma konstrukcijas

Runājot par asociatīvās domāšanas sakaru ar valodas parādībām, daudz interesanta dod vērojumi par krāsu uztveri un krāsu nosaukumu asociatīvo sasaisti ar tuvākām vai tālākām līdzīgām krāsu parādībām.

Daļu šāda veida asociatīvo saikņu veido salīdzinājuma konstrukcijas, kuru pamatā ir neatvasināta (galvenokārt mantota, nevis aizgūta) krāsas nosaukuma salīdzinājums ar reāliju, kurai šī krāsa ir visraksturīgākā, piemēram, *zaļš kā zāle, sarkans kā vēzis, balts kā sniegs*.

[Ābols] *Papriekšu balts kā sniegs, tad zaļš kā zāle, pēdīgi sarkans kā asinis, garšo visiem labi.*

(http://www.pbla.lv/izglitiba/miklas/miklas_a.htm)

[Ieva] *Zaļš kā zāle, nav zāle; balts kā sniegs, nav sniegs; melns kā velns, nav velns.*

(http://www.pbla.lv/izglitiba/miklas/miklas_i.htm)

Reiz atnācis krietns tēva dēls daiļo meiču bildināt, bet meita teikuse: "Ja, ja - tūlīt!" Izskrējuse namā, pagrābuse bīsteklu un izdzinuse puisī ar kaunu laukā. Puisis aizsedzis acis un gājis sarkans kā vēzis uz mājām.

(<http://www.liis.lv/folklor/folkloristika/teksti/puskaitis/III/03022.htm>)

Šo salīdzinājuma konstrukciju pamatā ir krāsas nosaukuma lietotāja tiešās asociācijas ar konkrētu reāliju, bieži vien tā ir asociācija, kas lietotāja apziņā pirmā saista konkrētu krāsu ar konkrētu reāliju. Šādas asociatīvo saikņu izpausmes plaši atspoguļotas iepriekš minētajā J. Uljanova vārdnīcā.

Iezīmīgs ar salīdzinājuma konstrukciju izteikto krāsu un reāliju asociatīvo saikņu izpauduma aspekts ir tas, ka ar salīdzinājuma konstrukcijām biežāk tiek izteiktas jau tradicionālas, valodā dziļi iesakņojušās asociācijas, turklāt šajos gadījumos salīdzinājumā minētā krāsa ne vienmēr kā visraksturīgākā atbilst salīdzinājuma otrajā daļā minētajai reālijai, precīzāk – mūsdienu valodas lietotāja apziņā un uztverē ne vienmēr ir saglabājusies tā pati asociatīvā krāsas un reālijas saikne, kura ir šo tradicionālo salīdzinājuma konstrukciju pamatā. Autorei izdevies konstatēt šādus minēto veidu salīdzinājumus:

1) salīdzinājuma konstrukcijas, kurās neatvasinātais krāsas nosaukums mūsdienu lietotājam asociatīvi saistās ar citu krāsas toni, nekā tas atspoguļots salīdzinājumā, piemēram:

salīdzinājuma konstrukcija *sarkans kā biete* apzīmē tumši, violetīgi sarkanu krāsu, turpretī pēc "Latviešu-krievu asociatīvās vārdnīcas" dotumiem par krāsas nosaukumu *sarkans* (sniegti 129 atbilžu varianti, aptaujāti 518 respondenti) 48 gadījumos sniegta atbilde *asinis*, 14 gadījumos – *uguns*, tātad respondenti norādījuši uz gaišu, koši sarkanu krāsu apzīmējošām reālijām kā raksturīgākajām krāsas nosaukumam *sarkans*.

Avotos konstatētajos piemēros redzams, ka salīdzinājuma konstrukcija *sarkans kā biete* parasti apzīmē nosarkuša, arī piesarkuša cilvēka sejas krāsu, respektīvi, krāsu, kura burtiski neatbilst ne bietes krāsai, ne gaiši sarkanai krāsai.

Sarkans kā biete un nosvīdis tas pielēca kājās un blāva, ka viņš kā padomju prokurors protestējot; lai aizliedzot šim nacionālistam turpināt apmelot Padomju Savienību un tās iekārtu.

(<http://ai1.mii.lu.lv/teksti/t08.htm>)

"[Vēlēšanu] *Kampanai bija jābūt tādai – tu noskaties to reklāmu, paliec sarkans kā biete par savu vienaldzību, piecel pakaļu no krēsla un aizskrien piecos no rīta ieņemt rindu pie balsošanas kabīnes..*"

(<http://www.tvnet.lv/news/latvia/es/index.php?id=1932552>)

2) salīdzinājuma konstrukcijas, kurās reālija ir asociatīvi attālinājusies no salīdzinājumā minētās krāsas, to saikne ir kļuvusi neaktuāla, dažkārt tā ir pat pilnīgi zudusi, un salīdzinājuma konstrukcijai ir drīzāk frazeoloģisks raksturs. Tādi ir piemēram, salīdzinājumi *balts kā dvielis, pelēks kā drēbe.*

2. Asociatīvās saiknes saliktajos krāsu nosaukumos

Īpaši spilgti krāsu nosaukumu asociatīvā sasaiste ar tuvākām vai tālākām līdzīgām krāsu parādībām izpaužas saliktajos krāsu nosaukumos. Turklāt saliktajiem krāsu nosaukumiem zināmā mērā piemīt lielāka abstrakcijas pakāpe nekā krāsu apzīmējumiem, kas izteikti ar salīdzinājuma konstrukciju. Pēc autores domām, krāsas nosaukuma asociatīvā sasaiste ar reāliju salikteņos ir automātiskāka, spontānāka nekā krāsas nosaukumā, kas izteikts ar salīdzinājuma konstrukciju, kur asociācijas radīšanai izmantoti tradicionāli, jau valodā dziļi iesakņojušies salīdzinājumi, piemēram, *sarkans kā vēzis, pelēks kā zeme, balts kā krīts, melns kā piķis* u. tml., te mazāk iespējami īpatnēji, okazionāli, individuāli lietojumi.

Saliktajiem krāsu nosaukumiem piemīt lielāka variabilitāte lietojuma un uztveres ziņā, tie ir kompaktāki, ērtāk lietojami, un tiem nav tik tiešas sasaistes ar konkrēto objektu kā krāsu nosaukumiem, kas izteikti ar salīdzinājuma konstrukciju vai garāka apraksta palīdzību. Piemēram:

Tohtojs smejas. Zobi balti kā sniegs kalnu virsotnēs.

(Ziedonis 28)

.. Salums vēroja Kārlēna.. seju – tādiem patukliem vaidziņiem, sniegbaltiem zobiem..

(Purs 318)

Tas, ka saliktenim *sniegbalts* piemīt lielāks kompakts nekā ar salīdzinājuma konstrukciju izteiktajai krāsai, redzams arī “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur saliktenim *sniegbalts* dots skaidrojums: *loti balts, intensīvi balts* [LLVV 7², 58]. Tādējādi ar salikteni *sniegbalts* iespējams izteikt intensīvi baltu krāsu ar vienu vārdu, turpretim, lai šo baltās krāsas toni izteiktu aprakstoši, bieži vien nepieciešams garāks paskaidrojums. Asociatīvais sakars gan abos gadījumos šķiet identisks. Protams, nav noliedzams, ka arī šāda uztvere ir subjektīva.

Vēl viens piemērs, kas būtu jāmin, runājot tieši par krāsas nosaukuma asociatīvo sasaisti ar reāliju, ir krāsas nosaukums *zāleszaļš*, kura pamatā ir salīdzinājums *zaļš kā zāle*, taču lietotāja apziņā krāsas nosaukums *zāleszaļš* ir jau attālinājies no reālijas *zāle*. Asociatīvās domāšanas rezultātā, piesaistot krāsas

nosaukumu citu reāliju krāsai, notiek attālināšanās no pirmavota un rodas individuālā asociācija. Piemēram, *bieškrāsa, ceriņkrāsa, lašukrāsa, aveņkrāsa* dažreiz nav, bet dažreiz ir viena konkrēta krāsas toņa apzīmējumi, jo arī pašai ar šo krāsu apzīmētajai reālijai ne vienmēr piemīt viens un tas pats noteiktās krāsas tonis, un tādējādi katra atsevišķa indivīda apziņā attiecīgais krāsas nosaukums asociatīvi var saistīties ar pavisam atšķirīgu kādas krāsas toni.

Baltkrievu valodnieks A. Supruns uzskata, ka “.. patiesībā tās vai citas valodas lietotājiem ir daudz noturīgu, daudziem cilvēkiem piemītošu asociāciju. Dažkārt tādas asociācijas dēvē par standartasociācijām un saka, ka tās veido asociatīvo normu.” [Uļjanovs 10].

Kā piemērus šādiem standartasociāciju gadījumiem krāsu nosaukumu sakarā varētu minēt saliktos krāsu nosaukumus *sniegbalts, debeszils, asinssarkans, zāleszaļš, jūraszils* u. tml. Par to liecina pētījumi, kuru rezultāts redzams “Latviešu-krievu asociatīvajā vārdnīcā”, kur atsevišķiem krāsu nosaukumiem, kas izmantoti kā stimula vārdi, doti atbilžu varianti, kas bieži sastopami kā salikta atkarīgie komponenti, piemēram:

- krāsas nosaukumam *balts* (sniegti 149 atbilžu varianti, aptaujāts 521 respondents) 147 gadījumos sniegta atbilde **snieg**;
- krāsas nosaukumam *dzeltens* (sniegti 145 atbilžu varianti, aptaujāti 516 respondenti) 52 gadījumos sniegta atbilde **pienene**, 17 gadījumos – **citrons**;
- krāsas nosaukumam *gaišzils* (sniegti 132 atbilžu varianti, aptaujāti 510 respondenti) 105 gadījumos sniegta atbilde **ūdens**, 95 gadījumos – **debess**, 9 gadījumos – **jūra** (interesanti atzīmēt, ka stimula vārdam *jūra* (sniegti 134 atbilžu varianti, aptaujāti 511 respondenti) 77 gadījumos respondenti (un tas ir vislielākais skaits) kā pirmo asociāciju nosaukuši krāsas nosaukumu **zils**);
- krāsas nosaukumam *melns* (sniegti 122 atbilžu varianti, aptaujāti 522 respondenti) 17 gadījumos dota atbilde **nakts**, 8 gadījumos – **ogle**;
- krāsas nosaukumam *zaļš* (sniegti 127 atbilžu varianti, aptaujāti 510 respondenti) 147 gadījumos dota atbilde **zāle**.

Būdam asociatīvi saistīts ar realitāti, krāsas nosaukums sāk pats savu dzīvi. Saikne ar pirmavotu (reāliju, kam attiecīgā krāsa ir raksturīga) vairs nav precīza, tā kļuvusi variabla, taču vēl aizvien palīdz kādas konkrētas reālijas krāsas raksturošanā.

Tā, piemēram, krāsas nosaukums *debeszils* asociatīvās domāšanas rezultātā nepārprotami lietotāju apziņā saistās ar *koši gaišzils* tiktāl, ka starp tiem pat liekama vienlīdzības zīme, kaut gan reāli debesu krāsa dažādos diennakts un gada laikos reāli var variēties no svinpelēka līdz pat bāli zilgamam.

Minētā tipa krāsas nosaukumi (*sniegbalts, debeszils, zāleszaļš, jūraszils, pieneņdzeltens, pelnu pelēks, lašu sārts* u. tml.) ir konkrētas vides, reāliju raksturotāji. Piemēram:

Zaļganpelēkā lampa ar abažūru banānu dzeltenā krāsā raidīja viņas sejā mietpilsoniski mierīgu gaismu.

(Truajā 85)

.. iedzēla sāpīga, kairinoša doma – ņemt un aiziet. Paņemti līdzī sarkano platmali un kontrastējošo, tiešām sniegbalto sniegu, jo ko gan vairāk?

(Auziņš 184)

.. acis [Britānijas kaķim] lielas, labi atvērtas, apaļas.. dzintardzeltenas..

(Klučniece 105)

Dažkārt asociatīvais saistījums var būt subjektīvs, īpaši tas redzams vārda mākslā. Literārā darbā saliktie krāsas nosaukumi var tuvināt lasītāju reālijas izpratnei, bet tie var būt arī subjektīvas asociācijas rezultāts.

Minēšu piemēru, kur krāsas nosaukuma galvenā funkcija nav parādīt krāsu, bet gan iespējamo autores priekšstatu, šādi papildinot darba fragmentā ietvertu dzīvespriecīgo noskaņu:

Spiegdamas kliegdamas zilītes plīvo apkārt, dzīvas, dzī-īvas, dzī-ī-īvas, aizdedz puteni olīvzaļām ugunīm..

(Ezera II, 18)

Vēl viens piemērs, kur autora pirmais iespaids par kādu noteiktu vietu radījis asociāciju ar krāsu, iespējams, dominējošo attiecīgās pilsētas arhitektūrā, kas konkrētajā tekstā piedēvēta visam pilsētas koptēlam:

.. tad vēl pēc astoņdesmit kilometriem izbāž galvu Madride smilšpelēkā.. akmens grimā.

(Repše II, 113)

Tāpat nepārprotami asociatīvā uztvere ir pamatā raksturojumam citātā:

Vjetnamiete smaida vainīgu bērna smaidu vaskzaļganajā sejā un krieviski teic, ka viņas vārds ir Zan-Zan..

(Repše III, 21)

Subjektīvā asociācija var sakņoties reālā pieredzē. Kā viens no piemēriem te minams krāsas nosaukums *suņbrūns*. Iespējams, krāsas nosaukuma pirmsākums ir autora saskare ar kādu reālu suni brūnā krāsā. Šo pirmo konkrēto dzīvnieka brūno muguru rakstnieks darbā asociatīvi attiecina uz noteiktu brūnās krāsas toni, kas realitātē var piemist tikai vienam konkrētam, lasītājam nezināmam sunim.

“Man apriebies tas zīda kankars,” Malle nikni šņāc un iegērbjas milzīgā, suņbrūnajā rītakleitā..

(Repše II, 73)

Pēc šī un līdzīgiem modeļiem tiek darināti okazonālie saliktie krāsas nosaukumi (skat. nodaļu “Asociatīvās saites okazonālajos saliktajos krāsu nosaukumos”), kas ir mākslas darba tēlainības komponenti un dzīvo daiļdarbā, kura dēļ tie radīti. Okazonālie krāsu nosaukumu salikteņi paver plašu lauku lasītāja asociatīvajai domāšanai, kas katram lasītājam katrā konkrētā gadījumā ļauj iztēloties viņam tuvu toni.

Vēl tālāka okazonalizācijas pakāpe salīdzinājumā ar okazonālajiem krāsu nosaukumiem *suņbrūns*, *ērgelzaļš*, *priekšautzils* u. tml. ir krāsu nosaukumu salikteņi *suņukrāsa*, *pastelkrāsa* u. c. Šo krāsu uztvere var būt ļoti individuāla. Tā, piemēram, *suņukrāsa* kāda lietotāja uztverē var saistīties ar kādu patīkamu, mīļu brūnās krāsas toni, ja šim cilvēkam suņi patīk, bet tikpat labi, ja cilvēkam suns ir nepatīkams, minētā krāsa viņa uztverē varētu saistīties ar ko nepatīkamu, pat nicināmu. Tāpat, piemēram, *pastelkrāsa* var saistīties gan ar ko mājīgu, siltu, gan arī ar ko neizteiksmīgu, blāvu, kam pietrūkst spilgtuma. Visos šais gadījumos krāsa ir ļoti nenoteikta un tikai mūsu individuālā asociācija piešķir tai konkrētumu. Šie krāsas nosaukumi, kas ir izauguši no konkrētā, no saistības ar kādu konkrētu reāliju, ir aizgājuši līdz abstraktajam, kad saistība ar reāliju pilnībā zudusi, un tikai katrs atsevišķs lietotājs attiecīgo krāsas toni atkal padara konkrētu.

Cita veida krāsas nosaukumi ir tie, kuri veidojas kā pakāpe starp pirmās grupas saliktajiem krāsu nosaukumiem, tādiem kā *biešukrāsa*, *citrondzeltens*, un okazonālajiem krāsu nosaukumiem. Tādi ir krāsas nosaukumi *smaragdzaļš*, *rožsarkans*, *tabakbrūns*, *sūnzaļš* u. c. Pamatā šiem krāsas nosaukumiem ir noteikta dārgakmens, noteiktas rožu šķirnes, noteikta augs u. tml. krāsa, kas lietotāja apziņā

jau attālinājusies no pirmavota, un tādējādi lietotājam rodas iespēja diezgan plaši variēt toņus un intensitāti kādas noteiktas krāsas robežās, piemēram:

*Parādījās meiča, tērpusies **pistācijas koka krāsas** zamšādas jakā, rūtainā beretē ar lielu bumbuli, .. cimdiem rokās, bālām lūpām, spulgu un skaidru skatienu.*

(Truajā 522)

*..es skrienu uz tevi, vēl/ manas drānas **dzirksteļu krāsā**,/ vēl steidzos, pirms drosme kā pelni/ izbirst no saujām..*

(Bičole 172)

*Karola bija uzsmaidījusi viņam.. Un viņš bija uztvēris viņas maigo un skumjo skatienu **mitra šīfera krāsā**. Pazemīga lūguma pilnu skatienu.*

(Truajā 581)

*Pamale pārklājās ar milzīgu buru audekla mākonī **gaišu dūmu krāsā** – tur lielais kuršu kara ugunskurs slīdēja pāri uz Zviedriju.*

(Bels 137)

*Šis lietusmētelis bija pievilcīgs.. Arī ocelota ādas trīsceturdaļgaruma mētelis. Tāpat kostīms **kritušu lapu krāsā**. Viņš atcerējās visas Karolas kleitas.*

(Truajā 582)

Interesants no individuālās uztveres viedokļa ir krāsas nosaukums **svinpelēks**, kas ir, pirmkārt, vizuāls un, otrkārt, emocionāls raksturotājs: vispirms tas ir kāds noteikts pelēkās krāsa tonis, taču tieši saliktais krāsas nosaukums piešķir konkrētajai krāsai papildu emocionālu funkciju, kas nepiemīt vienkāršajam krāsas nosaukumam **pelēks**. Salikteņa pirmais komponents **svin-** ietver sevī gan svina konkrēto pelēkumu, gan arī svina kā metāla smagumu, kas var atstāt arī emocionāla smaguma, nomāktības iespaidu.

Tas redzams arī piemēros no literatūras:

*.. dzeltenbrūnie dekoratīvo gurķu staipekņi sētu režģos, reta dūmu strūkliņa **svinpelēkajās**, smagajās debesīs – tas kopā radīja īpašu, pamestības, vientulības un arī dīvainas pievilcības gaisotni.*

(Auziņš 151)

*.. snieg.. pār jūras **svinpelēkiem** dziļumiem klusi, balti un dziļi snieg.*

(Čaklais 9)

Īpašu asociatīvu nozīmi krāsas nosaukumam piešķir tās lietojums pārnestajā nozīmē runas līmenī, piemēram, krāsas nosaukuma *salātzaļš* lietojums pārnestā nozīmē citātā

Salātzaļā jaunībā mums katram ir savs dzejisks naivums, kas sadurē ar īsto dzīvi pārvēršas prozā.

(Auziņš 180),

kur krāsas nosaukumā var būt ietverts jautra, labdabīga naivuma pilns laiks, bet gluži tāpat pieļaujama minētā krāsas nosaukuma citāda interpretācija – ironiskā, kur krāsas nosaukuma pamatā var būt likta jauna, nepieredzējuša cilvēka iesauka *salāts* (kas, savukārt, cēlies no krievu valodas vārda *салата*, kam ar norādi *nevēl*. (неодобр.) dota nozīme *Неопытный, неумелый человек* [Ožegovs, Švedova 682]).

Praksē dažkārt, lai apzīmētu kādu krāsas toni, krāsas nosaukums pats nemaz netiek lietots, bet gan tiek nosaukta tikai reālija (konkrēta vai abstrakta), kam konkrētā krāsa (realitātē vai iztēlē, kas savukārt balstīta asociācijā) piemīt. Šāds princips tiek izmantots vienīgi gadījumos, kad pēc esošās informācijas mērķauditorijai nepārprotami ir skaidrs, ka konkrētajā gadījumā ir runa tieši par krāsām, krāsu toņiem. Šāda prakse tiek izmantota dažādos katalogos. Piemēri no *Oriflame* kosmētikas kataloga: *maigais persiks, ziemas persiks, liegie ceriņi, ceriņu salna, dabas simfonija, krēslas roze, vēsā plūme, rozes asara, āboliņa dūmaka, burvīgais apelsīns, versmainie virši* u. tml. Jāpiezīmē, ka šiem katalogos minētajiem krāsu nosaukumiem bieži raksturīga tik liela abstrakcijas pakāpe, ka bez līdžās dota krāsas parauga konkrēto krāsas toni potenciālajam lietotājam diez vai izdotos uzminēt. Kopumā katalogos izmantotie krāsu apzīmētāji veidoti pēc piecu tipu modeļiem: reālija + krāsa salikteņa vai vārdkopas formā (*ametistviolets, polārzaļš, dimantbalts, briljantbalts, laimu zaļš, delfīnu pelēks, zivju dzeņa zils*), nianse + krāsa (*maigi rozā, dabiski balts*), krāsa + krāsa (*zaļgandzeltens*), reālija ģenitīva locījumā /vārds “krāsa” izlaists/ (*meloņu, koraļļu, rudens, pavasara, magoņu, rapšu, pļavu*), reālija nominatīva locījumā (*saullēkts, vaniļa, zamšāda, lavanda, pērle*). Autores hipotēze par tādu krāsu apzīmētāju kā, piemēram, *polārzaļš, dimantbalts, briljantbalts, pavasara, vaniļa*, funkciju ir šāda: krāsa, kura tiek apzīmēta ar šāda tipa salikteni, attiecīgās industrijas darbiniekiem ir zināma, resp., pastāv noteikta vienošanās kādas nozares darbinieku vidū, kāds noteiktas krāsas tonis tiek apzīmēts ar to vai citu krāsas nosaukumu. Pretējā gadījumā nav izskaidrojama parasta valodas lietotāja spēja atšķirt

preci, ko apzīmē ar krāsas nosaukumu *dimantbalts*, no preces, ko apzīmē ar *briljantbalts* u. tml.

3. Asociatīvās saiknes starp krāsas nosaukumu un tā simbolisko nozīmi

Pieredze par kādai reālijai raksturīgo krāsu var piesaistīt šo krāsas apzīmējumu konkrētai reālijai tiktāl, ka šāds savienojums iegūst kādas noteiktas īstenības parādības simbola raksturojumu, piemēram, *melna volga* samērā nesenā pagātnē vai *balts limuzīns* mūsu dienās var tikt lietots kā labklājības apzīmējums, *melni automašīnu logi* – kā morālās netikumības simbols, *sniegbalta lidmašīna* konkrētajā tekstā kā triumfa, greznības simbols:

Viņam [Lāču medniekam] no Sibīrijas vairs neesot bail. .. iespējams, ka atgriezīšoties no šīs bagātās un varenās zemes ne tikai melnā volgā, bet pat sniegbaltā lidmašīnā.

(Stāsti 83)

Asociatīvi krāsa bieži pārvēršas simbolā, tas ir krāsu simbolisms, kura pamatā ir vesels ar konkrētu reāliju saistīto asociāciju un kultūrpieredzes asociāciju kopums, tā, piemēram, Herdera “Simbolu vārdnīcā” vārdam *brūns* dotas simboliskās nozīmes *zemes un rudens krāsa* [Simboli 28], vārdam *dzeltens* – *tuvs zeltam, gaismai un saulei .. zeltaini dzeltens – labais, gaišais, sēra dzeltens – ļaunais, velnišķais* [Simboli 43], vārdam *sarkans* dota simboliskā nozīme *uguns un asins krāsa* [Simboli 125], vārdam *zaļš* – *augu valsts, pavasara plaukuma, ūdens, dzīvības, svaiguma krāsa* [Simboli 161], vārdam *zils* – *debesu, tāluma, ūdens krāsa* [Simboli 165] u. tml.

Interesanti individuālās krāsu simbolikas piemēri redzami arhitekta E. Laubes grāmatā “Krāsu un formu loģika”, kur konstatēts, ka ļoti dažādas domas un noskaņas saistās ar krāsām atkarībā no krāsainības, toņspējas u. c. īpašībām. E. Laube piedāvā šādas krāsu simboliskās nozīmes: *dzeltens* – *dabā dzīvība, saule, gaisma, bet mākslīgajā apgaismojumā – greizsirdība, skaudība, neiecietība, neuzticība, aveņu sarkans* – *svētsvinība, dižciltība, gaiši violets* – *elēģija, klusas skumjas, tumši violets* – *vecums, bēdas, mistika, tumši pelēks* – *neomulība, drūmums* u. tml. [Laube]. Šāda dalījuma pamatā, visticamāk, ir konkrētās personas individuālā emocionālā uztvere un attiecīga kultūrpieredze. Līdzīga veida krāsu nozīmju skaidrojumi pazīstami jau diezgan sen un samērā bieži sastopami izklaidējoša rakstura periodikā.

Dažādās kultūrās vienai un tai pašai krāsai mēdz būt pretējas simboliskās nozīmes, tā, piemēram, baltā krāsa kristīgajā kultūrā tradicionāli ir kristību, iesvētību,

kāzu krāsa, savukārt indiešu un korejiešu kultūrā – bērnu krāsa. Pastāv viedoklis, ka pretnostatot “objektīvo” krāsas veidotāju tās arhetipiskajām īpašībām un attiecīgi labajai smadzeņu puslodei raksturīgo domāšanu (zemapziņu), kas izpaužas galvenokārt kreisajā redzes puslaukā, rodas diezgan drošs pamats pretnostatīt “subjektīvo” krāsu veidotāju smadzeņu kreisās puslodes domāšanai (apziņai) un attiecīgi labajam redzes puslaukam. Šāda divpusēja pieeja, piemēram, psiholingvistikā, ir pazīstama kā konverso attiecību teorija, kas nepieciešama tajos gadījumos, kad vienādas kāda objekta īpašības var tikt aprakstītas no dažādiem skatupunktiem. Tā, piemēram, melnā krāsa var simbolizēt gan miesisko mīlestību, gan nāvi; jāpiebilst, ka nāvi var raksturot gan baltā krāsa, gan melnā krāsa [Serovs 16]. Tieši tāpat vienai un tai pašai krāsai dažādu pavisam atšķirīgu tautu kultūrās var piemist viena un tā pati simboliskā nozīme. Iespējams, tas ir tāpēc, ka, sekojot iepriekšminētajam viedoklim, sākotnēji krāsas “subjektīvie” (gadījuma rakstura, vienreizējie) veidotāji, kas ir pamatā krāsas hromatiskās puses uztverei arhetipos un mītos, rituālos un mākslas darbos, kas pēc Levi-Strosa un Junga uzskatiem cauri gadu tūkstošiem saglabājuši savu transcendentu nozīmi neatkarīgi no vietas, laika un kultūras līmeņa, tika atstāti novārtā [Serovs 16].

Runājot par krāsu nosaukumiem asociatīvā aspektā, jāpiebilst, ka par šo krāsu nosaukumu izpēti rakursu ir arī cits viedoklis. Tā pēc krāsu estētiskās izteiksmības asociatīvās izcelsmes teorijas sarkanā krāsa it kā uzbudina tikai tāpēc, ka atgādina par parādībām, kas saistītas ar uguni un asinīm, zaļais nomierina, jo atgādina dabas nomierinošo ietekmi, bet zilais ir auksta krāsa, jo atgādina par sajūtu, kāda rodas, pieskaroties aukstam ūdenim. Sakarā ar to Rūdolfs Arnheims uzskata, ka asociatīvā teorija krāsu izpētē dod tikpat maz, cik jebkuras nozares izpētē [Serovs 20].

4. Asociatīvās saiknes okazionālajos saliktajos krāsu nosaukumos

Tāpat kā okazionālismi vispār, arī okazionālie salikteņi (šai gadījumā – okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi) ir daudzveidīgs valodas bagātināšanas un papildināšanas avots. Lietojot okazionālos krāsu nosaukumu salikteņus, autoram paveras iespēja variēt to nozīmi, radīt papildu stilistisku efektu. Šādi salikteņi kā leksikas papildināšanas līdzeklis valodā ir produktīvi, bet tikai neliela to daļa iekļūst vispārlietojamā vārdu krājumā. Sevišķi tas sakāms par okazionālismiem, kuri tiek kā unikāli veidojumi izmantoti tikai mutvārdu komunikācijā. Kur okazionālismi nav fiksēti rakstos un ir tikai mutvārdu komunikācijas elementi, tur tie tā arī pazūd kā vienreizēji veidojumi. Tāpat kā citi okazionāli veidojumi, arī okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi nav valodas, bet tikai runas fakts un parasti netiek ievietoti vārdnīcās (šai darbā valoda (*langage*) un runa (*parole*) traktēta pēc F. de Sosīra grāmatas “Vispārīgās valodniecības kurss” [Sosīrs 52]).

Okazionālismi tiek radīti vai nu parastas kontaktēšanās nolūkā, vai arī ar māksliniecisku mērķi. Okazionālismā raksturīgākais ir tā radītais un tajā ietvertais pārsteiguma moments. Ir jāšķir parasti okazionāli vārdi un mākslinieciskie okazionālismi. Atšķirība nepastāv to estētiskajā funkcijā, jo bieži parastiem okazionālajiem vārdiem arī piemīt estētiskums. Tie atšķiras funkcionāli, resp., mākslinieciskie okazionālismi ir mākslas darba tēlainības komponenti, tie nevar beigt savu eksistenci, pirms nav beidzis pastāvēt daiļdarbs, kura dēļ tie radīti [Hanpira 157].

Kaut okazionālismi izmantoti arī komunikācijā, lielākā to daļa parādās daiļliterāras tekstā, un turpmāk būs runa tieši par tiem.

Tāpēc vien, ka okazionālu vārdu lielum lielā daļa nekļūst par valodas sistēmas sastāvdaļu, tie nav uzskatāmi par nedzīviem, jo to funkcija ir pavisam cita. Tie kalpo konkrētiem mākslinieciskiem mērķiem, uzdevumiem [Hanpira 157]. (Sastopami arī atsevišķi izņēmumi, kur okazionālisms pārsniedz vienreizīguma robežas, taču tie ir reti un savdabīgi gadījumi.) Okazionālisma panākums ir veiksmīgā tā mākslinieciskās funkcijas realizācijā. Ja okazionālisms padara tekstu dzīvāku, oriģinālāku, krāsaināku un izteiksmīgāku, ja autors ar tekstu, ar okazionālisma palīdzību veiksmīgāk uzrunā lasītāju, klausītāju, ja okazionālisms piesaista ar savu negaidītību, iespēju izteikt vārdā to domas niansi, kas padara šo vārdu nepieciešamu

tieši šai teksta vietā, okazionālisms ir veicis savu māksliniecisko funkciju. Okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi latviešu valodā veidoti pēc pazīstamiem un produktīviem krāsu nosaukumu salikteņu veidošanas modeļiem. Taču to veidošanā pastāv zināmi ierobežojumi – pat visneparastākie okazionālie veidojumi, lai paliktu saprotami, nevar iziet ārpus uztveramības ietvariem. “Ja arī salikteņi vairākos aspektos ir izcili izteiksmes līdzekļi, tad tomēr to darināšanai ir savas robežas, kuras nosaka mūsu valodas īpatnības.” [Draviņš 76]. Tas daudzējādā ziņā attiecas tieši uz okazionālajiem krāsu nosaukumu salikteņiem. Ārpus konteksta šo salikteņu semantika nav uztverama, jo tajos iekļautas savā starpā nesaistītas leksiski semantiskas vienības. Taču salikteņa veidošanā tiek izmantoti vārdi, kas valodas lietotājam ir pazīstami un konkrētajā mākslinieciskajā situācijā dara saprotamu un uztveramu arī pašu okazionālo veidojumu.

Kā jau minēju, līdzīgi pārējām okazionālismu grupām okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi ir individuāli, daiļliteratūrā izmantoti un ar kontekstu cieši saistīti darinājumi, galvenā to funkcija ir būt par teksta mākslinieciskās uzbūves sastāvdaļu. Okazionālismi, kuru pamatā ir vienkāršs krāsas nosaukums, sastopami daudz retāk, un pārsvarā tie ir okazionāli tikai lietojuma, ne formas ziņā.

Okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi pēc to semantiskajām īpašībām dalāmi divās grupās. Abu grupu salikteņi veidoti pēc vienāda modeļa: salikteņu pirmo daļu veido nomens (parasti – substantīvs), otro daļu – krāsas nosaukums (adjektīvs). Šis modelis latviešu valodā savulaik aizgūts no vācu valodas, bet ar laiku akceptēts, nostiprinājies un kļuvis par normu; pēc tā tiek veidota diezgan liela salikto krāsu nosaukumu daļa, piemēram, *sniegbalts*, *debeszils*, *zāleszaļš* u. tml. Taču no pārējiem pēc šīs analogijas veidotajiem salikteņiem okazionālos atšķir šķietami adjektīvam (krāsas nosaukumam) a) neatbilstošās vai b) tikai attāli atbilstošās reālijas izvēle salikteņa pirmajā komponentā. Respektīvi, a) gadījumā ietilpst tādi okazionāli salikteņi, kur jēdzieniski nav uztverama nekāda sakarība starp abiem salikteņa komponentiem (piemēram, *trīsdesmitbalts*, *ārprātzils*), un b) gadījumā – tādi salikteņi, starp kuru abiem komponentiem saskatāms attāls jēdzienisks sakars (piemēram, *sirdssarkans*).

Ievērojot okazionālo krāsu nosaukumu salikteņu pārsvarā nesaprotamo jēgu, bieži ārpus konteksta ir grūti konstatēt, kurš no salikteņa komponentiem uzlūkojams par galveno, kurš – par papildkomponentu. Atšķirībā no valodas sistēmā esošajiem vai arī potenciālajiem analoga tipa salikteņiem, kur par galveno uzlūkojams otrais

komponents – krāsu nosaucošais adjektīvs, bet pirmais komponents tikai konkretizē krāsas toni, niansi un intensitāti, okazionālajos krāsu nosaukumu salikteņos kāda komponenta dominanti grūti konstatēt ne vien ārpus konteksta, bet bieži – pat kontekstā. Subjektīvi iespējams konstatēt, ka daļā gadījumu par dominējošo uzlūkojams pirmais komponents, kas nes salikteņa emocionālo slodzi; savukārt, ja saliktenim ir galvenokārt tikai oriģināla krāsas nosaukuma apzīmēšanas funkcija, dominējošais ir otrais komponents.

Pirmo okazionālo krāsu nosaukumu salikteņu grupu latviešu valodā veido salikteņi, kuriem abi komponenti cieši saistīti ar kontekstu, un tiem pārsvarā nav tiešas semantiskas saistības vienam ar otru. Tādi ir, piemēram, salikteņi *ērgēļzaļš, priekšautzils, spēkzaļš, ārprātzils*. To pirmajā komponentā ietvertā reālija nav nekādā tiešā kontaktā ar otrajā salikteņa komponentā ietverto krāsas nosaukumu adjektīvu. Sakarība starp tiem, iespējams, ir emocionāla un bieži zināma, uztverama tikai autoram, kas konkrēto okazionālismu radījis. Tas sakāms, piemēram, par šādiem gadījumiem:

Desmittūkstoš trīsdesmitbaltajā dienā kopš/ šo vārdu dzimšanas/ precīzi pulksten sešos un sudraba minūtēs/ es tev nesīšu pa Pērnavas ielu/ sarkanu puķi.

(Peters II, 74)

No Liepājas smiltīm var uzburt sev pili/ uz viļņiem, kas ārprātzili,/vai parasto silikātpili.”

(Peters II, 83)

Kā izņēmums minams, piemēram, okazionālais krāsas nosaukuma saliktenis *priekšautzils*, kura atšifrējums atrodams iepriekš tekstā, ar atbalsta punktu vārdā *linzils*:

Durvīs iznākusi septiņdesmitgadīga, Nīnai gribētos teikt – šķērsta – punktotā vasaras kleitā ar linzilu priekšautu.

Un tālāk tekstā:

“Juta,” sieviete sniedz roku, smaida, priekšautzilās acis samiegušās tievās, laipnās vārpstiņās.

(Repše III, 79)

Tātad var secināt, ka semantiskais sakars starp salikteņa komponentiem šai grupā ir emocionāls un asociatīvs, tāpat šīs grupas salikteņu saistība ar kontekstu ap tiem ir balstīta autora emocionālajās un asociatīvajās izjūtās.

Pirmajā komponentā minētas:

- a) konkrētas reālijas (ērģeles, priekšauts u. tml.),
- b) abstraktas reālijas (ārprāts, spēks u. tml.).

Tomēr abu reāliju izmantojuma gadījumā salikteņa pirmajā komponentā šai grupā saliktenis kopumā saglabā krāsas toņa neatšifrējamību. Pieturas punkts saliktenī vienmēr ir otrais komponents – krāsa. Taču, iespējams, galvenais tomēr ir pirmais komponents, jo ir skaidrs (vai vismaz – pieņemams), ka autors to lietojis ar noteiktu mērķi, un krāsas konkretizējumam, kas ietverts otrajā komponentā, ir tikai pastarpināta, otršķirīga nozīme.

Pirmās okazionālo krāsu nosaukumu salikteņu grupas vārdiem piemīt lielāka okazionalitātes pakāpe, semantiski tie ārpus konteksta nav dzīvotspējīgi, tiem piemīt tikai gadījuma raksturs. (Te jāpiebilst, ka nav pieņemams apzīmējums “nejaušības raksturs”, jo, kā jau minēts, katram okazionālam veidojumam, tāpat arī okazionālam krāsas nosaukumam, ir sava mākslinieciskā funkcija.) Pirmās grupas salikteņi nav uzlūkojami par valodas faktu un netiek ievietoti vārdnīcās. Tie reti ir radušies kā vārda meklējumi jēdzienam, kam nav sava apzīmējuma, pārsvarā tie funkcionē kā poētiski vai literāri jaundarinājumi. Šiem salikteņiem ir maza sabiedriskās nepieciešamības pakāpe, tie izmantoti kā autora emocionāli ekspresīvās izteiksmes līdzekļi un aizstāj kādu citu valodā lietojamu, bet autoram konkrētajā gadījumā mazāk piemērotu izteiksmes līdzekli. Palaikam pirmās grupas salikteņi veidoti, pārvarot t. s. vārdu mokas, liekot lietā tīri emocionālu analogiju un meklējot oriģinālām izjūtām oriģinālu izteiksmi [Soida 140].

Pirmajā grupā ietilpst okazionālo krāsu nosaukumu salikteņu lielākā daļa.

Otro okazionālo krāsu nosaukumu salikteņu grupu veido salikteņi, kuru semantika ārpus konteksta ir skaidrāka. To okazionalitātes pakāpe ir mazāka, taču arī šiem salikteņiem ir galvenokārt gadījuma raksturs un to ievietošana vārdnīcā (izņemot eventuālu okazionālismu vārdnīcu) ir maziespējama. Krāsas nosaukums šajos salikteņos ir šķietami jēdzieniski tuvāk saistīts ar konkrēto reāliju. Tādi salikteņi ir, piemēram, *sirdssarkans*, *ziedbalts*, *suņbrūns*. Valodas lietotāja iztēlē konkrētais krāsas tonis parasti atšķiras no reālā, jo saistība starp reāliju un krāsas toni ir vairāk konvencionāla. Tā, piemēram, aplūkojot minētos salikteņus, no konteksta to krāsas

nianse nav nosakāma, ja autors nesniedz tuvākus paskaidrojumus vai atbalsta punktus. Piemēram,

– **sirdssarkans**

*Un neaizsniedzams debesjums./ "Tad aizsniedz!" spoža smējās zvaigzne/
sirdssarkanajā mētelī.*

(Peters II, 16)

– **suņbrūns**

*"Man apriebies tas zīda kankars," Malle nikni šņāc un ieģērbjas milzīgā,
suņbrūnajā rītakleitā..*

(Repše II, 73)

Turpretī nianse nojaušama trešajā piemērā, kurā teksta autors devis tuvāku norādi krāsas izpratnei:

– **ziedbalts**

Tik ziedbaltas ķezberes šovasar,/ Kā ķezberu dārzs jūra pati..

(Kaldupe III, 117)

Pastāv, protams, iedomāta sakarība starp sirds simbolisko tēlu un tam piemītošo krāsu, kas ietverta saliktenī *sirdssarkans*, taču šī sakarība ir tikai subjektīva un paliek katra valodas lietotāja brīvas interpretācijas ziņā, jo pats saliktenis dotajā kontekstā nekādus paskaidrojumus nesniedz. Atšķirībā no parastiem šī modeļa salikteņiem ar *sarkans* (kā *tomātsarkans*, *ugunssarkans*, *asinssarkans* u. tml.) konkrētā reālija valodas lietotājam nesaistās ar vispārzināmu un pazīstamu (tieši no krāsas viedokļa) jēdzienu. Tas pats sakāms arī par piemēru ar *suņbrūns*, kur katram atsevišķam valodas lietotājam ar brūna suņa krāsu var saistīties jebkurš no brūnas krāsas toņiem, daudz mazāk konkrēts nekā, piemēram, parastos salikteņos ar *brūns*: *kastaņbrūns*, *riekstubrūns*, *kanēļbrūns*, *kafijbrūns* u. c. Varam pieņemt, ka gadījumā ar *sirdssarkans* domāts asinssarkanais, košsarkanais krāsas tonis, bet gadījumā ar *suņbrūns* kāds valodas lietotājs var domāt seteru sarkanīgi brūno, kāds cits, piemēram, bokseru gaišbrūno krāsu u. tml. Jebkurā gadījumā izpratne par krāsas toni var būt tikai subjektīva un iedomāta.

Kaut gan šīs grupas salikteņi izmantoti galvenokārt daiļliteratūrā, tie var kļūt par visas valodas stilistiskās sistēmas sastāvdaļu, parasti ar poētisko stilistisko nokrāsu. Tādi ir, piemēram, salikteņi *sirdssarkans*, *cielavzils*, iespējams, arī

zviembralts ("Tu esi Jancis ar *zviembraltiem* matiem un pusaudzū nopietnību..") (Repše II, 117)). To nozīme ir vieglāk atšifrējama, un tie varētu tikt lietoti pēc *tomātsarkans*, *baložzils*, *linbalts* modeļa parauga, reizē niansējot gan salikteņa krāsas nozīmi, gan tā asociatīvo, emocionālo pusi. Šī tipa okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi ar laiku eventuāli varētu pāriet potencionalismu kategorijā.

Valodas materiālā ievilkta krasu robežu starp savstarpēji saistītām, kaut arī polāri pretējām parādībām, ir visai grūti vai pat nemaz nav iespējams. Par to rakstījusi arī E. Soida [Soida 138]. Arī norobežojot okazionālistus un potenciālistus, kā arī okazionālistus un jaunvārdus, aizvien iespējams zināms subjektīvisms. Tomēr robeža starp jaunvārdu un okazionālistu šai okazionālo vārdu grupā ir spilgtāk izteikta nekā starp citiem okazionālajiem vārdiem. Tas, pēc autore domām, skaidrojams galvenokārt ar jau iepriekšminēto faktu, ka okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi retāk ir izmantoti kā vārda meklējums jēdzienam, kam nav sava apzīmējuma, bet pārsvarā kalpo kā palīgi "vārda moku" gadījumos, resp., kā autora emocionālās un asociatīvās izteiles paudēji daiļdarbos.

Darinājumiem, kam formas vai satura dēļ nav iespēju atrauties no konteksta un kļūt par vispārlietojamu valodas piederumu, apzīmējums "o k a z i o n ā l i s m i" ir vairāk piemērots nekā apzīmējums "potenciālisti". Šeit gan rodas jautājums, vai tādus salikteņus kā *sirdssarkans*, *cielavzils*, *zviembralts* nebūtu pareizāk pieskaitīt potenciālistiem, taču nošķirt tos no pārējās okazionālistu masas ir grūti, jo grūti ir noteikt to piederību robežgadījumos, tādus kā *cielavzils*, kas var gan būt, gan nebūt okazionālists. Būtībā no valodas viedokļa perspektīvākā, vērtīgākā ir tieši šī robežgadījumu grupa. Taču reāli valodā norobežot šīs divas grupas, kā arī novilkta striktu robežu starp okazionālistiem un jaunvārdiem ir visai grūti. Skaidrs ir tikai, ka parastam valodas lietotājam nesaprotamos salikteņus par potenciālistiem saukt nevar, jo tiem nav potenču ieiet valodā, kļūt par tās piederumu.

Kā atzīmējusi E. Soida, starp potenciālistiem un okazionālistiem atrodas diezgan plašs starpslānis, t. i., leksiskās inovācijas, kuras pa daļai (parasti nozīmes ziņā) ir okazionālas, pa daļai (parasti modeļa ziņā) ir potenciālas [Soida 159]. Šai darba daļā aplūkotie krāsu nosaukumu salikteņi tādējādi iekļaujas tieši minētajā starpslānī. Taču, tā kā šim starpslānim nav ne konkrēta apzīmējuma, ne striktu robežu, autore sliecas šos salikteņus pievienot okazionālistu grupai. Kaut arī nevar vērtēt, kurš aspekts nozīmīgāks kāda vārda uztveršanā – vārda nozīme vai tā izveides modelis, pēc autore domām, nozīmes loma ir dominējošā. Tādējādi autore dēvējusi

šos salikteņus par okazionāliem, reizē apzinoties, ka, kā jau minēts, šis dalījums nav brīvs no savas tiesas subjektīvisma.

Okazionālo krāsu nosaukumu vārdkopu konstatēts maz, okazionālismu raksturs pārsvarā piemīt trīs-, četr- un vairākkomponentu vārdkopām, piemēram:

Mātei bija mugurā kaut kas tāds, kas palicis atmiņā kā izdegušas zāles un pēcpusdienas saules krāsa.

(Repše I, 8)

No krūmāja izlīda kaķis izdegušas zāles un vecuma krāsā, pašķielēja visapkārt un aizgāja savās svētdienas gaitās.

(Repše I, 40)

SECINĀJUMI

1. Runājot par krāsu nosaukumu lietojumu valodā un to niansētību, būtiska ir krāsu nosaukumu nozīmēs ietvertā informācija par krāsas nojēguma funkcionēšanas veidu valodas lietotāju apziņā, kā arī par šo nosaukumu īpatnībām kultūras kontekstā, turpretī, runājot par krāsas jēdzienu kopumā, primārs kļūst fizikālais un tēlotājmākslas aspekts.

2. Krāsa var tikt uzskatīta par zināmā mērā abstraktu jēdzienu, tāpēc attiecībā uz krāsu nosaukumu semantiku secināms, ka:

analītiskās jeb preferenciālās nozīmes teorijas varētu būt pretrunā valodas lietotāja krāsu uztverei, jo tēls (šajā gadījumā krāsas nosaukums) ne visiem tā lietotājiem izraisa asociācijas ar vienādu, respektīvi, identisku jēdzienu un arī vienāda jēdziens ne vienmēr asociējas ar vienu un to pašu reāliju;

funkcionālās jeb kontekstuālās nozīmes teorija attiecībā uz krāsu nosaukumu semantiku varētu tikt uzskatīta par piemērotu, jo konteksts bieži atklāj attiecīgās krāsas niansi, tomēr nenoliedzami iespējams ir tikpat liels skaits gadījumu, kad arī ar konteksta palīdzību konkrēts krāsas tonis un pat konkrēta krāsa nav nosakāma (piemēram, ja kontekstā minētā reālija lasītājam vai klausītājam ir sveša);

biheivioristiskās nozīmes teorijas izmantojums krāsu nosaukumu semantikas sakarā ir tikpat iespējams, cik neiespējams, jo cik atšķirīgi ir runātāja izvēlētie izteiksmes līdzekļi, tikpat atšķirīga ir klausītāja reakcija uz dzirdēto. Tāpēc pilnīgi iespējams, ka, runājot par vienu un to pašu objektu, katra no pusēm prātā iztēlosies atšķirīgas krāsas toņa nianšes.

3. No lingvistiskā viedokļa krāsu nosaukumi vispirms iedalāmi vienkāršajos un saliktajos krāsu nosaukumos, kā arī pēc uzbūves principa – vienkāršajos un atvasinātajos krāsu nosaukumos, pēc cilmes principa – mantotajos un aizgūtajos krāsu nosaukumos. Vienkāršos krāsu nosaukumus var iedalīt vairākās grupās: pamatkrāsu nosaukumi, dažādas krāsu nianšes apzīmējoši krāsu nosaukumi, dzīvnieka apspalvojuma krāsu apzīmējoši krāsu nosaukumi, metāliskās krāsas apzīmējošie krāsu nosaukumi, pretstata krāsu nosaukumi (*balts* un *melns*), no konkrētas reālijas atvasinātie krāsu nosaukumi (*pērļains*, *rožains* u. tml.).

4. Dzīvnieku apspalvojumu raksturojošie krāsu nosaukumi latviešu valodā veido diezgan lielu grupu, tomēr, ņemot vērā samērā lielo niansētību dzīvnieka

apspalvojuma krāsu raksturojošo krāsu nosaukumu vidū, nenoliedzams ir fakts, ka turpat vai visiem šiem krāsu nosaukumiem ir problemātiski noteikt precīzu toni, ko tie apzīmē, jo dabā dzīvnieku (īpaši mājdzīvnieku) krāsa ļoti variējas. No šiem krāsu nosaukumiem var gūt priekšstatu par pamatkrāsu, kas ir dzīvnieka apspalvojuma pamatā, tomēr konkrētāku krāsas niansi noteikt ir grūti. Par to liecina arī daudzi no šī darba autores konstatētajiem piemēriem.

5. Latviešu valodā attiecīgā kontekstā mēdz būt sastopami krāsu apzīmētāji, kuru pamatā ir kāda metāla nosaukums, tie šajā darbā dēvēti par metāliskajām krāsām. Metāliskās krāsas var būt gan substantīvi *zelts*, *sudrabs*, *varš*, *bronza*, gan arī krāsas apzīmējošie ar afiksiem atvasinātie adjektīvi *zeltains*, *subrabains* (*sidrabains*).

6. Atsevišķu krāsu nosaukumu grupu veido no konkrētas reālijas atvasinātie krāsu nosaukumi, piemēram, *rožains*, *pelnains*, *krēmīgs*, *pērļains*; šajos nosaukumos vienā vārdā ietverta norāde gan uz reāliju, kam attiecīgā krāsa piemīt, gan uz attiecīgo krāsas toni, sal., piemēram, *rožains* ‘tāds, kam ir rožu krāsa’, *pelnains* ‘tāds, kam ir pelnu krāsa’.

7. Krāsu nosaukumiem pirmkārt piemīt apkārtējās vides priekšmetu un parādību raksturotāju funkcija, kas dod priekšstatu par reāliju patieso izskatu.

8. Līdzās raksturojošai funkcijai krāsu nosaukumiem piemīt arī noskaņas atspoguļotājas funkcija, bieži tie lietoti pārnestā, asociatīvā nozīmē un var kalpot arī par simboliem. Krāsu nosaukumu lietojums pārnestā nozīmē atspoguļots skaidrojošajās vārdnīcās un atklājas konkrētos kontekstos.

9. Krāsas nosaukumiem substantīva formā *melnums*, *zilums*, *baltums*, *dzeltenums* līdztekus tieši krāsas apzīmētāju funkcijai piemīt arī katram sava specifiska, ar krāsas apzīmējumu tikai pastarpināti saistīta nozīme (piemēram, *melnums* (*melnumi*) tiek lietots ar nozīmi ‘netīrumi’; *zilums* – ar nozīmi ‘asinsizplūdums zilganā krāsā (uz ķermeņa, sejas, parasti radies sitiena rezultātā)’; *baltums* ar nozīmi ‘priekšmets vai tā daļa baltā krāsā’ (acs baltums, olas baltums); *dzeltenums* ar nozīmi ‘sastāvdaļa (olā), ar kuru barojas dīglis’.

10. Dažkārt vienkāršie krāsas nosaukumi iegūst arī kāda viedokļa, uzskatu, noslieču apzīmētāju funkciju, tas raksturīgs galvenokārt krāsu nosaukumiem ar noteikto galotni, piemēram, *sarkanais*, *baltais*, *melnais*, *zaļais*, *zilais*.

11. Pēdējo gadu tekstos samērā bieži ir sastopami gadījumi, kad krāsas apzīmēšanai nav izmantots krāsas nosaukums, bet gan tiek nosaukta reālija (nominatīva vai ģenitīva locījumā), kam konkrētā krāsa piemīt (piemēram, *saullēkts*,

vaniļa, zamšāda, lavanda), tādējādi, kaut arī šie sugasvārdi ārpus konteksta nav dēvējami par krāsu nosaukumiem, tomēr konkrētos lietojumos tie var iegūt krāsas nosaukuma funkciju. Arī šie, krāsas nosaukuma funkciju ieguvušie, vārdi šādā gadījumā būtu pieskaitāmi latviešu valodas krāsu nosaukumiem un pārsvarā būtu ietilpināmi neatvasināto aizgūto krāsas nosaukumu kategorijā.

12. Krāsu nosaukumi lingvistiski nav definējami un ir atzīstami par vienīgo leksikas grupu, kas skaidrojama ekstralingvistiski, tas redzams arī darbā izmantotajās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotajos krāsu nosaukumu skaidrojumos, kur, lai vārdnīcas lietotājam dotu reālu priekšstatu par kādu krāsu vai kādas krāsas toni, skaidrojumā tiek minētas reālijas, kam attiecīgā krāsa ir visraksturīgākā. Krāsas nosaukumu ekstralingvistisko raksturu nosaka fakts, ka precīzu krāsas toni kontekstos, kur nav nepārprotamu lingvistisko norāžu, var noteikt tikai pazinējs. Citos gadījumos toni palīdz atšifrēt precizētārvārdi, precizētājadjektīvi. Jāatzīmē turklāt, ka latviešu valodā grūti atrast citu leksikas grupu, kam šādu precizētārvārdu būtu tik daudz kā tas ir krāsu nosaukumiem.

13. Produktīvākie vienkāršo atvasināto krāsu nosaukumu veidošanas līdzekļi latviešu valodā ir prefiksi *ie-*, *pa-* un sufiksi *-gan-*, *-īg-*, *-en-*. Ir atsevišķi krāsu nosaukumi, no kuriem tiek veidoti atvasinājumi ar gandrīz visiem prefiksiem un sufiksiem (piemēram, *iesarkans*, *pasarkans*, *pasarkanīgs*, *sarkanīgs*, *iezilgans*, *iezilganīgs*, *pazilgans*, *zilganīgs*) un ir krāsu nosaukumi, no kuriem atvasinājumi tiek veidoti ļoti reti (piemēram, *iemelns*).

14. Mūsdienu valodā nereti līdzās ar identisku nozīmi eksistē kā krāsu nosaukumus apzīmējoši salikteņi, tā arī salikteņos nesaplūdušas vārdkopas (piemēram, *tumšzils* un *tumši zils*, *aveņsarkans* un *aveņu sarkans*, *ķiegeļkrāsa* un *ķiegeļu krāsa*). Izvēli lietojumā starp vārdkopu vai salikteni nosaka valodas ritms un autora individuālā valodas izjūta. Atšķirībā no citām salikteņu un vārdkopu pāru grupām, krāsu nosaukumiem starpība semantiskā ziņā starp salikteni un vārdkopu ir gandrīz nemanāma un bieži vien visai subjektīva.

15. Latviešu valodas saliktie krāsu nosaukumi pēc veidotājiem elementiem dalāmi divās lielās grupās: divkomponentu (piemēram, *bālzaļš*, *spilgti sarkans*, *dzeltenoranžs*, *ceriņkrāsa*, *lašu krāsa*, *tēraudzils*, *kafijas brūns*) un trīskomponentu (piemēram, *tumši sarkani brūns*, *bāli ceriņu zils*, *sniega pārslas sudrabains*, *bieza krējuma krāsā*) krāsu nosaukumos.

Lielākā salikto krāsu nosaukumu daļa ietilpst divkomponentu salikto krāsu nosaukumu grupā.

16. Daļai no krāsu nosaukumiem asociatīvās saiknes veido salīdzinājuma konstrukcijas, kuru pamatā ir neatvasināta krāsas nosaukuma salīdzinājums ar reāliju, kurai šī krāsa ir visraksturīgākā, šo salīdzinājuma konstrukciju pamatā ir krāsas nosaukuma lietotāja tiešās asociācijas ar konkrētu reāliju (piemēram, *sarkans kā biete, zaļš kā zāle*).

17. Īpaši spilgti krāsu nosaukumu asociatīvā sasaiste ar tuvākām vai tālākām līdzīgām krāsu parādībām izpaužas saliktajos krāsu nosaukumos, tiem piemīt lielāka abstrakcijas pakāpe nekā krāsu apzīmējumiem, kas izteikti ar salīdzinājuma konstrukciju (piemēram, *biešsarkans, zāleszaļš, jūraszils, banānu dzeltens*).

18. Pieredze par kādai reālijai raksturīgo krāsu var piesaistīt šo krāsas apzīmējumu konkrētai reālijai tiktāl, ka šāds savienojums iegūst kādas noteiktas īstenības parādības simbola raksturojumu, asociatīvi krāsa bieži pārvēršas simbolā, līdz ar to rodas krāsu simbolisms, kura pamatā ir vesels ar konkrētu reāliju saistīto asociāciju un kultūrpieredzes asociāciju kopums (piemēram, *zaļš – dzīvības, svaiguma krāsa, zils – debesu, tāluma krāsa, gaiši violets – elēģija, klusas skumjas, tumši violets – vecums, bēdas, mistika*).

19. Okazionālie krāsu nosaukumi salikteņi latviešu valodā veidoti pēc pazīstamiem un produktīviem krāsu nosaukumu salikteņu veidošanas modeļiem (*sirdssarkans, suņubrūns*), taču to veidošanā pastāv zināmi ierobežojumi – pat visneparastākie okazionālie veidojumi, lai paliktu saprotami, nedrīkst iziet ārpus vizuālās uztveramības ietvariem.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN SAĪSINĀJUMI

1. Ahero I   AHERO, Antonija. *Salikteņi ar norobežotu nozīmi. // Latviešu valodas kultūras jautājumi. 1. laidiens. Rīga: Liesma, 1965.*
2. Ahero II   AHERO, Antonija. *Salikteņu pazīmes un rakstība. // Latviešu valodas kultūras jautājumi. 15. laidiens. Rīga: Liesma, 1979.*
3. Bahiļina   БАХИЛИНА, Н. В. *История цветообозначений в русском языке. Москва: Наука, 1975.*
4. Berlin&Kay   BERLIN, Brent, KAY, Paul. *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution. CSLI Publications, 1999.*
5. Bīlenšteina   BIELENSTEIN, Marta. *Die altlettischen Färbmethoden: Studien zur indogermanischen Altertumskunde. Riga: Ernst Plates, 1935; Michelstadt: Neuthorverlag, 1995².*
6. Blūma, Šmite   BLŪMA Daina, ŠMITE Edvarda. *Kā top glezna, gravūra, skulptūra. Rīga: Mācību grāmata, 1998.*
7. Braže   BRAŽE, Gustavs. *Allererste Anleitung zum Gebrauche der lettische Sprache für Deutsche von G. Brasche. Libau: 1875.*
8. Bušs   BUŠS, Ojārs. *Dažas mūsdienu salikteņdarināšanas iezīmes. // Latviešu valodas kultūras jautājumi. 22. laidiens. Rīga: Liesma, 1986.*
9. CEL   *Cambrige Encyclopedia of Language. Cambrige: ISBN 0-521-42443-7, 1987.*
10. Cumming,
Porter   CUMMING, Robert, PORTER, Tom. *The Colour eye. BBC Books, 1990.*
11. Draviņš   DRAVIŅŠ, Kārlis. *Dažas piezīmes par salikteņiem latviešu valodā. // Valodas jautājumi. Rīga, ALA, PBLA kultūras fonds: 1992.*
12. Dravnieks I   DRAVNIEKS, Jēkabs. *Svešvārdu grāmata. Jelgava, 1906.*
13. Dravnieks II   DRAVNIEKS, Jēkabs. *Svešvārdu grāmata. Jelgava, 1914.*
14. Dravnieks III   DRAVNIEKS, Jēkabs. *Vācu-latviešu vārdnīca. Jelgava,*

- 1929.
15. Ducmanis K. D. [DUCMANIS, Kārlis]. Politiska un vispārēja svešvārdu grāmata. Pārlabojuši un papildinājuši K. Dēķens un V. Dermanis. Rīga: Komanditsabiedrības "Daile un Darbs" apgadībā, 1921.
  16. Ēdelmane ĒDELMANE, Inese. *Krāsu nosaukumi latviešu valodā. // Latviešu valodas kultūras jautājumi. 7. laidziens. Rīga: Liesma, 1971.*
  17. EH ENDZELĪNS, Jānis, HAUZENBERGA, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. (Ergänzungen und Berichtungen zu K. Mühlenbachs Lettisch-deutschem Wörterbuch.) I sēj. Rīga, 1934 - 1938; II sēj. Rīga, 1938 - 1946.*
  18. Enzyklopädie CRYSTAL, David. *Die Cambrige-Enzyklopädie der Sprache. Übers. und Bearb. der. dt. Ausg. von Stefan Röhrich... Studienausgabe. Frankfurt/Main; New York: Campus Verlag, 1995.*
  19. Etymologisches Wörterbuch *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997.*
  20. Filosofija KŪLE, Maija, KŪLIS, Rihards. *Filosofija. Rīga: Burtnieks, 1997.*
  21. Fīrekers *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker – Fennell, T. G. Fürecker's dictionary: the first manuscript. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.*
  22. Fizika *Fizikas rokasgrāmata. Rīga: Zvaigzne, 1985.*
  23. FLV *Franču-latviešu vārdnīca. Dictionnaire français-letton. Rīga: Zvaigzne ABC, 1994.*
  24. Fraz. v. I LAUA, Alise, EZERIŅA, Aija, VEINBERGA, Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. I. A–M. Rīga: Avots, [bez gada].*
  25. Freimane FREIMANE, Inta. Valodas kultūra teorētiskā skatījumā: mācību līdzeklis latviešu valodas specialitātes studentiem.

- Rīga: Zvaigzne, 1993.
26. Hachette *Dictionnaire Hachette Encyclopédique*. Edition 2000. Hachette Livre 1999. Paris.
27. Ханпиря Эп. *Об окказиональном слове и окказиональном совообразовании. // Развитие словообразования современного русского языка*. Москва, 1966.
28. Ikere IKERE, Zaiga. *Vārda semantikas un latviešu filozofijas terminoloģijas kontrastīvie pētījumi*. Zinātnisko darbu kopsavilkums habilitētā filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Daugavpils: DPU "Saule", 1998.
29. Kluge KLUGE, F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1975²¹.
30. Kļaviņa KĻAVIŅA, Sarma. *Valodas daba*. Ievads vispārīgajā valodniecībā. Rīga: Lielvārds, 1997.
31. Куļпина КУЛЬПИНА, В. Г. *Лингвистика цвета*. Москва: Московский Лицей, 2001.
32. Langijs *Lettisch-Deutsches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutscher Sprachen gezeigt vnd erkläret werden... außgegeben von Johanne Langio, Pastoren zur Ober vnd Nieder-Bartaw in Curland*. 1685. – Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. / Pēc manuskripta fotokōpijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Dr. phil., Latvijas universitātes profesors. Rīga: Latvijas Ūniversitāte, 1936.
33. Laube LAUBE, Eižens. *Krāsu un formu loģika*. Rīga, 1925.
34. Lejniece LEJNIECE, Gunta. *Mēļš. // Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15. laidniens. Rīga: Liesma, 1979.
35. LEV I KARULIS, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I. A–O. Rīga: Avots, 1992.
36. LEV II KARULIS, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. II.

- P–Ž. Rīga: Avots, 1992.
37. LEW FRAENKEL, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen; Vandenhoeck& Ruprecht, 1955–1965.
38. LKV *Latviešu konversācijas vārdnīca*. I – XXI. Rīga: A. Gulbja apgādība, 1927–1940.
39. LLVV *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. – 8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972 – 1996.
40. LPE 5¹ *Latvijas Padomju enciklopēdija*. 5¹. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984.
41. LPE 7 *Latvijas Padomju enciklopēdija*. 7. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986.
42. LV 87 *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987.
43. LV 93 *Latviešu valodas vārdnīca*. Amerikas Latviešu apvienība. 1993.
44. LvV *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga: Avots, 1980.
45. Mancelis *Lettus/ das ist Wortbuch/ Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Außheimischen/ die in Churland/ Sengallen und Lettischem Liefflande bleiben/ und sich redlich nehren wollen/ zu Nutze verfertigt/ Durch Georgium Mancelium Sengall der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil. Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec. Gedruckt unnd verlegt zu Riga durch Gerhard Schröder Anno M. DC. XXXVIII [1638]*
46. ME MĪLENBAHS [Mülenbachs], Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. (Lettisch-deutsches Wörterbuch). Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns I sēj. Rīga, 1923–1925; II sēj. Rīga, 1925–1927; III sēj. Rīga, 1927–1929; IV sēj. Rīga, 1929–1932.
47. Mēkons MĒKONS, F. *Svešu vārdu grāmata*. 1878.
48. Mihališina I МИХАЛИШИНА, М. *Названия цвета в латышском и польском языках. // Valoda un literatūra kultūras apriņķī*. Zinātniskie raksti. 638. sēj. Rīga, 2001.

49. Mihališina II MIHALIŠINA, Monika. *Melnās krāsas semantika poļu un latviešu valodā. // Valoda un literatūra kultūras aprītē. Zinātniskie raksti. 650. sēj. Rīga, 2002.*
50. Mllvg I *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.*
51. Oja OJA, Vilja. *Some colour words with restricted reference. // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. 2004. g. 58. sēj. 5. numurs. 37–42.*
52. Ožegovs, Švedova ОЖЕГОВ О. И., ШВЕДОВА, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка/ Москва: АЗЪ, 1994.*
53. Oxford *The Oxford dictionary of Current English. Oxford University Press, 1996.*
54. PLSVV *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca. Rīga: Nordik, 2004.*
55. Raskin RASKIN, Richard. *Color. Aarhus University Press, 1986.*
56. Roze ROZE, Liene. *Pasaule vārdnīcas skatījumā. Rīga: Zinātne, 1982.*
57. Schippan SCHIPPAN, Thea. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. MaxNiemeyer Verlag. Tübingen, 1992.*
58. Roze J. ROZE, J. *Svešvārdu grāmata ar dzīvē un rakstos visbiežāk lietojamo svešvārdu paskaidrojumiem. Rīga: J. Roze, 1921.*
59. Serovs СЕРОВ, Н. В. *Эстетика цвета. Методологические аспекты хроматизма. Санкт-Петербург, ФПБ-ТОО “БИОНТ”, 1997.*
60. Simboli *Herdera vārdnīca. Simboli. Rīga: “Pētergaiļa” bibliotēka, 1994.*
61. Soida SOIDA, Emīlija. *Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. // Inovācijas dažādos valodas līmeņos. Rīga: 1975.*
62. Sosīrs СОСЦИОР, Ф. *Курс общей лингвистики. // Туды по языкознанию. Москва, 1977.*
63. Stenders STENDERS, Gothards Frīdrihs. *Lettisches Lexikon. 1789.*
64. SVV 1978 *Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Liesma, 1978.*
65. SVV 1999 *Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 1999.*

66. Tokarski TOKARSKI, R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.
67. Toporovs ТОПОРОВ В. Н. *Прусский язык*. Словарь. Е – Н. Москва: Наука, Академия наук СССР. Институт славоведения и балканистики, 1979.
68. Ulmanis, Braže ULMANIS, Kārlis Kristians, BRAŽE, Gustavs. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch..* Rīga u. Leipzig: 1880.
69. Uļjanovs УЛЬЯНОВ, Ю. Е.. *Латышско-русский ассоциативный словарь*. Рига: Зинатне, 1988.
70. Veinbahs VEINBAHS, Kārlis. *Krāsu pasaule*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
71. Vidiņš VIDIŅŠ, J. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: J. Roze, 1911.
72. VLV *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Avots, 2004.
73. Zemzare ZEMZARE, Daina. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.
74. Zollinger ZOLLINGER, Heinrich. *Color. A Multidisciplinary Approach*. Zürich: Verl. Helvetica Chimica Acta, 1999.

IZMANTOTIE AVOTI UN SAĪSINĀJUMI

Daīlliteratūra, periodiskie izdevumi

1. Atpūta. TV *Atpūta. TV*. Laikraksta "Rīgas Balss" pielikums. Nr. 13 (29. aug. – 4. sept.), 2003.
2. Auziņš AUZIŅŠ, Alnis. *Lietus slapja sniega veidā*. Rīga: Karogs, 1994.
3. Avotiņa AVOTIŅA, Daina. *Mazās ostas*. Rīga: Liesma, 1974.
4. Baka BAKA, Perla. *Austrumvējš. Rietumvējš*. Tulk. Austra Plūce. Rīga: Artava, 1993.
5. Baltakmens, Stukuls BALTAKMENS, R., STUKULS, V. *Latvijas zirgi*. Rīga: Liesma, 1978.
6. Bels BELS, Alberts. *Cilvēki laivās*. Rīga: Liesma, 1987.
7. Belševica BELŠEVICA, Vizma. *Bille*. Rīga: Jumava, 1995.
8. Bērnība 11 *Bērnība*. Žurnāls. Nr. 11. 1959.
9. Bērnība 13 *Bērnība*. Žurnāls. Nr. 13. 1959.
10. Bičole BIČOLE, Baiba. *Atgriežos*. Rīga: Liesma, 1991.
11. Birze I BIRZE, Miervaldis. *Dienas grāmata*. 3. daļa. 1990. gada jūlijs – 1991. gada jūnijs. Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs: Teātra anekdotes, 1991.
12. Birze II BIRZE, Miervaldis. *Trīspadmit mēneši: dienasgrāmata*. Rīga: Preses Nams, 1996.
13. Birznieks-Upītis BIRZNIEKS-UPĪTIS, Ernests. *Kopoti raksti*. IV. Rīga: 1949.
14. Blaumanis I BLAUMANIS, Rūdolfs. *Kopoti raksti*. I. Rīga: Cīrulis. 1993.
15. Blaumanis III BLAUMANIS, Rūdolfs. *Kopoti raksti*. III. Rīga: Cīrulis. 1994.
16. Bletijs BLETIJS, Viljams Pīters. *Sātana izdzinējs*. No angļu valodas tulkojis Agris Krūmiņš. Rīga: Kabata, 1992.
17. Čaklais ČAKLAIS, Māris. *Zāļu diena*. Rīga: Liesma, 1972.

18. Deglavs II DEGLAVS, Augusts. *Rīga*. II. Rīga: Zvaigzne, 1983.
19. Diena 262 *Diena*. Laikraksts. Nr. 262, 1998.
20. Diena 280 *Diena*. Laikraksts. Nr. 280, 1998.
21. Diena 1 *Diena*. Laikraksts. Nr. 1. (2615), 2000.
22. Diena *Diena*. Laikraksts. Nr. 262, 1998.
23. Diena 285 *Diena*. Laikraksts. Nr. 285, 2001.
24. Diena 41 *Diena*. Laikraksts. Nr. 41, 2003.
25. Diena 235 *Diena*. Laikraksts. Nr. 235 (4066), 2004.
26. Eglītis EGLĪTIS, Anšlavs. *Homo novus*. Rīga: Zinātne, 1992.
27. Elksne ELKSNE, Ārija. *Stari*. Rīga, 1982.
28. Erss ERSS, Ādolfs. *Latgales stāsti*. Rīga: Zinātne, 1995.
29. Ezera I EZERA, Regīna. *Cilvēkam vajag suni*. Rīga: 1975.
30. Ezera II EZERA, Regīna. *Zvaigžņu lietus*. Rīga: Prses Nams, 1994.
31. Fbr III Filologu biedrības raksti. III. Rīga, 1923.
32. GP I TOLKĪNS, Džons Ronalds Rūels. *Gredzenu pavēlnieks*. 1. daļa. *Gredzena brālība*. No angļu valodas tulkojusi Ieva Kolmane. Rīga: Jumava, 2002.
33. GP II TOLKĪNS, Džons Ronalds Rūels. *Gredzenu pavēlnieks*. 2. daļa. *Divi torņi*. No angļu valodas tulkojusi Ieva Kolmane. Rīga: Jumava, 2003.
34. Grīns GRĪNS, Aleksandrs. *Zemes atjaunotāji*. Rīga: Avots, 1992.
35. Hemingvejs HEMINGVEJS, Ernests. *Kopoti raksti*. I. No angļu valodas tulkojusi Vizma Belševica. Rīga: Liesma, 1971.
36. Ieva 4 *Ieva*. Žurnāls. Nr. 4, 2004.
37. Ieva 10 *Ieva*. Žurnāls. Nr. 10, 2004.
38. Ieva 22 *Ieva*. Žurnāls. Nr. 22, 2004.
39. Ieva 40 *Ieva*. Žurnāls. Nr. 40, 2004.

40. Janovskis JANOVSĶIS, Gunārs. *Pēc pastardienas*. Rīga: Latvijas Teātra fonds, 1991.
41. Kaldupe I KALDUPE, Skaidrīte. *Piejūras dārzi*. Rīga: Liesma, 1968.
42. Kaldupe II KALDUPE, Skaidrīte. *Vidzemes ceļinieks*. Rīga: Liesma, 1979.
43. Kaldupe III KALDUPE, Skaidrīte. *Avotkrūze*. Rīga: Liesma, 1985.
44. Kaldupe IV KALDUPE, Skaidrīte. *Cīruļmaize*. Rīga: Liesma, 1989.
45. Kalniņš I KALNIŅŠ, Jānis. *Savādnieki*. Rīga: Liesma, 1979.
46. Kalniņš II KALNIŅŠ, Jānis. *Auseklis*. Rīga: Liesma, 1981.
47. Klīdzējs KLĪDZĒJS, Jānis. *Dāvātās dvēseles*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
48. Klučniece KLUČNIECE, Vija. *Kaķi mūsu mājās*. Rīga: Jumava, 1993.
49. Ņezbere ŅEZBERE, Elza. *Profils stiklā*. Rīga: [LTF Iekšrīgas apvienība], 1990.
50. Lasmanis LASMANIS, Imants. *Ceļi šķērso Horizontu*. Rīga: LVI, 1962.
51. Lauku Avīze 26 *Lauku Avīze*. Laikraksts. Nr. 26, 1996.
52. Lauku Avīze 171 *Lauku Avīze*. *Mājas Viesis*. Nr. 171, 2002.
53. LD BARONS, Krišjānis. *Latvju Dainas*. Kr. Barona kopojumā. I – IV. sēj. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1922.
54. Llp *Latvijas lauku putni*. Rīga: LOB, 1998.
55. Lmp *Latvijas meža putni*. 2. izdevums. Rīga: LOB, 2002.
56. Līvena I LĪVENA, Laima. *Zem klajas debess*. Rīga: Liesma, 1981.
57. Līvena II LĪVENA, Laima. *Pacelt no zemes vārdu*. Rīga: Liesma, 1987.
58. Literatūra un Māksla *Literatūra un Māksla*. Laikraksts. Nr. 15. 1983.

59. Māja 42 *Māja*. Laikraksta "Rīgas Balss" pielikums. Nr. 42. 2003. gada 15.–21. oktobris.
60. Māja 41 *Māja/ Hedvigas kundzes avīze*. Laikraksta "Rīgas Balss" pielikums. Nr. 41, 2004.
61. Māja 45 *Māja/ Hedvigas Kundzes Avīze*. Laikraksta "Rīgas Balss" pielikums. Nr. 45. (185), 2004.
62. Montgomerija I MONTGOMERIJA, Lūsija Moda. *Emīlija no "Jaunā mēness"*. No angļu valodas tulkojusi Zane Rozenberga. Rīga: Madris, 1997.
63. Montgomerija II MONTGOMERIJA, Lūsija Moda. *Zilā pils*. No angļu valodas tulkojusi Zane Rozenberga. Rīga: Madris, 1998.
64. Mūsmājas *Mūsmājas*. Žurnāls. 1998. gada aprīlis.
65. Niedra NIEDRA, Aīda. *Kārdinātāja*. Rīga: Avots, 1992.
66. Peters I PETERS, Jānis. *Dzīrnakmens*. Rīga: 1968.
67. Peters II PETERS, Jānis. *Priekšnojautas*. Rīga: 1979.
68. Plotnieks PLOTNIEKS, Jānis. *Ozolu vecis*. Rīga: Liesma, 1980.
69. PS I *Pasaules spogulī*. Prozas antoloģija. I. Rīga: Liesma, 1990.
70. PS II *Pasaules spogulī*. Prozas antoloģija. II. Rīga: Liesma, 1990.
71. Purs PURS, Laimonis. *Gaismas staru lokā*. Rīga: Liesma, 1966.
72. Repše I REPŠE, Gundega. *Koncerts maniem draugiem pelnu kastē*. Rīga: Liesma, 1987.
73. Repše II REPŠE, Gundega. *Septiņi stāsti par mīlu*. Rīga: Literatūra un Māksla, 1992.
74. Repše III REPŠE, Gundega. *Ēnu apokrifs*. Rīga: Preses Nams, 1996.
75. Repše IV REPŠE, Gundega. *Sarkans*. Rīga: Preses Nams, 1998.
76. Rīgas Laiks 2 *Rīgas Laiks*. Žurnāls. Nr. 2, 2001.

77. Rīgas Laiks 1 *Rīgas Laiks*. Žurnāls. Nr. 1, 2002.
78. Rozītis I ROZĪTIS, Pāvils. *Izlase*. Rīga: LVI, 1957 [1923].
79. Rozītis II ROZĪTIS, Pāvils. *Valmieras puikas*. Rīga: LVI, 1957 [1936].
80. Ruks RUKS, Kārlis. *Tulpjkopība*. Rīga: Avots, 1982.
81. Sakse SAKSE, Anna. *Pasakas par ziediem*. Rīga: Zvaigzne ABC, [bez gada].
82. Santa 2 *Santa*. Žurnāls. Nr. 2. 1995.
83. Santa 6 *Santa*. Žurnāls. Nr. 6. 1997.
84. Sestdiena 80 *Sestdiena*. Laikraksta "Diena" pielikums. Nr. 80, 1998.
85. Sestdiena 92 *Sestdiena*. Laikraksta "Diena" pielikums. Nr. 92, 2002.
86. Sestdiena 146 *Sestdiena*. Laikraksta "Diena" pielikums. Nr. 146, 2004.
87. Sirmbārdis SIRMBĀRDIS, Jānis. *Nātru smarža*. Rīga: Liesma, 1975.
88. Stāsti *Stāsti*. Krājums. Rīga: Liesma, 1988.
89. Stukuls STUKULS, Vilis. *Ieskaties un ieklausies zirgā*. Rīga: Zinātne, 1988.
90. Tolkiņš TOLKĪNS, Džons Ronalds Rūels. *Hobits jeb turp un atpakaļ*. No angļu valodas tulkojusi Zane Rozenberga. Rīga: Sprīdītis, 1991.
91. Truajā TRUAJĀ, Anrī. *Egletjēru ģimene*. No franču valodas tulkojusi Inta Sīpolniece. Rīga: Liesma, 1990.
92. Universitātes Avīze I *Universitātes Avīze*. Laikraksts. 20. 12. 2001.
93. Universitātes Avīze II *Universitātes Avīze*. Laikraksts. Nr. 16, 13. 05. 2003.
94. Upīts UPĪTS, Andrejs. *Zaļā zeme*. Rīga: LVI, 1947.
95. Veisberga VEISBERGA, Benita. *Es, tavs maigais jērs*. Rīga: Karogs/ Preses nams, 1992.
96. Vides Vēstis *Vides Vēstis*. Laikraksts. Nr. 7/8. (61.), 2003.
97. Vorena VORENA, Patrīcija Nella. *Sapņu dejotājs*. No angļu

- valodas tulkojusi Silvija Brice. Rīga: Atēna, 2002.
98. Zeberiņš ZEBERIŅŠ, Modris. *Zelta lielceļi*. Rīga: Sol Vita, [bez gada].
99. Zeltene *Zeltene*. Žurnāls. 1997. gada augusts.
100. Zemgales Ziņas I *Zemgales Ziņas*. Laikraksts. Nr. 3173, 12. februāris, 2003.
101. Zemgales Ziņas II *Zemgales Ziņas*. Laikraksts. 25. maijs, 2004.
102. Ziedonis ZIEDONIS, Imants. *Dzejnieka dienasgrāmata*. Rīga: Nordik, 1965.
103. Ziedonis I ZIEDONIS, Imants. *Raksti*. 1. sēj. Rīga: Nordik, 1995.
104. Ziedonis VIII ZIEDONIS, Imants. *Raksti*. 8. sēj. Rīga: Nordik, 1997.
105. Zinātnes Vēstnesis *Zinātnes Vēstnesis*. Laikraksts. 21. dec. 1998.

Materiāli no interneta

1. <http://ai1.mii.lu.lv/teksti/t08.htm>
2. <http://ai1.mii.lu.lv/ticejumi/mati.htm>
3. <http://www.ailab.lv/pasakas/gr04/0404101.htm>
4. <http://www.ailab.lv/pasakas/gr06/0601312.htm>
5. <http://www.ailab.lv/pasakas/groz/0202008.htm>
6. <http://www.ailab.lv/Teksti/Senie/Rainis/isproza/6.htm>
7. <http://www.aktualnet.lv/design/apgdiz.php?msid=7&mfid=154>
8. <http://www.aktualnet.lv/design/kosmetika.php>
9. http://www.aktualnet.lv/design/k_mati.php
10. http://www.altg.lv/asni_files/inara_vaivode.htm
11. <http://www.apollo.lv/portal/articles/30227/cid/1616>
12. www.arhitektonika.lv
13. www.bartleby.com
14. www.bode.lv
15. <http://www.bode.lv/receptes.php3?rid=26>
16. <http://briviba.lv/Borders/galvena.htm>
17. <http://www.catholic.lv/w/SvRaksti/Atkl/Atkl101.htm>
18. http://www.ceocidriga.lv/skola/Labakie_darbi9900.htm
19. www.consumer-guide.lv
20. www.datorkarte.lv/zanda/Lieldienu_olas.htm
21. www.diena.lv/sestdiena2004.02.10
22. <http://www.dieta.lv/index.php?do=9&in=17>
23. <http://www.dinozoo.lv/cb015.html>
24. <http://www.dinozoo.lv/db006.html>
25. http://www.dogs.lv/lv_show041.php
26. http://www.dziedinatajs.lv/izdevums/raksts.php?raksts=2002_02_0028/raksti/8.
(K. Mihelsons. Ceļojums olīvu valstībā)
27. www.dziesmas.lv
28. www.dzirkstele.lv
29. <http://www.farben-elten.de/farbenlehre/geschichte/1griechen/aristoteles.htm>
30. http://www.felimur.lv/Lv_Skirnes.html

31. www.filmas.lv
32. www.hotelgrizins.lv/parlatviju
33. <http://www.icelo.lv>
34. <http://www.icelo.lv/article.php?sid=257>
35. <http://www.icelo.lv/article.php?sid=290>
36. <http://www.icelo.lv/article.php?sid=1226>
37. <http://www.icelo.lv/article.php?sid=1285>
38. <http://www.icelo.lv/article.php?sid=1691>
39. www.journal.bad.lv/users/x_f/2004/07/13/ - 25k
40. <http://www.latvijasavize.lv/index.php?la=1911&li=2144829>
41. www/latvijas.daba.lv/augi_senes/augsana.shtml
42. http://latvijas.daba.lv/augi_senes/papardes/
43. http://latvijas.daba.lv/augi_senes/senes/uzmanies.shtml
44. http://latvijas.daba.lv/ augi_senes/senes/vasaras.shtml
45. http://latvijas.daba.lv/augi_senes/ziedaugi/nelhkhes/
46. http://latvijas.daba.lv/augi_senes/ziedaugi/vijas
47. <http://www.liis.lv/folklor/folkloristika/teksti/puskaitis/III/03022.htm>
48. <http://www.liis.lv/kukaini/slkuk2.htm>
49. www.liis.lv/makslasv/20sak/Kubism/Pikaso/teksts.htm
50. <http://www.liis.lv/majtur/darbmact/dzijas.htm>
51. www.liis.lv/makslasv/20sak/Kubism/Pikaso/teksts.htm
52. http://www.lilijas.info/azijas_lilijas.htm
53. <http://www.lnt.lv/index.php?section=news&id=9639>
54. www.lpc.gov.lv
55. <http://www.ltv.lv/sems/komanda>
56. <http://www.lu.lv/jauna/vadiba/satversme.html>
57. http://www.lva.gov.lv/daba/lat/biodiv/retas_senes.htm
58. www.lza.lv
59. <http://www.ma.gov.lv/lat/jaunumi/arhivs/2004/170304/jumti.html>
60. <http://www.media.lv/kv199806/980612/06.htm>
61. <http://www.media.lv/kv199910/991025/03.htm>
62. www.meteo.lv
63. www.meteo.lv. (Fakti par varavīksni)

64. <http://meteo.lv/public/24789.html>
65. <http://www.montd.lv/900durvis.htm>
66. http://www.monton.lv/newsletter/200309/trends_w.html
67. <http://www.monton.lv/newsletter/200312>
68. http://www.nordictekstils.lv/contents/main_tie_lv.php
69. <http://parzirgiem.lv>
70. <http://par.zirgiem.lv/lvindex/lvciltsg.html#krasas>
71. http://www.pbla.lv/izglitiba/miklas/miklas_a.htm
72. http://www.pbla.lv/izglitiba/miklas/miklas_i.htm
73. <http://www.pbla.lv/izglitiba/pasakas.htm>
74. <http://www.president.lv/index.php?pid=012>
75. <http://www.psihologijaspaule.lv/raksti.php?id=128&show=108&act=read&ct=sub>
76. http://www.pvg.edu.lv/pvg_old_080402/afisa.htm
77. http://www.reklamas-apperbi.lv/virsjaka_R24.htm
78. http://www.riga.lv/LV/Channels/About_Riga/Symbols_of_Riga/SimboluVesture.htm
79. http://www.roots-saknes.lv/Ethnicities/Latvians/FamilyLore/mana_dzimta.htm
80. www.saiema.lv/simbolika/karogs
81. <http://www.skriveri.lv/old/dendeks.htm>
82. www.studija.lv
83. www.studija.lv (Daiga Rudzāte. Viņa domā par mākslu. Sarmīte Māliņa)
84. <http://www.svetavots.lv/lat/reference/gbook/reference02.php>
85. http://www.trase.lv/apraksti/ukraina_2001/print.html
86. <http://www.tukums.parks.lv/home/heimanis/aven.htm>
87. <http://tvnet.lv/fabrika/people/people.php?plid=330315>
88. www.tvnet.lv/fabrika/today
89. www.tvnet.lv/fabrika/today.ph..
90. <http://www.tvnet.lv/news/latvia/es/index.php?id=1932552>
91. <http://www.tvnet.lv/printArticle.php?id=2733502>
92. <http://www.tvnet.lv/women/fashion/environment/index.php?id=2336022>.
(Zane Lagzdiņa. Vīrieši, sievietes un... interjers)
93. <http://www.tvnet.lv/women/health/index.php?id=1711402>

94. <http://www.vaad.gov.lv/default.aspx?tabID=7&long=1&id=450>
95. <http://www.veseliba.info/index.php?mid=35>
96. <http://www.videsvestis.lv/zt.asp?zt>
97. <http://www.vp.gov.lv/?sadala=195>
98. <http://ww.vx.lv/laiivas/>
99. <http://www.wsfz.com/aputntxt.html>
100. <http://www.wsfz.com/asenetxt.html>
101. <http://www.wsfz.com/azvertxt.html> (Latvijas zvēri: daži padomi zīmējumus izkrāsojot)
102. <http://www.wsfz.com/azvertxt.html>.
103. www.zz.lv/arhivs.php
104. www.7avenija.lv